Claus Rønlev
Slægtsforskning

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Deres Excellence

Herr **Johan Sigismund v. Mösting**

Geheimestatsminister, Formand i Directionen for den almindelige Enkekasse og den almindelige Pensionskasse, Medlem af Directionen for Fondet ad usus publicos, Ordens-Cantsler, Ridder af Elephanten, Storkors af Dannebrogen, Dannebrogsmand m. m.

Deres Excellence!

Det er, næst Hs. Maj. Kongens Naade, den Bevaagenhed, Understøttelse og Opmuntring, Deres Excellence har behaget at skjenket mig, der har sat mig istand til at hellige mit Liv til Videnskabernes Tjeneste.

Deres Excellence vil paalægge mig en ny Forpligtelse ved gunstig at modtage nærværende Tilegnelse, som et svagt Bevis paa min dybeste Høiagtelse og inderligste Taknemlighed.

underdanigst

J. R. Hübertz.

Til Læseren!

Under et halvfemteaarigt Ophold paa Ærø har jeg samlet Materialierne til den Beskrivelse, jeg herved har den Ære at forelægge Læseren.

Jeg har til dette Arbeide benyttet alle de trykte Skrifter, jeg har kunnet overkomme, og af disse citeret saamange, som have ydet mig nogen Hielp. Det er mueligt, at jeg har forbigaaet adskillige, der kunde have gjort mig væsentlig Tieneste; men jeg formaaede ikke at bortrødde større Vanskeligheder, end dem jeg havde at overvinde, for paa et saa afsidesliggende Sted som Ærø, at forskaffe mig saamegen Literatur, som den jeg har havt til Brug. Den største Forbindtlighed skylder jeg i saa Henseende det hertugelige Bibliothek paa Augustenborg og Stiftsbibliotheket i Odense.

De fleste historiske Data fra det syttende og attende Aarhundrede, for hvilke ingen Authoritet er anført, ere uddragne af et Archiv tilhørende den forrige hertugelige Amtstue paa Graasten. Dette Archiv indeholder en Mængde Papirer af forskjellig Natur, hvilke velordnede opbevares paa den Kongelige Amtstue i Ærøskjøbing i 19 Pakker mærkede A—T. De statistiske Efterretninger skyldes for en stor Del de Oplysninger, Amtmanden i Segeberg, Kammerherre Rosen i Aaret 1827 indhentede hos Dens Embedsmænd til Brug for et statistisk Værk over Hertugdømmene, som han den Gang agtede at udgive.

Ærø har i det Hele en Retning i Sydoſt og Nordveſt. Dens Længde fra Marſtal til Skjoldnæs er 3½ Miil. Breden er meget forſkjellig: paa eet Sted, nemlig fra Ærøskjøbing lige Syd paa, til Pynten af Dunkjær Mark er den 1 Miil, paa de øvrige Steder er den betydeligt mindre, og det omtalte Drei er kun nogle Favne bredt. Deraf kommer det, at Øen uagtet ſin anſeelige Længde kun udgjør 1,112 □ Miil efter Niemann,[1]) eller 1,4816 □ Miil efter Begtrup.[2])

Landet er med faa Undtagelſer høit og bakket, iſær veſten for Dreiet. Det hæver ſig fra den nordre næſten ganſke flade Kyſt til en Høide af over 200 Fod. Med en ſvagere Skraaning daler det mod Syd, og taber ſig for en ſtor Deel i ſteile Klinter, der paa ſine Steder ere omtrent 100 Fod høie. Det høie Land deles paa langs og tvers af flere Dal Strøg, ſaa at Øen i det meſte af ſin Længde egentlig beſtaaer af to, tre Bakkerader. En meget lang Dal løber ſaaledes fra Graaſtens Nor langs igjennem den ſtørſte Del af Øen lige hen til Vitſøe og Søby. Den indeholder det meſte af Ærøs England. En anden Dal løber fra Graaſtens Nor til Stokkeby Nor. Foruden diſſe nogle mindre Dale hiſt og her. Jeg har ved Nivellering maalt et af de høieſte Punkter paa Øen, Olde Møllebakke, og fundet dens Top at være 204 Fod over Havets Overflade. Omtrent ligeſaa høit ſtaaer Riſe Kirke, Tranderup Kirke, Bregninge Mølle og Veſtermølle ved Søbygaard.

---

[1]) Aug. Niemanns Handbuch der ſchlesw. holſt. Landeskunde p. 365.

[2]) Begtrup Beſkr. over Agerdyrkn. Tilſtand o. ſ. v. 1 Bind p. 536.

En Fordel ved denne høie Beliggenhed er en fortræffelig Udsigt fra mange Punkter, især mod Norden. Havet begrændset af Langeland, Fyen o. s. v. ligner her en stor Indsøe af 6—8 Mils Længde, overalt besaaet med større og mindre Øer, hvilke med deres Byer, Kirker, og Skove, Skibene i Søen o. s. v. give et imponerende Syn. Over Havet mod Sønden er Udsigten ikke mindre vid; men langt mindre afvexlende. Man seer paa den ene Side i temmelig Fraſtand Als og endeel af Slesvig, paa den anden den sydlige Deel af Langeland, og i den fjerne Baggrund skimter man Indløbet til Kieler Fjord, og det høie Land ved Lütgenburg, Hochwacht. Denne herlige Udsigt erstatter nogenledes endel andre Savn.

Da Ærø næsten bestaaer af lutter mergelblandet Leer, hvis ydre Skorpe paa de fleste Steder er god Muldjord, saa er Jordbunden i det Hele ypperlig.

Luften er reen, Temperaturen stadig, Climatet sundt.

Jeg veed ikke, om det er allevegne Tilfældet, saaledes som paa Ærø, at Tordenen altid bebudes af østlig, ofteſt sydøst Vind; lige imod denne trækker Tordenen op, kommende for vestlig Vind, hvilken sidste bliver staaende, naar Uveiret er draget forbi.

Øen er indskaaren af adskillige Bugter og Fjorde, hvilke sidste tildels bære Navn af Nor, en Benævnelse, der er hyppig paa den østlige Kyst af Slesvig og Øerne paa dette Strøg, og som vel ikke blot betyder en lille Fjord, men ogsaa forudsætter, at den har meget lavt Vand. Saadanne ere Søby Bugt, den store, smukke Havbugt ved Lindskovs Klinter, Snekkemose Nor, Graastens Nor, Kløven o. s. v.

Der er Leilighed nok for Skibe til at ankre allevegne under Landet: men en rigtig tryg Ankerplads for større Fartøier findes kun ved Ærøskjøbing og Marstal.

I Havnene omkring Kattegat medføre østlige Vinde lavt Vand og vestlige Vinde høit Vand; ved Ærø og i Østersøen i det Hele finder det omvendte Forhold Sted: høit Vande kommer altid her med Østen, lavt med Vesten Vind. Staaer Østenvinden imidlertid længe, da kommer omsider noget lavt Vande, ligesom en længe staaende Vestenvind omsider bringer høiladent Vande. Det høieste Vand haves med Storm af N. O. eller O., det laveste med Storm af S. V. og V.

Med ferst Vand er Øen ikke paa det bedste forsynet. Væld med godt Vand findes kun hist og her, og, paa et Par ubetydelige Bække nær, haves heller intet rindende Vand. For det meste hjelper man sig med Vand af gravede Brønde, der baade er meer og mindre farvet og ofte har betydelig Affmag.

Vitsø paa den sydvestlige Kant af Øen, er den eneste Indsøe, dog er den ikke saa aldeles fri for Forbindelse med Havet, at jo Vandet er noget brak. Den er af omtrent 200 Tdr. Lands Størrelse og skal i ældre Tider have været en seilbar Fjord. Man vil engang have fisket et Skibsanker op der.

Forøvrigt findes endel større og mindre Damme, der udentvivl ere opskaarne Tørvemoser.

De ældre Forfattere, der have berørt Ærø, rose dens Skove og dens herlige Vildt, hvoraf især Daadyrene vare udmærkede og i stor Mængde. Saaledes Rantzau og en

unævnt Forfatter fra 1629 [1]). Men allerede en Snes Aar derefter, da Danckwerth skrev, var største Delen af denne Herlighed forsvunden. Han siger nemlig, at der nu var kun lidt Skov tilbage, efter at Dreibyholt var omhuggen og gjort til Agerland, formodentlig en oeconomisk Operation af Hertug Johan Christian til Sønderborg, hvis Regimente over Gudsgaves Gods just falder i Tiden mellem disse to sidste Forfattere. Endnu 1705 har der været en lille Fredeskov (Gehege) ved Snorløkke, hvilket sees af et Mandat fra dette Aar, hvorved det forbydes at hugge Træer og Buske der, som nyligt var skeet. I Midten af forrige Aarhundrede var der efter Danske Atlas endel Skov ved Graasten, hvoraf Etatsraad Hornemann mindes at have seet enkelte Levninger i sin Barndom.

Omtrent ved samme Tid fandtes der i Jorden ved Vindeballe Egetræer af 18 Alens Længde og derover, med fuld Top og Rod, som tydeligt kunde sees at være faldne for en Storm af Sydvest [2]). I Mosen ved Søbygaard, i Marstal Sogn og paa flere Steder opgraves aarligt større og mindre Stammer af Eg og andre Træer, Hasselnødder o. s. v. Træet er almindeligt vel conserveret og fast, men ganske sort [3]).

Skov findes nu aldeles ikke mere paa Øen, og Minde om denne herlige, fordums Prydelse lever kun endnu i

---

[1]) De regno Daniæ & Norvegiæ insulisque adjacentibus &c. Lugd. Bat. MDCXXIX. 16mo, p. 66: "amoenissima est insula & ob nemora venationibus perqvam opportuna."

[2]) Danske Atlas.

[3]) Efter Etatsraad Hornemanns Mening tilhøre disse Stammer Skove fra en forhistorisk Tidsalder.

et Tornekrat ved Bornæs, i nogle enkelte Skovplanter hist og her, og i saadanne Benævnelser, som: Skovby, Skovbjerg, Skovsagre, Vesterskov, Bøgestopper o. s. v. Hele det forrige Gudsgaves Lehn kaldes i daglig Tale: Skovlandet, hvilket man paa nogle Amtskort urigtigen har gjort til Hyskovlandet. Af Moser findes nogle smaae hist og her, f. Ex. ved Bregninge, Skovby, Leby, Søbygaard o. fl. St.

Tørvejorden stikkes løs i Mosen, føres op paa den faste Grønsvær, gjennemæltes af Heste, jevnes derpaa og stikkes i temmelig store Klumper, som blive liggende indtil de ere tørre.

Tørven brænder godt, men med en slem Lugt: den skal være svovlet.

I Tørven fra Leby Mose skal der ofte forekomme smaa Muslingskaller. Denne Mose er efter Bøndernes Paastand bundløs, og dette er ret vel, da de fleste andre Moser inden kort Tid ville være tabte, saasom man skjærer Tørven lige ned til den bare Bund, hvor man kan naae den, saa Mosen aldrig mere vil kunne voxe op.

At det store Vildt forsvandt tilligemed Skovene, er en Selvfølge. Benævnelser, som: Hjortebæk, Hjortekjær, Ul'bro o. s. v. staae tilbage som Minder. Harer findes endnu i temmelig Mængde, og disse tilligemed Brokfugle og nogle andre mindre Fuglearter, samt en stor Overflødighed af Svaner, Gjæs, Ænder, Snepper og andre Strand og Sump Fugle, udgjøre de eneste Gjenstande for Jagten.

Af skadelige Dyr har Ærø kun faa. Ræve søge nu og da over Isen en Tilflugt her; men da de stærkt efterstræbes, saa faae de aldrig Leilighed til at formere sig synderligt. Maarer og Ildere spores hist og her. Muldvarpe findes ikke.

Til Ærø høre de smaae Øer: Halmø, store og lille Egholm, Kragnæsholme, Benholm, Lilø, Langholmene ved Marstal og Deirø, af hvilke kun den første er beboet.

Øens Afstand fra de nærmeste betydeligere Øer er følgende: fra Langeland 1 Miil, fra Strynø 1 Mil, fra Thorseng 1½ Mil, fra Fyen 2 Mil, fra Lyø 2 Mil, og fra Alø 2 Mil.

Den har en Kjøbstad, en Flække og sexten Landsbyer, tilsammen sex Kirkesogne i fem Pastorater. Indtil hen i forrige Aarhundrede havde den fem Herregaarde, hvilke ganske eller tildels skyldte Hertug Hans d. Y. deres Tilværelse; men som nu alle ere nedlagte og udstykkede.

Efter Rantzau [1]) er Øens Vaaben et Skjold uden Aftegning med dens Navn i Midten.

Om Ærøs Oprindelse har jeg kun lidet at sige. Maaske er den ved en stor Naturbegivenhed paa engang bleven løsrevet fra sin Forbindelse med et større Hele. Hvor meget eller hvor lidet den kan skylde Vandets aarlige Aftagen i Østersøen, skal jeg lade være uafgjort, som jeg overhovedet skulde være tilbøielig til at tro, at den Mening, om en regelmæssig og vedvarende Aftagen af Vandet i Østersøen ikke kan antages uden store Indskrænkninger. Dertil er jeg bleven ledet ved den Betragtning, at saadanne smaae Øer som Lilø, Strynøkalv, Egholm o. fl. allerede for 600 Aar siden vare betydelige nok til at finde en Plads i Valdemar 2 Jordbog. Egholm er fra denne Synspunkt især mærkelig; thi den er endnu i denne Dag saa lav, at den ved ethvert maadeligt Høivande er over-

[1]) Vesph. T. 1 p. 4.

flydt, og det hænder stundom, at de Kreature, som græsse der skylles bort. Havde nu Vandets regelmæssige Aftagen, i saa smaa Perioder, som det angives, virkelig noget for sig, saa maatte enten Egholm i det trettende Aarhundrede ikke have været at see, eller den maatte i vore Dage være meget høiere over Vandskorpen end den er.

Det er alligevel en temmelig almindelig Paastand blandt Fiskere og Søfolk, at Vandet mellem Ærø og Thorseng i deres Tid har taget af, "er blevet fladere," "Grunden har hævet sig," ogsaa paastaaer man, at enkelte smaa Holme i den nyere Tid ere fremkomne i dette Farvand[1]). Strynsboerne mene, at Ærø og Stryns engang ville komme til at hænge sammen, hvilket de noget egoistisk udtrykke ved: Ærø kommer over til os.

Det er ganske rimeligt at Havet skyller endel op i Bugten mellem Ærø og Thorseng, af hvad det andensteds skjærer bort; thi saavel Ærø som de andre Lande med høie Klinter, ved Østersøen, miste aarligt betydelig Grund ved Klin-

---

[1]) Etatsraad Hornemann har herved gjort følgende Bemærkning: "Det kan gjerne være at Grundene kunne have hævet sig, især saadanne som ved meget lavt Vande naae Vandskorpen; thi de bedækkes da paa adskillige Steder, f. Ex. i Odense Fjord med endel fine, vegetabilske Traade (Conferva chthonoplastes. Flora Dan. Tab. 1485), som holde paa Sandet, naar det af Strømmene drives derover. De voxe snart igjennem Sandlaget og overtrække igjen Overfladen med disse slimige Traade, som atter bedækkes med Sand o. s. v. Dette Sand, som drives frem af Vandet, kan rimeligviis ogsaa befæstes af dyrisk Sliim og forraadnede Algæ." Jevnf. Flor. Dan. 25de Hefte p. 6.

teſkred, der fremkomme deraf, at enten Bølgerne eller ſmaa Vandløb, der trænge ud fra Jordens Indre, underminere Klinterne ved deres Fod, hvorefter Toppen ſnart ſtyrter ud i Stranden og ſkylles bort. Paa enkelte Steder gaae paa denne Maade i kort Tid hele Agre tabte. Om for Reſten Landet faaer fuld Erſtatning ved det der ſkylles op og ſættes til, hvor Stranden er flad, for hvad det taber, hvor det ſpringer frem ſom Klint, ſkal jeg lade være uſagt.

Hvad ellers Dannelſen af Jordens Overflade i Danmark i det Hele angaaer, da torde maaſke Provſt Schades[1]) Bemærkning om Jordſynkninger paa Mors, og lignende Bemærkninger fra andre Steder i Landet, i de ſidſte Aar, fortjene nogen Opmærkſomhed, ſom Antydninger i det Smaa, af hvad der er foregaaet ved Aarſager af mægtigere, meer omfattende Virkning.

2. Befolkningen.

Ærøs Befolkning danner et temmelig interesſant Punkt i Oens Statiſtik; da den næſten har fordoblet ſig i de ſidſte 60 Aar. Grunden til denne hurtige Fremvæxt er, foruden ſaadanne almindelige Aarſager, ſom: tidlige Ægteſkaber, forholdsviis gunſtige Betingelſer for Sundheden o. ſ. v. iſær den Omſtændighed, at 4 Herregaarde i dette Tidsrum ere nedlagte, og Hovmarkerne udparcellerede, ſaa at der nu leve over hundrede Familier paa den ſamme Jord, hvor før kun nogle faa boede, og endelig den hiſt og her meget vidt drevne Udparcellering af den gamle Bondejord.

Niemann beretter, at efter Folketællingen 1769 var hele Oens Befolkning 5118 Mennesker.

Ved Folketællingen 1803 var dette Tal ſteget til 7573.

[1]) Beſkr. over Den Mors p. 98.

1827 blev Folkemængden anſlaaet til 9120, hvilket efter Niemann giver 8201, efter Begtrup 6155 paa □ Milen.

Endelig i 1831 foretoge Sundhedscommisſionerne en Folketælling, hvorefter Antallet paa ſamtlige Indvaanere var 8979.

Skjøndt dette ſidſte Tal ikke kan gjøre Fordring paa den ſtørſte Nøiagtighed, ſaa har jeg dog ikke villet udelukke det, da Flere ere af den Formening, at Folkemængden ſiden 1827 virkelig har aftaget. Grunden til denne Aftagen har man ſøgt dels deri, at de ſenere Aars Mortalitet ſtaaer i et mindre gunſtigt Forhold til Fødſlerne, dels deri, at mange Familier i de ſenere Aar have været nødte til betydeligt at indſkrænke deres Husholdninger, ſaa at de enten holde færre Tjeneſtefolk end før, eller ſlet ingen, og flere Familier ſom før holdt deres Sønner og Døttre hjemme, ſende dem nu ud at tjene. Den nærmeſte Følge heraf ſkal have været at Udvandringer fra Øen af Tjeneſteſøgende i de ſidſte Aar ere tiltagne.

Hvormeget disſe Udvandringer aflede den alt for ſtore Folkemængde kan man ſee deraf, at fra de tre veſtligſte Sogne Tranderup, Bregninge og Søby, var der i Aaret 1831 ikke mindre end 305 Perſoner af begge Kjøn, der havde faſt Tjeneſte paa Als og i Holſten. Dette Tal forholder ſig til den hele Folkemængde i disſe Sogne = 1 : 9.

Maaſke var Antallet af dem, der fra de øvrige Sogne tjente udenfor Øen forholdsvis lige ſaa ſtort; dog derom har jeg ikke paalidelige Data. En anden Klaſſe af Udvandrere bidrage mere til at forøge, end til at formindſke Folkemængden. Det er Bønder, ſom ſidde med Familie i jordløſe Huſe, og ſom ſøge Udkomme ved at arbeide om Som-

meren paa Teglværkerne paa Als og ved Flensborg Fjord. Deres Tal var i 1831 i de anførte tre Sogne 48 Perſoner, meſt Mandfolk.

Blandt Bilagene findes Liſter over de Fødte, Døde og Viede i Aarene 1816 til 1830; her kun nogle almindelige Bemærkninger.

I disſe 15 Aar fødtes 4244 Børn, hvoraf 132 uægte; Forholdet er altſaa = 32: 1.

I det hele forrige Aarhundrede, fra Aar 1700 til 1800 fødtes der i alt 56 uægte Børn i Ærøskjøbing, ſaaledes: i 7 forſkjellige Aar var der 3 uægte Fødſler, i 10 Aar var der 2 og i 15 Aar var der een uægte Fødſel aarligt. I 68 Aar var der ingen.

I de førſte 31 Aar af det nittende Aarhundrede indtraf der 53 uægte Fødſler ſamme Steds. Et Aar, nemlig 1818, ſaagar hele 10.

De uægte Fødſler forøgedes paa hele Øen betydeligt i Krigsaarene 1807—1813, formedelſt de fremmede og danſke Tropper, der i dette Tidsrum vare indqvarterede der.

Siden den Tid ere de igjen noget aftagne, hvorvel Summen endnu hvert Aar overſtiger det, den var før Krigen, hvilket vel maa tilſkrives de hyppigere Udvandringer; thi de allerfleſte uægte Børn ſkylde deres Tilværelſe de Forbindelſer, de unge, ærøſke Piger indgaae medens de tjene paa Als eller i Hertugdømmene.

Ved at kaſte et Blik paa Liſten over de Døde i det angivne Tidsrum vil man finde at Mortaliteten i de ſidſte fem Aar har tiltaget temmelig betydeligt.

Grunden hertil er de Epidemier af Koldfeber, remitterende Feber og andre Sygdomme, der have hjemſøgt Øen ſiden 1826.

Forholdet imellem Mandfolk og Fruentimmer er mig kun bekjendt i de tre veſtligſte Sogne. I nogle Byer er Forholdet lige, men i de fleſte er der et lille Overſkud af 3 a 4 pro Cent paa Fruentimrenes Side.

Den tjenende Claſſe paa Øen er ikke meget ſtor. De fleſte paa Landet, ſom have Børn, lade dem forrette Arbeidet; ellers holder en Bonde en Karl, en Dreng og en Pige. I 1827 holdtes der i Ærøskjøbing, efter Stad og Landrettens Opgivende 165 Tjeneſtefolk.

Embedsmændene, 10 Skolelærere med iberegnede, udgjøre kun 26 Familer.

Jøder findes ikke paa Øen. En og anden Israelit har rigtig nok ſøgt at fæſte Fod der; men ikke med Held. Overhovedet erholde Jøder langt fra ikke ſaa let Tilladelſe til at opholde ſig i Hertugdømmene, ſom i Danmark.

Efter Raadſtue Protocollen maatte "Mosſe Moſes" i Midten af forrige Aarhundrede, med Kummer forlade en fortræffelig Handel, han havde liſtet ſig til at etablere i Ærøskiøbing og for faa Aar ſiden blev en Jødeſlagter, der havde tilſneget ſig Borgerſkab ſammeſteds, bortviſt ſom uberettiget, da man kom under Veir med den ſande Beſkaffenhed af hans Tro.

3. Naturbegivenheder.

Anton Heimr. Walther fremſætter det i ſin nordfrieſiſche Chronik ſom en Formodning, at den ſtore Storm og Vandflod 1634 var ledſaget af et Jordſkjælv, og beviſer dette blandt andet derved, at Jorden til ſamme Tid paa Ærø revnede paa flere Steder.

Anno 1709 [1]) var der ſaa haard en Vinter, at

[1]) De følgende Optegnelſer ere næſten alle tagne af en haandſkreven Dagbog, holden af H. P. Weber, forhen

ingen af den Tids Mennesker kunde erindre dens Lige. I det foregaaende Aar 1708 frøs det saa haardt tre Uger efter Mikkelsdag, at Qvæget paa adskillige Steder maatte tages ind. Samme Frost varede 14 Dage. Derefter fulgte smukt Veir, saa Rugen blev lagt under gunstige Omstændigheder; men den mislykkedes alligevel paa mange Steder, formedelst den paafølgende Kulde. Vinteren var saa streng, at man fra den 9 Januar til den 12 April kunde reise ligesaa sikkert over Havet paa Isen, som paa det faste Land. Der kom ikke Blomster paa Træerne før Maien var ude, og mange Træer bleve fordærvede af den strænge og lange Frost. Dyrene paa Marken og Vandfuglene i Havet døde i Hobetal, og nogle Mennesker frøs ihjel, andre fik deres Lemmer fordærvede. Derpaa fulgte en stor Dyrtid.

1747 den 17 Febr. omkom Hr. Oluf Tønder med Kjereste og tre Dreisboere mellem Flesø og Dreis, formedelst en Orkan af N. V.

1750 var der saa skjøn en Vinter, som Nogen da levende kunde mindes; thi det frøs ikke hele Vinteren, uden lidt i Jule Helligedage, ikke heller var der megen Regn og Storm; men næsten uafbrudt smukt Veir. Foraaret var ikke mindre skjønt, dog noget tørt; men efter Bygsæden kom der en ønskelig Regn med deiligt Sommerveir, saa at Kornet paa alle Marker stod i den frodigste Vext.

1757 den 25 Marts rasede en Orkan af V. S. V. og siden N. V., som gjorde stor Skade. Blandt andet kastede den en Lade om paa Søbygaard, hvorved endel Kreature ihjelsloges.

Kjøbmand i Æroeskjøbing og af et lille Manuskript tilhørende Sandemand Peder Pedersen i Bregninge.

1759 den 21 Decbr., om Natten ſporedes et Jordſkjælv i Ærøskjøbing.

1767 den 4 Octbr. brændte Gudsgave ved Lynild, paa Thinghuſet nær.

1770 den 15 Marts kom Froſt med N. O., ſom lagde ſaa ſtærk Jis, at man gik til Dreis, Langeland og omliggende Øer, hvilken Jis blev liggende til den 10 April.

1771 var det ſaa haard Vinter, at man endnu den 12 April 1772 kjørte paa Iſen til Halmø. Iſen gik ikke rent bort før den 28 April, og endnu Pintſeaften, den 18 Mai ſeilede H. P. Weber mellem Isſtykker i Kielerfjord.

1774 den 4 Juli ſlog Lynilden ned paa Gravendal og afbrændte den nordre Længde, ſom ikke ſiden er bleven opbygt.

Denne Sommer ſtærk Torden, ſom ofte ſlog ned og gjorde Skade baade paa Ærø og andenſteds. Efteraaret var uroligt og ſtormende med østlig Vind. Vinteren kom meget tidligt, ſaa de fleſte af Ærøskjøbings Skibe ikke kom i Vinterhavn; men bleve dog i Behold. I Slutningen af November gik man til Halmø paa Iſen og det næſte Aar kom Foraaret i Februar. En Jagt og en Baad fra Marſtal forgik dette Aar.

1783 om Sommeren "ſtærk Stilling, Hede og Diſing."

1784, i Begyndelſen af Aaret meget ſtræng Vinter. Iſen laae til den 22de eller 23 April.

1788 den 7 Juni fangedes en uhyre Mængde Torſk i Vigen ved Ærøskjøbing. Fiſken laae ligeſom i Dvale, ſaa at man kunde tage nogle Hundrede med Hænderne. Den følgende Vinter var meget ſtræng, endnu den 13 April gik man paa Iſen mellem Svendborg og Ærø.

1790 en meget mild Vinter.

1791 Ligeledes mild Vinter, næſten ſtedſe Tøveir.

1830, Natten til den 4 April raſede en orkanagtig Storm af S. V. iſær over den mellemſte Deel af Øen, og afdækkede en ſtor Mængde Huſe i Tranderup og Riſe Sogne. Ogſaa i Ærøskjøbing voldte den endel Skade. En engelſk Brig, ſom gik ſønden for Øen blev ſat iland ved Vaarbjerg, ſaa nær inde, at Bugſprydet næſten naaede ind over Marken; alligevel kom den den følgende Dag af uden Skade, da Vandet voxede lidt.

Denne Storm var udentvivl ledſaget af et Jordſkjælv; thi Gulvet ſank paa flere Steder i Ærøskjøbings Kirke, og i Klinten ved Vuderup fremkom der en meget lang Revne, et Par Alen inden for Udkanten, med hvilken den løb paralel.

4. Mindesmærker fra Oldtiden.

At Ærø i Oldtiden maa have ſpillet en temmelig vigtig Rolle i Norden, kan man paa en Maade ſlutte af den ſtore Mængde ſtenſatte Gravhøie, Thing og Offerſteder, hvormed den indtil for faa Aar ſiden var bedækket, og hvoraf der endnu findes ikke ubetydelige Levninger. Ærsboen nærer en alt for dyb Ærbødighed og Kjerlighed for nedarvede Forhold, til at han ſkulde have forgrebet ſig paa disſe ærværdige Monumenter fra Fortiden, naar ikke den ſamme bittre Nødvendighed, der tvang ham til at rødde op i ſine herlige Skove, og tilſidſt rent at udrødde dem, for at vinde Agerland, ogſaa havde tvunget ham til at tilintetgjøre de kjempemæsſige Værker, der vare betroede til hans Varetægt. Uagtet ſaaledes den ſtørſte Deel af hine gamle Stenſætninger ere rent udrøddede, ſaa findes der dog endnu Spor af langt flere, end man ellers ſædvanligt træffer paa et lige Fladeindhold.

De Kjempehøie her findes ere tre Slags. Den førſte

Art er en Rectangel af ſtore Steen, mod hvis Midte, der findes to ſærſkildte Stenſætninger, der maaſke have været bedækkede med en flad Steen. De have alle en Retning i Øſt og Veſt.

Af denne Art er Kjallerhøi, Lykkeshøi, den fredlyſte Høi ved Riſe Præſtegaard o. fl.

Efter Antiqvariſke Annaler [1]) have disſe Høie tjent Almuen til Forſamlingsſteder, Thing, hvor ſaavel private Stridigheder bleve jevnede, ſom Communens og Statens Anliggender afgjorte; vel ogſaa til Sammenkomſter med en religiøs Tendents.

Foruden den Symmetrie, man uſtridigen har havt for Øie ved at anlægge disſe Stenſætninger, ſynes man ogſaa at have anlagt dem efter et viſt beſtemt Maal. Jeg vilde ſaaledes ikke anſee det for noget blot Tilfældigt, at Kjallerhøi og Lykkeshøi netop ere lige ſtore, nemlig 43 Alen lange og 12 Alen brede ved Udkanten af Stenene, iſær da der findes Stenſætninger af ſamme Art i Sjælland og andre Egne af Danmark, der ſynes at holde et lignende Maal, f. Ex. Horſedys paa Bildſøe Mark, [2]) og en Høi paa Toftebjerg Byes Mark paa Samſø. Et ſtørre Maal findes i Høien ved Riſe Præſtegaard, 75 eller 76 Alen i Længden, ſaavidt jeg mindes, 10 Alen i Breden, indenfor Stenene i øſtre Ende, bredere i veſtre Ende.

Da jeg har miſtet min Optegnelſe desangaaende, ſaa kan jeg ikke nøiagtigt opgive Maalet; men jeg veed nok, at den paa det nærmeſte deler Dimenſioner med den Stenſæt-

---

[1]) Antiqv. Ann. Khn. 1812 Bd. 1 p. 109.

[2]) Paſtor Langes Beretning i Antiqv. Ann. 2 Bd. 2 H. q. 74 og Nyerup om Samſø ibid. 1 B. 2 H. p. 202.

ning paa Maglehøis Mark, som Pastor Fuglsang har beskreven, og den i Pastor Bastholms Beretning anførte Barnehøi ved Slagelse [1]).

Saavel den store Stensætning ved Rise, som den mindre paa Lykkeshøi har en mere udvidet Stenkreds i vestre Ende.

Lykkeshøi ligger i det sydøstre Hjørne af Tranderup Mark. Den sees i en temmelig Afstand, naar man kommer øster fra, og taget sig da majestætisk nok ud; men den er forresten rent spoleret.

Kjallerhøi ligger midtveis mellem Broen ved Stokkeby og Olde Mølle. Den var for 4—5 Aar siden den bedst vedligeholdte Kjempehøi paa Øen; men den er nu ogsaa ødelagt. Almuen holder den for en Gravhøi, hvori en Ridder og hans Kjereste ligge begravne.

Den fredlyste Høi ved Rise Præstegaard er ikke bedre vedligeholdt end de øvrige.

En anden Art er smaa Stenbygninger, opførte paa en lille Høi, stundom næsten paa den flade Mark, paa sine Steder mange tæt ved hinanden. De bestaae alle af fem store Sten, der ere befæstede i Jorden; men som almindeligt rage over en Alen i Veiret. Der ovenpaa en meget større Sten af 15 til 18 Alens Omfang, med den flade Side nedad. Disse sex Sten danne et langagtigt firkantet Rum, der har en Aabning lige mod Syd, hvilken formodentlig har været tillukket med den syvende Sten. Denne Construction er tilfælles for alle de 12 eller 14, jeg har undersøgt, undtagen en, der staaer lidt norden for Marstals

[1]) Antiqv. Ann. 2 Bd. 1 H. p. 43 og 2 Bd. 2 H. p. 59.

Mølle, hvilken har sin Aabning mod Øst. De ligne paa det fuldkomneste det Monument fra Minden, som Arnkiel kalder et Gravalter [1]); og hvoraf han paa Koberet B til § 3 har leveret en Aftegning, med den Undtagelse, at her kun findes 4 Sten til at bære Overliggeren.

Denne Art Gravminder, som det vel er, maa have været meget almindelig paa Ærø, efterſom man endnu finder ſaa mange mer eller mindre vel vedligeholdte, uagtet en ſtor Mængde ere bortrøddede.'

Paa nogle Steder finder man dem omgivne med en rund Kreds af ſtore Sten; formodentlig have de alle været det.

De fleſte findes paa Ryggen af en lang Bakke norden for Lille Stokkeby, hen forbi Torup og Lille Riſe. En findes mellem Ommel og Veſterſkov, og to findes tæt ved ſøndre Strand, en paa hver Side af det Dige, der gjør Skjel mellem Riſe og Dunkjer Marker.

Den ſmukkeſte, ſtørſte og bedſt vedligeholdte er den, ſom ſtaaer paa Jens Mouritzens Grund ved Lille Stokkebye. Denne vilde forlængſt have været ødelagt med de andre, naar ikke Eieren af et Slags Ærefrygt havde holdt den i Hævd. Den kaldes Brynkehøi.

En anden ved lille Riſe hedder Grydehøi. Ved Galgehøi mellem Lille Riſe og Dunkjer ligger der ikke mindre end fire ſaadanne, lige tæt ved hinanden, og nær derved andre enkelt ſtaaende. Paa det forrige Gudsgaves Lehn har der været en ſtor Mængde, hvilke dog for ſtørſte Delen have maattet give deres Sten til Marſtals Havn.

Veſter paa Landet findes ſlet ingen; formodentlig ere de bortrøddede.

---

[1]) Tr. Arnkiel 3. 2. p. 240.

I Antiqv. Ann. [1]) fortælles, at der i Bregninge Sogn i Skjermen Høi fandtes to Gravkamre, det ene over det andet, at der i det nederſte fandtes en Aſkekrukke, og omkring ſamme 4 ſlebne Flintkiler o. ſ. v. En Høi af dette Navn findes neppe paa Bregninge Mark, men formodentlig er her ment Skremmeſtene, en Høi paa nuværende Sandemand Peder Pederſens Mark.

Denne Mand har fortalt mig, at han ſelv var tilſtede, da dette dobbelte Gravkammer blev røddet, at man ſom ſagt fandt en Aſkekrukke i det nederſte, og oven i den en Baandſløife, ſom "meltede" bort, da man rørte ved den.

En tredie Art er endelig egentlige Høie opførte paa den flade Mark eller paa en ſtørre Banke. Af disſe findes der en ſtor Mængde; men alle veſten for Dreiet. Paa Gudsgaves Lehn er der ikke een, man kan henføre til denne Art.

De ere opførte af et løſt, gult Sand, eller af ſort Muldjord, de ere ſtørre eller mindre, alle kegleformige, de ere, ſaavidt jeg kjender dem, alle i en vis Dybde mer og mindre ordentligt brolagte, og de anſeeligſte ere endnu ved Foden omſatte med Sten i en rund Kreds, hvilket formodentlig har været Tilfældet med dem alle.

At disſe have været Gravhøie er vel uomtviſteligt, og hermed ſtemmer ogſaa Arnkiel [2]).

Det er til Høie af denne Slags, at de fleſte Eventyr om Underjordiſke og Ellefolk knytte ſig. Mangen En betragter dem endnu med en vis Gru, iſær naar hans Vei fører der forbi ved Aftenstider, og derſom man vil tro Sag-

---

[1]) Antiqv. Ann. 1 B. 2 H.

[2]) Tr. Arnkiel 3. 2. 217 seqv.

nene, saa har der ogsaa tildraget sig selsomme Ting, i og ved disse Dødens Boliger. Men et Par udmærke sig fremfor de øvrige ved et fortrinligt slet Rygte.

Den anseeligste af disse Høie var Galgehøi ved lille Rise. Som Navnet viser havde den i sildigere Tider baaret en Galge. Den hævede sig med en meget smuk, conisk Figur, omtrent 30 Fod i Høiden, havde 40 Fod Dosering og ved dens Basis, der er omsat med store Sten i en rund Kreds, et Omfang af 640 Fod. Paa dens Top syntes at have staaet en eller flere store Sten, hvilket jeg mest slutter deraf, at der ved Foden ligger en meget stor Sten i en Stilling, som om den kunde være væltet ned fra Toppen.

Denne Høi toge vi os paa i Sommeren 1831 at gjennemgrave. Vi fulgte den af Oberst Guldberg angivne Methode; men vi maatte forlade Arbeidet paa Halvveien, mest af Mangel paa Arbeidere. Saavidt vi kom frem fandt vi gult, løst Sand, kun hist og her nogen sortladen, fugtig Jord i ringe Mængde og noget under Høiens halve Høide et Lag Kampesten, der syntes mere at være lagte ved og paa hinanden, end egentlig satte. Dette Lag Sten syntes at gaae hele Høien igjennem. Under Kampestenene var Jorden atter af samme Beskaffenhed, som oven over. I Overfladen af Høien, neppe ½ Alen under Jordskorpen, fandtes hist og her Stykker af Urner med Aske og smaa Benstumper; en heel Urne fandt vi ikke. Oppe under Toppen fandtes et Stykke af Galgen og derhos Benraden af et Menneske, formodentlig den i 1714 henrettede Kone fra Torup.

Denne Høi fortjente en nøiere Undersøgelse; men for at komme dertil maatte hele Toppen bortføres, hvilket let lod sig gjøre, da de nærboende Bønder udentvivl nok paatoge sig dette Arbeide for en lille Godtgjørelse.

Dernæst maatte man atter lade grave i Dybden i samme Retning, som der er begyndt, indtil man kommer lige ned med Overfladen af den omgivende Jord. Lader man sig ikke dette Arbeide fortryde, saa vil man visseligen støde paa en gammel Begravelse.

Tæt ved Galgehøi ligger en anden næsten ligesaa stor, ved Navn Tviehøi. Maaske have de begge heddet Tvehøiene, før hiin fik Tilnavn af Galgen, da de staae saa tæt sammen, ligge langt fra andre, og desuden ere de største af den Art paa Øen.

To andre Høie af samme Slags bære, foruden den omtalte, Navn af Galgehøi, nemlig en sydvest for Søby og en sønden for Stenbergløkke.

Lodenhøi i Bornæs, der udentvivl har sit Navn af det gamle Mandsnavn Loden, Synehøi paa Bregninge Mark, Laanehøi paa Søby Mark og mange flere høre til denne Art.

Der er endnu en Kongehøi i det sydvestre Hjørne af Store Riise Mark, tæt ved Stranden. Uagtet den neppe er halvt saa stor som Galgehøi ved Lille Riise, saa har den dog tildraget sig Manges Opmærksomhed for Navnets Skyld, fordi den saa isoleret rager op over den flade Mark og fordi den tydeligt er opført. Flere have gravet i den; men istedetfor at skjære den tvers igjennem har man rent bortskaaret et Stykke ved den nordre Side, maaske en $\frac{1}{4}$ af Høien, eller man har gravet lidt lige ned i Toppen. Man er saaledes stedse bleven ved at at arbeide i Skallen. Paa det afskaarne Stykke sees det ellers, at denne Høi er meget ordentligt brolagt indvendigt.

Den indeholder unægteligt en Begravelse; men da den er opført af sort Muldjord, saa vil en Eftergravning neppe give stort Udbytte.

Ogsaa denne Høi er ved Foden omsat med store Sten i en rund Kreds.

Skjøndt jeg har undersøgt næsten alle Stensætninger paa Øen, saa har jeg dog ikke opdaget noget Spor af Runeskrift. En Bonde har fortalt mig, at da han, for mange Aar siden, røddede endel Stendysser af sin Mark, fandtes der Sten med en Slags Skrift paa, som ingen kunde læse; men hvor de vare blevne af vidste han ikke.

Ved at bortrødde Stendysser har man fundet endel Sager af Metal og Flindt; men det meste, af hvad der har været paa Øen af den Slags, skal for nogle Aar siden være opkjøbt af en Jøde; noget er vel ogsaa indsendt til Commissionen for Oldsagers Opbevaring i Kjøbenhavn.

Det fortælles [1]), at der paa Graastens Mark for endel Aar tilbage blev opløiet et Sølv Haandgreb til en Ligkiste.

Paa samme Lav pløiede man for nogle Aar siden en Laage op, hvilken Folk mente at have tilhørt St. Albani Kirkegaard, der sandsynligt aldrig har været til.

Dette Sagn om en Ligkiste og en Kirkelaage grunder sig paa følgende. Mellem Gravendal og Veisnæs Nakke findes en lille langagtig Firkant indhegnet med en lav Jordvold. Denne, som Meier paa sit Kort og efter ham Dankwerth kalder St. Alberts Meierhoff, kaldes blandt Almuen almindeligt St. Albani Kirkegaard. At det alligevel ikke har været en Kirkegaard, det synes baade den indskrænkede Plads at vise, og desuden den Omstændighed, at der allevegne i Bunden findes Brokker af Tag- og Muursten. Det synes heller ikke rimeligt, at der i dette snevre Rum kan have

[1]) Danske Atlas VI, 445.

ſtaaet en ſaakaldet Kloſtergaard eller Ladegaard, fra den Tid da Benedictinerne i Odenſe havde Eiendomme paa Ærø. Noget rimeligere er det maaſke at antage, at der kan have ſtaaet et St. Albani Capel; thi dertil kunde Pladſen netop være ſtor nok.

I Lorentz Moritzens Tid, blev der paa Gravendals Mark pløiet en Guldkjæde op, der blev ſolgt i Flensborg.

For ikke mange Aar ſiden fandtes ved Pløining paa den flade Mark, i Nærheden af Marſtal en Gryde med Sølvmynter. Jeg har ingen af dem ſeet, men det er bleven mig ſagt, at de fleſte vare fra Chriſtian 4des Tid; formodentlig altſaa nedgravede i den keiſerlige eller den ſvenſke Krig.

I Huſet No. 125 i Nørregade i Ærøskjøbing findes to adelige Vaaben med endel Snitværk omkring, og to halvt udſpringende Løver nedenunder, til Skjoldholdere. Det Hele er udſkaaret i Egetræ, tildeels af ſmukt Arbeide, og det findes anbragt tre Gange i Stuen: over Døren, over Sengen og over et Vindue. Hvorfra disſe Vaaben ere komne vides ikke; efter et dunkelt Sagn ſkulle de forhen have tilhørt et Orlogsſkib. (Vrag fra Colberger Heide?)

Vaabenet paa høire Side er tre Roſer (Brockenhus) og det paa venſtre en halv fremſpringende Enhjørning (Skram), midt imellem dem følgende Indſtrivt:

I. H. S.
L. B. H. K. S.
1583.

hvorover Cancellieraad Thomſen giver følgende Forklaring: I Jeſu Navn. Lauritz Brockenhus. Karen

Skram. Til videre Oplysning tilføies, at Lauritz Brockenhus til Egeskov og Brangstrup blev født 1552, viet 1571 paa Egeskov til Karen Skram og døde 1604.

Af gamle Borge, Skandser o. s. v. findes der ikke faa Levninger.

I Valdemar den 2dens Jordbog omtales to Kongelige Taffelgodser: Skjoldnæs og Brunsnæs.

Skjoldnæs har bevaret sig i Navnet paa den vestligste Pynt af Øen, men det er ogsaa det eneste Spor. Et Stykke Østen for Skjoldnæs ligger en Mark benævnet Gammel Have og en anden, den hvori Byen Haven er anlagt, benævnes Ny Have.

Noget østen for Haven benævnes et Sted paa Marken Borresstedgrav. Det ligger ikke langt fra den nordlige Strand, og er egentlig et Par meget smaa Damme; men der findes ikke, saavidt jeg kan skjønne, Spor af, at der kan have staaet en Borg, hvilket Navnet ellers leder til at formode.

En halv Mils Vei længere øster paa ligger Søbygaard, der har været en regelmæssig befæstet Borg med alt Tilbehør. Efter Pontoppidan forekommer den [1]) i Historien 1540. Dette Søbygaard maa da siden enten være bleven nedrevet eller paa anden Maade ødelagt; thi Ranzau, som skrev ved 1590, siger udtrykkeligt, at Hertug Hans har bygt Søbygaard "for nogle Aar siden af ny". [2])

---

[1]) Danske Atlas VII, 456.

[2]) Vestph T. I. p. 77. In eadem insula duæ sunt arces sitæ, Sabugardia & Gravensteinium, quam utramque Joannes Dux Holsatiæ ante aliqvot annos nove exstruxit.

Midt i en Moſe er der for Borgen opført en firkantet Forhøining 10—12 Alen høi, der indeholder en ypperlig hvælvet Jordkjælder, hvor Borgfængſlerne endnu ere at ſee. Denne Forhøining er rundt om indfattet med en Mur af Kampeſten, af et Arbeide, ſom trodſer Tiden og menneſkelig Magt. Oven paa ſtod Borgen fordum; nu ſtaaer der et ret vakkert lille Landhuus, der ſkal være den nederſte Etage af Borgen, og ſom endnu af Almuen kaldes Slottet.

Efter et Sagn ſkal et Huus i Ladegaarden fordum have ſtaaet ovenpaa Slottet. At Søbygaard tilhører en længſt forſvunden Tid derom vidne de uhyre Ege-Bjelker og det ſvære Sparreværk.

Rundt om den beſkrevne Forhøining vare Grave af 30—40 Alens Bredde, der nu ere udtørrede og bruges til Frugthave.

En halv Snes Alen veſten for Graven paa en høi Banke ligger en firkantet Skandſe, Borret kaldet, der aldeles dominerer Slottet; men da det ogſaa ſelv beherſkes af den tæt norden for liggende Veſtermølle Bakke, ſaa har det mod Nord en høi Travers og foran denne endnu en Halvmaane.

At dette Borre, ſom Vedel Simonſen [1]) formener, har tjent til Bolig for Hedenolds Næsſekonger ſynes ikke rimeligt.

Derimod yttrede H. K. H. Prinds Chriſtian, ved ſin Nærværelſe paa Ærø, den meget ſandſynligere Formening, at dette Borre havde tjent til Vagttaarn for Søbygaard,

---

[1]) Borgruiner 2 H. p. 49.

og at det altſaa havde været optaget med i denne Borgs Befæſtnings Syſtem [1]).

Lige for Søbygaard, mod Sønden, paa det ſaakaldte Vaarbjerg, findes en firkantet Skandſe og paa Bregninge Mark et Par; men om de ere gamle- eller ny, ſkal jeg ikke kunne ſige.

I det ſydveſtlige Hjørne af Tranderup Mark, lige tæt ved Lykkeshøi ſees et Stykke af en nu meget lav firkantet Vold, ſom kaldes Borrevolden, og hvoraf det Halve er nedfalden i Stranden tilligemed Klinten.

I Tranderup Sogns nordre Mark ligger Bornæs. Dette Navn, der er gaaet over paa nogle fra Tranderup og Vindeballe udflyttede Gaarde og Huſe tilhører vel ret egentlig den udſkydende Pynt af Landet, paa hvilken Meier har lagt Stylteborg.

Under denne noget ophøiede Pynt findes en Grøvt, der ſtaaer i Forbindelſe med en Eng i Nærheden, og ſom kaldes Borregraven. Derſom man tør fæſte Lid til Beboernes Fortælling, ſaa har der langt tilbage i Tiden paa Bornæs ſtaaet en Røverborg, der fik det Navn Stylteborg deraf, at den ſom byggede den gik paa Krykker. De fortælle fremdeles, at da Borgen blev nedbrudt bleve Stenene anvendte

---

[1]) Om Søbygaard hedder det i en Præſteberetning af 1755: "Den har nu miſtet meget af ſin forrige Anſeelſe, ſaaſom det fyrſtelige Slot, der laae midt i en Søe, adſkilt fra det øvrige af Gaarden, er afbrudt indtil den nederſte Etage og beboes nu kun af Amtsforvalterens Fuldmægtig paa Nordborg. Det øvrige af Gaarden beboes af en Forpagter, og er til ſit Brug nogenledes i Stand, dog alt for indknebet."

til Tranderup Kirke, der forhen var af Træ, men nu blev opført af Sten.

Hvorom alting er, saa er det vist, at Bornæs synes høist beleiligt for en Næssekonges og en Sørøvers Bolig.

Lige mod Øst derfra paa den modsatte Side af Vandet, paa en Landtunge, der hører til Stokkeby Mark, findes tæt ved Stranden Borret, en Skandse 60 Alen i Ovadrat, med en Travers bag, eller norden for sig. Dette Borre har Hofmann paa Grundtegningen over Ærøeskjøbing i danske Atlas benævnet Stylteborg, hvilket er urigtigt, forudsat at det Sagn, der gaaer paa Ærø, maa staa til Troende. Adskillige mene, at den er anlagt for at beskytte Indløbet til Snekkemose Noer, hvor man vil, at Borgerne i Ærøeskjøbing, vel ogsaa Indvaanerne af Stokkeby og Rise, langt tilbage i Tiden havde deres Skibe, Snekker, liggende.

Lige for Borret mod Syd, paa hiin Side af det smale, men dybe Indløb til Noret ligger midt i Vandet, paa en Grund, en flere Hundrede Alen lang, saakaldet Bro, der bestaaer af 5—6 Rader store Kampesten. Da den næsten naaer fra Bred til Bred, saa antage nogle den for Levninger af en Bro; andre mene, at det blot er en Dæmning, der er lagt for at bryde Bølgerne og Isgangen, til Beskyttelse for Skibene i Noret.

Ved Gravendal findes en Skandse, som kaldes Volden. Det er udentvivl den samme som omtales i danske Atlas. Den er i sidste Krig forbedret; hvor gammel den forresten er, skal jeg ikke kunne sige.

Østen for Dreiet paa Gudsgaves Lehn ligger ogsaa en Skandse, som Pontoppiden, og efter ham Estrup omtaler. Den skal ifølge et Sagn, der dog for længst er uddøet paa

Ærø, være opført af Biskop Absalon [1]). Det er den største af de saakaldte Borre paa Øen. En ophøiet Firkant, paa hvilken der skal have staaet et Taarn, er omgivet af dobbelte, temmelig dybe Grave. Suhm [2]), der ogsaa har optaget den Fortælling, at Absalon har bygget denne Skandse, gjør den Bemærkning, at Gravene ere yngre end Taarnet.

Med noget Hensyn paa Øens almindelige Forsvar synes denne Skandse ikke at være anlagt, da den ligger alt for afsides og for langt fra den seilbare Søe, til at man kunde vente sig noget af den mod en Fjende enten til Lands eller Vands, men derfor kunde den nok forsvare sine egne Beboere.

Mon ikke det gamle Brunsnæs skulde være at søge her? Langebek lægger rigtignok Brunsnæs paa Gudsgaves Lehn; men der hvor Marstal nu ligger, altsaa ved den modsatte Strand.

Det har ikke været mig mueligt at opspørge noget Punct paa Øen, hvor Navnet Brunsnæs endnu kunde være bevaret; skjøndt jeg har gjort mig megen Flid derfor.

Jeg har omtalt St. Albani Kirkegaard, eller hvad den skal kaldes. Der er et andet Sted, hvor der skal have staaet et Kapel, nemlig paa Kappelhøi, tæt østen for Søby, hvor der endnu stundom skal pløies Muursstensbrokker op.

---

[1]) Danske Atlas VII, 452. Estrup Absalon som Helt &c. p. 70.

[1]) Danm. Hist. 8, 597.

II. Hiſtorie.

1. Verdslig Hiſtorie.

Ved at give en Udſigt over Ærøs Hiſtorie, ſtøder man paa alle de Vanſkeligheder, der gjøre Arbeidet beſværligt ved de fleſte Affnit af Fædrelandets ældre Hiſtorie: den ſamme Fattigdom i de ældre Krøniker, den ſamme Mangel paa authentiſke Documenter. Ærø ſpillede altid en Rolle med i de ældgamle og langvarige Stridigheder mellem Danmark og Hertugdømmene, og ofte var Ærø en ikke uvæſentlig Del af den Gjenſtand, hvorom Striden dreiede ſig; men vore Forfædre argumenterede hellere med Sværdet end med hiſtoriſke Grunde, og de Krige, Beſiddelſen af Ærø tildels foranledigede, førtes almindeligt langt borte fra Øens Grændſer.

I ſildigere Tider, under Stridighederne med Hertugerne i de afdelte Lehn, da der formedelſt disſe Fyrſters Afmagt ikke kunde tænkes paa at gribe til Sværdet, og man derfor ſøgte at forſvare ſin Ret med Pennen, fremkom der vel endel Skrifter fra begge Sider, men intet, ſom gav noget betydeligt Lys over vor Gjenſtand.

Den førſte Gang Ærø er forekommen mig i Hiſtorien er Aaret 1043, da det leilighedsviis anføres, ſom Vidne til en Søtræfning mellem Svend Eſtrithſen og Magnus [1]).

Da Kongerne Valdemar, Knud og Svend i Aaret 1157 [2]) delede Riget mellem ſig, fik Kong Knud paa ſin Part: Ærø, Sjelland, Fyen, Falſter o. ſ. v.

---

[1]) Rafns Jomsv. og Knytl. Saga p. 186. Suhms Danm. Hiſt. IV. 96.

[2]) Chriſtiani Th. 1. 301. Jomsv. og Knytl. Saga p. 323.

Af de Materialier, jeg har til min Raadighed, lader det sig ikke godt bestemme, om Ærø under Valdemar den Første, hans Sønner og Sønnesønner vedblev at høre under Danmark, eller om, og naar det kom under Slesvig.

At Hertug Erik, Abels Søn, virkelig var i Besiddelse af Ærø sees af den Krig, Erik Glipping i Aaret 1271 paaførte ham. Grunden til Krigen var maaske nok en anden; men Paaskudet var Besiddelsen af Ærø og Als, som Kong Erik mente at høre til Riget, og som han ved Vaabenmagt vilde tiltvinge sig [1]).

Hertug Erik døde det følgende Aar, men Striden fortsattes under hans Søn Valdemar til 1285, da Kong Erik efter et Vorthel af 10 Danske, paa Danehof i Nyborg, H. Trefoldigheds Søndag lod sig Herredømmet over disse to Øer tilkjende [2]).

Maaske blev denne Strid og dens anførte Afgjørelse en medvirkende Aarsag til Kongens sørgelige Død, Aaret derefter; thi den misfornøiede danske Adel havde neppe vovet sig saa yderligt, naar den ikke havde havt den fortørnede Slesvigske Hertug i Ledtog med sig.

1287 solgte Markgrevene af Brandenborg Ærø med Sebøj og Grosbol — skal vel være: deres Andel af Ærø med Søby og Søbygaard — som Arv efter deres Moder Sophie, til Hertug Witzlef af Rügen for 1000 Mark. Denne Sophie var en Datter af Valdemar II., formælet med Hertugen af Brandenborg mellem 1232 og 1236 og formodentlig udstyret iblandt andet med Ærø eller endel af Ærø, maaske Taffelgodset Skjoldnæs, hvis Hovedgaard

---

[1]) Dankwerth p. 59.

[2]) Hvidtfeld p. 289.

maaſke baade har heddet Skjoldnæs og Grosbol d: Storgaard, og ſom kan have havt ſamme Betydning for Søby, ſom det yngre Søbygaard ſiden en Tid havde [1]).

Efter at Kong Erik i 1286 var bleven myrdet, udvalgte Dronning Agnes og hendes Raad, mere af Frygt end af Kjerlighed, Hertug Valdemar til Rigsforſtander og Formynder for den unge Konge. Paa Danehof i Nyborg 1287 blev han udraabt og forkyndt ſom ſaadan, og ved ſamme Leilighed fik han igjen Ærø, Als, Femern og flere Øer ſønden for Medelfar [2]). Hertug Valdemar blev i rolig Beſiddelſe af Ærø og de øvrige Øer i 8 Aar. Imidlertid var Erik Menved bleven myndig og nu fordrede han, 1295, Ærø tilbage, tilligemed Als, Femern o. ſ. v. efter den Dom, der var fældet i hans Faders Tid [3]). Valdemar ſøgte at forſvare ſig i Beſiddelſen ved at forbinde ſig med ſin Broder, Erik Langbeen, med Norge og med de Fredløſe; men efter at hans Flaade var bleven ødelagt af den Kongelige, maatte han i Vordingborg 2 Febr. 1296 indgaae Forlig med Kongen og igjen afſtaa Ærø, Als o. ſ. v. [4])

Ærø var derefter en Tidlang forenet med Kronen, men da Erik Menved ved ſine mange Krige efterhaanden fordybede ſig mere og mere i Gjæld, og af den Aarſag maatte pantſætte den ene Provinds efter den anden, ſaa kom ogſaa Touren til Ærø, hvilken han, uviſt hvad Aar,

---

[1]) Suhm Danm. Hiſt. T. 10 p. 751.

[2]) Hvitfeld p. 297. Suhm T. 11 p. 9.

[3]) Suhm T. 11 p. 198.

[4]) Hvitfeld p. 306. Dankwerth p. 60. Suhm T. 11. p. 219.

pantſatte til Markgreven af Brandenborg for Tropper, denne havde ſtillet i hans Tjeneſte [1]). Formodentlig var det formedelſt den Uenighed, der ſiden opſtod mellem Kongen og Markgreven, og ſom endog i Aaret 1315 udbrød til en aabenbar Feide [2]), at denne ſamme Aar forlenede Hr. Lauritz Joneſøn og hans Arvinger i Arre "lænsvis, mod en Afgivt af hundrede Mark Brandenborgiſk til Stralſund [3]). Documentet derover er udſtedt i Bůzov og beſeglet af Markgreven, Hertug Chriſtoffer, Günther af Kiefvenberg, Vectge af Vedele, Henning af Blankenberg og Conradus de Reder.

Lauritz Jonſon nævnes [4]) blandt de 7 Riddere, der 1317 lovede for 1000 Mark Sølv, ſom Kong Erik tilſtod ſin Søſterdatter Eliſabeth af Verlo, da hun forlovedes med Grev Chriſtian af Delmenhorſt. 1320 underteg-nede han med flere Chriſtoffer 2 Haandfæſtning [5]). Strax efter benævner Hvitfeld ham Droſt og anfører ham blandt dem, ſom Chriſtoffer 2 ved en ſæregen Act forſikkrede ſin ſærdeles Naade og Beſkyttelſe. 1322 formælede Lauritz Jonaſon ſig med Grevinde Margrethe af Gůtzkov, ſom bragte ham Grevſkabet Streyge i Medgivt.

---

[1]) Maaſke har ogſaa Brandenborg havt Ærø i Eie, det vil ſige havt ususfructus af Øen, fra Prindſeſſe Sophies Formæling af, og de nys omtalte Stridigheder mellem Kongerne af Danmark og de Slesvigſke Hertuger have kun angaaet Overherredømmet, Lehnsherligheden.

[2]) Hvitfeld p. 386.

[3]) Hvitfeld p. 385.

[4]) Hvitfeld p. 394.

[5]) Hvitfeld p. 413.

Christoffer 2. havde ved sin Haandfæstning blandt andet forpligtet sig til at betale den Gjeld, hans Broder var kommen i til Rigets indbygde Mænd, uden at paalægge nye Skatter, og at lade dem beholde det Pant, de havde faaet af Erik Menved, indtil denne Forpligtelse var bleven opfyldt. Da dette imidlertid var Christoffer en Umulighed, saasom den største Deel af Riget var pantsat, Lauritz Jonesøn havde Ærø, Ludvig Albertsøn af Eberstein, Marsk, havde Skaane, Halland og Blekinge foruden Forlehninger i Jylland, og Grev Gert af Holsten havde endeligt Fyen i Pant: saa paalagde han 1323 de Geistlige og Verslige en stor Skat. Af Adelen fordrede han den 10de Penge af al dens Indtægt. Da Rigens Raad nægtede at bevilge ham denne Skat, saa tog han selv. Lauritz Jonesøn berøvede han Ærø, og Ludvig Albertsen Skaane og Halland.

Følgen heraf var, at Lauritz Jonesøn og Ludvig Albertsøn forbandt sig med flere misfornøiede Adelsmænd, af hvilke de vigtigste vare Knud Porse og Erkebisp Carl, og reiste sig til aabenbar Opstand. Endelig blev Hertug Valdemar af Slesvig og Grev Gert af Holsten dragne med ind i Forbundet, og nu opsagde man Kongen formeligt Regjeringen.

Dette Skridt, som Ophavsmændene siden fik Tid nok til at angre, styrtede Danmark i alle de Ulykker, som i en Tid af 14 Aar sønderslede det, og bibragte det Saar, som det seent, om nogensinde forvandt[1]).

Det var 1326, at dette Uveir brød ud over den ulykkelige Christoffer.

---

[1]) Hvidtfeld p. 423, 428 & passim.

Hvitfeld har bevaret os den Tractat, Hertug Valdemar sluttede med de Misfornøiede[1]). Den er dateret Sønderborg paa Als, Aar 1326 Dominica qvasimodo geniti. Han lover Herre Laurtz Jonesøn og Ludvig Albertsøn, at han skal modstaae dem og deres sande Arvinger, deres Venner og Anhængere til al deres Rettighed, i al Nød, med Hjælp og Bistand af al Magt, og vi skal aldrig forlade dem, førend de af Kongen af Danmark, eller hans Efterkommere fange en fuldkommen og tilbørlig Sum, efter deres gode Villie." Tilsidst hedder det: "Vi overantvorde dem to af vore Fæstninger, Tranekjær og Hadersley, og til hver 10 Læster Korn aarligen, at stoppe Omkostningerne med, til at holde Slottene, med slig Besked, om Kongen af Danmark forjager dem, eller tager dem deres Gods fra, da skal de beholde fornævnte Embede, med al Tilliggelse, qvit og frit, uden al Regnskab, som vi dem før have havt."

Christoffer for svag til at modstaae Stormen flygtede, som bekjendt, af Riget, og de Oprørske førte Hertug Valdemar af Slesvig til Viborg, hvor de lode ham udraabe og hylde til Konge. Lauritz Jonesøn, der havde været meget virksom i denne Sag, fik foruden Ærø, der gaves ham tilbage, endnu Langeland.

Det synes som om Lauritz Jonesøn er forbleven i Besiddelse af Ærø, i det mindste indtil 1332, men i den almindelige Forvirring, der fulgte paa Hertug Valdemars Tronbestigelse, lader det sig, hvad flere Dele af Riget, og navnligen hvad Ærø angaaer, vanskeligen bestemme, hvem

[1]) Hvitfeld 430

der var den egentlige Eier, og der findes endeel Modſigelſer hos vore Hiſtorieſkrivere om denne Sag.

Saaledes ſiger Hoffman:[1]) 1326 blev Hr. Lauritz Joneſøn, Droſt, forlenet med Langeland og Errøe, hvilket han endnu havde 1329; men 1332 blev faſtſat, at Grev Gert ſkulde have Skanderborg og Ærrøe til endelig Stridigheden 1337 blev afgjort.

Chriſtiani ſiger[2]), at i det Forlig, der 1332 kom iſtand i Kiel mellem Chriſtoffer, hans Søn Erik og Grev Johan paa den ene og Grev Gert paa den anden Side, blev der givet Hertug Valdemar Haab om med Tiden at erholde Langeland, og at man indtil da ſkulde indrømme ham Skanderborg og Ærø.

Dette Forlig, der findes hos Hvitfeld [3]), er til Vitterlighed undertegnet af adſkillige, blandt andre af Lauritz Joneſøn paa Grev Gerts Vegne.

Men Suhm[4]) anfører ved Aar 1332 om Chriſtoffer, at han i Virkeligheden intet eiede, ſom han kunde raade over, undtagen Skanderborg og Ærø, ſamt nogle faa mindre Øer ved Fyen, ſom laae ſaaledes, at man maatte roe og ſeile til dem. Strax efter[5]) paaſtaaer han, at Lauritz Joneſøn ved Chriſtoffers Død 1333 beſad Langeland og Ærø, og endnu 1340 tillægger han ham begge disſe Øer ſom Eiendom[6]).

---

[1]) Danſke Atlas Vij, 446.

[2]) Chriſtiani Th. 2, p. 414.

[3]) Hvitfeld p. 455 seqv.

[4]) Suhm 12 Bd. p. 227.

[5]) Suhm 12 Bd. p. 242.

[6]) Suhm 12 Bd. p. 330.

Hvor uvis ellers ogsaa Suhm har været i den Sag, kan man see af den følgende Yttring om Christoffer[1]): "at han beholdt Lolland kunde ellers sluttes deraf, at han meget siden opholdt sig der, med mindre en ny Forandring er indtruffen med hans Søns Død, hvorved han afstod Riget og fik Lolland." Forvirringen hæves ikke ved at antage, at Tractaten til Kiel ikke blev opfyldt fra Christoffers Side med Hensyn paa Ærø.

Prinds Ottos Bestræbelser for at reise den omstyrtede Trone høre ikke herhen. Det bemærkes blot, at denne Prinds har efterladt sig nogle Documenter, der tilligemed ham, blandt andre ere undertegnede af en Gerlach eller Gerlacus, som kalder sig Erriæ & Thoslandiæ præpositus, Provst til Ærø og Thorsing[2]).

Ved et Brev, udstædt i Saxkjøbing 1333 overdrager den samme Prinds Otto Landet Reval til sin Svoger, Markgreven af Brandenborg; til Vitterlighed undertegnede Laurencius Johannis (Jonesøn) regni Daciæ Dapifer. Heraf sees det, at i det mindste denne Mand paa ny havde vendt sig til det legitime Dynastie, en Omstændighed, der forklarer hans mislige Forhold til Holstenerne i det følgende.

1337 synes Grev Gert at have eiet Ærø. Idetmindste findes der et Brev udstædt af Bisp Tyge af Børlum[3]) og hans Capitel til Grev Gert, at al den Uvillie Misforstand og Uenighed, der paa den ene eller den anden Maade havde været mellem Grev Gert, Bisper, Riddere, Svende,

---

[1]) Suhm 12 Bd. 227.

[2]) id. 12 Bd. 246.

[3]) Hvitfeld. 464

Læg og Lærd i hans Forbund i Nørre Jylland, Fyen, Arre, Tosſing paa den ene og ham paa den anden Side, om Fængſel og Vold, ſom er ſkeet ham paa hans Perſon efter Kong Chriſtoffers, fordum Danmarks Konges Befaling, derfor kjender han Grev Gert, og alle hans, i fornævnte Lande boende, qvit og fri.

1339 den 2 Febr. udſtædte Hertug Valdemar et Brev i Slesvig, der indeholdt en Forening mellem ham og Grev Gert, om at indtage Tranekjær paa Langeland, og hvori det tilſidſt hedder, at Hertugen ſkulde ſtadigen holde med Greven mod den forrige Kong Chriſtoffers Arvinger og imod Hr. Laurencius Joneſøn, forhen Droſt, og hans Arvinger og deres Medhjelpere o. ſ. v. [1])

Foruden at dette Brev, ved hvilket to ſaa mægtige Fyrſter forbandt ſig mod en ſimpel Adelsmand, giver et Begreb om hvor mægtig denne Mand maa have været, ſaa afgiver det et Beviis mere for, at ligeſom Lauritz Joneſøn var Hovedmanden for at vende op og ned paa alle Ting i Danmark under Chriſtoffer, ſaa har han efter dennes Død været betænkt paa igjen at befrie Landet fra de holſtenſke Tyranner.

Udentvivl har han i 1338 været virkſom for at indkalde Valdemar fra Keiſerens Hof.

Han oplevede imidlertid ikke at ſee den danſke Trone reiſt igjen; thi han døde den 6. April 1340, altſaa 5 Dage efter at Grev Gert var bleven myrdet i Randers, og ſkal efter Suhm være begraven paa Langeland [2]).

Ærø maa paa den Tid have været i Holſtenernes

---

[1]) Suhm 12 Bd. p. 309.

[2]) id. 12 Bd. p. 330.

Vold; thi ved Forliget i Spandau og ved Forliget i Lübeck, 21 Mai 1340, forbinder Junker Valdemar ſig til, ikke at hindre Brødrene Claus og Henrik paa deres Pant i Fyen, ikke heller paa Ærø, før fornævnte Pant er løſt[1]).

Udentvivl har dog Kong Valdemar den Tredie enten indløſt eller taget Ærø tilbage; thi kort efter hans Død hedder det, i det Forbund, den unge Hertug Albert af Meklenborg, der en kort Tid ſkrev ſig Konge af Danmark, og de øvrige Hertuger af Meklenborg, den 21. og 22. Januar 1376 ſluttede med de holſtenſke Grever, Henrik, Nicolaus og Adolf til Krig mod Danmark, at de pantſætte dem Femern og endel mere Gods, indtil de kunde overantvorde dem Fyen og Ærø[2]).

Kort derefter maa alligevel Ærø tilligemed Als paa ny være kommen under Slesvig, maaſke da Margrethe og Olaf i Nyborg 1386[3]) forlehnede Grev Gert af Holſten med Hertugdømmet Slesvig. Saaledes finde vi i et Skjøde udſtædt 1398: "vp dem recten Dinge vor dem Slothe vp Erre", følgende Udtryk: "to der hochgebornne Vorſten hand alzo is vnzen heren hand hertogh Gerede, de en hertogh is to Sunder Jutland." Desuden, da Erik af Pommern, efter Grev Gerts Død, begyndte Krig mod Hertugdømmene, da var det igjen det gamle Spørgsmaal om Beſiddelſen af Ærø og Als, der maatte tjene til nærmeſte Paaſtand for Krigen.

Det var vel 1407 eller 1408 at Kong Erik indtog Ærø

---

[1]) Hvitfeld p. 470 seqv. Suhm 13 Bd. p. 731 og 875.

[2]) Suhm 14 Bd. p. 8 og 9.

[3]) Chriſtiani 4 Th. p. 6.

og lod ſig hylde der.[1]) Paa det ſamme Tog erobrede han Als, paa Sønderborg nær.

Under Mægling af Hertugerne af Meklenburg kom et Forlig iſtand i Kolding 1411, ifølge hvilket Ærø og Als igjen ſkulde aftrædes til Slesvig, imod at Enkehertuginden ſkulde reſtituere Biſpen af Slesvig Godſerne Svabſted og Stubbe.

Uenigheden hævedes, ſom bekjendt, ikke ved dette Forlig.

I den Dom, der faldt den 29. Julii 1413[2]), ved hvilken Kong Erik af Rigens Cantsler lod ſig tilkjende Hertugdømmet Slesvig, ſiges der, at Dronning Margrethe havde overantvordet Alſe og Arre til Frue Eliſabeth, uden at hun paa ſin Side havde givet Slip paa Svavested og Stubbe. Det er alligevel rimeligt, at Ærø ikke for Alvor er bleven overleveret Hertuginden; i det mindſte var Kong Erik endnu i Beſiddelſe af Øen 1436. Det hedder nemlig i Tractaten til Vordingborg, der omſider gjorde Ende paa Krigen mellem Danmark og Slesvig, at Kongen beholdt Hadersleb og Ærø med endeel mere benævnet Gods, "ſom vor Fætter, Grev Adolph, nu ikke udi ſin Værge har."

Men heller ikke denne Gang blev Ærø længe ved Danmark. Da nemlig Erik af Pommern 1437 var undvegen til Gulland, reiſte Almuen ſig i det følgende Aar, iſær i Vendſyſſel, mod Adel og Geiſtlighed, nægtede at yde Tiende og Afgifter o. ſ. v. Endeel af Adelen i Sønderjylland og Nørrejylland, ſiger Hvitfeld[3]), ſlog ſig til Holſtenerne, at de

---

[1]) Hvitfeld p. 633.

[2]) Chriſtiani 4 Th. p. 77. Hvitfeld p. 657.

[3]) Hvitfeld p. 803.

kunde have nogen Hjælp mod den galne og raſende Almue. De handlede Sagen ſaa vidt, at Hadersleb og Arre gav ſig under Grev Adolph af Holſten, ſom Pertinentſer, der havde ligget under Fyrſtendømmet,, at Venſkabet ſkulde blive des ſtorre. Dette Tab klager Rigens Raad over i dets Opſigelſesbrev d. d. Lybke S. Baptistæ nativitatis 1439[1]).

Saaledes fortælles det nu hos Hvitfeld; men Profeſſor Michelſen har en gandſke anden Beretning herom. I Nordfriesland im Mittelalter[2]) fortæller han, at det danſke Rigsraad i Lybek overdrog Hertug Adolf Hadersleb og Ærø. I en privat Meddelelſe til mig har han ikke allene gjentaget denne Paaſtand; men ſiger ogſaa udtrykkeligt, at Erkebiſpen af Lund og det hele Rigsraad overdrog Hertug Adolf diſſe to Dele ved et Document dateret Mariæ Beſøgelſes Dag 1439.

Jeg ſkal anføre Profeſſor Michelſens egne Ord af en Skrivelſe til mig, da jeg ingen anden Authoritet har: Wie dieſe beiden Theile (Hadersleb og Ærø) bald nachher doch zum Herzogthum Schleswig gekommen, wird verſchieden erzählt und nirgens ganz richtig. Darüber habe ich die Urkunde. Sie datirt vom Tage Viſitationis Mariä 1439. Der däniſche Erzbiſchof zu Lund u. geſammte Reichsrath überträgt darin an Adolf Vjjj die beiden Landestheile, die er als väterliches Erbe(voderliche erve) anſprach, wie es im Document heißt. Es lauten die Worte namentlich ſo:

"Dat wy willen unde ſchollen dem hochgebornen Fürſten unde Hern, Hern Alve Hertogen to Schleswig ꝛc. unde Zinen erwen Hadersleyn unde Erre mid eren lobehörigen antweren unde ſchiicen en zine Beſittinge unde en zine were."

[1]) Hvitfeld p. 808.

[2]) Staatsbürgerl. Magazin 8 Bd. 3 & 4 Hefte.

Men naar nu denne Urkunde er rigtig, hvorledes kunde da Rigsraadet i dets Opsigelses Brev, udstædt St. Hans Dag, altsaa 24 Juni, klage over, at Hadersleb og Ærø vare komne fra Danmark, da disse to Dele først paa Mariæ Besøgelses Dag, altsaa den 2 July samme Aar, eller 8 Dage senere, af Rigsraadet selv blev Hertug Adolf overdragne?

Det bemærkes forøvrigt, at dette skedte i Interregnum.

Siden den Tid har Ærø stedse hørt under Slesvig.

Christoffer af Baiern forlehnede 1440 Hertug Adolf med Slesvig, Hadersleb med indbefattet. Ærø nævnes ikke udtrykkeligt i Lehnsbrevet[1]), men det underforstaaes naturligviis.

Hvad Danmark har at klage over Christian den første og hans Raad, fordi Slesvig med Alt dertil hørende, altsaa ogsaa Ærø, ikke ved Hertug Adolfs Død inddroges under Kronen, hører ikke specielt herhen.

Da Dronning Dorthea, Danmarks mærkelige Stedmoder, som Riegels kalder hende, bevirkede, at Slesvig og Holsten blev delt mellem hendes Sønner, Kong Hans og Hertug Fredrik, hvilken Deling gik for sig paa Gottorp 1490, kom Ærø "uden det Rickstorper Gods" paa Kongens Part[2])

Hvitfeld og alle andre danske Historieskrivere fortælle, at Lybekkerne 1509 brændte og ødelagde Ærø, men ingen gen af dem har bevaret os de nærmere Omstændigheder derved.

---

[1]) Hvitfeld p. 810.

[2]) id. p. 1004.

Johan Peterſen har dog Foranledningen til dette Tog[1]).

Kong Hans var nemlig kommen i Krig med Lybekkerne; men Hertug Fredrik havde, for ſelv ingen Skade at lide, havt den Snildhed at formaae begge de krigførende Magter til at erklære ſaavel de kongelige ſom de lybſke Godſer, der vare beliggende indenfor Hertugdømmenes Grændſer, for neutrale under hele Krigen. Nu havde Hans i Efteraaret 1509 ſendt 30 Skibe med Krigsknægte til Traven, for at bemægtige ſig Travemünde. Iſtedetfor at udføre Kongens Befaling, gik Tropperne i Land ved Neuſtadt, og plyndrede og opbrændte en Snes Landsbyer i det Holſtenſke, Lybek tilhørende.

Strax derefter overfaldt Lybekkerne Ærø og nogle flere Øer, og ødelagde dem, formodentlig for at tage Repræſalier, uden at komme Hertug Fredrik for nær.

1534, altſaa i Grevens Feide, plyndrede 4 lybſke Skibe paa Ærø og hævede Brandſkat der. (Gl. Saml. 1,1, 81).

Da Chriſtian 3 i Aaret 1544 delede Hertugdømmene med ſine Brødre Hans og Adolf, fulgte Ærø den kongelige Andel, og ved hans Død fik hans Dronning, Dorthea, Ærø og Als til Livgeding.

Den 27. Janv.[2]), eller ſom Peter Reſenvil, den 28. Janv. 1564 ved et Fordrag i Flensborg affandt Kong Frederik 2. ſig med ſin yngſte Broder Hertug Hans den Yngre, og overlod ham Staden Ærøskjøbing, hele Als, Amtet og Slottet Ploen o. ſ. v.; men da det meſte af dette Gods var i Beſiddelſe af Fredrik den 1ſtes Enkedronning Sophie og

---

[1]) Joh. Peterſen Chronica ꝛc. p. 138.

[2]) Hanſens Statsbeſchr. 186 og 613.

Christian den 3dies Enkedronning Dorthea; saa fik Hertug Hans en aarlig Pengesum indtil disse Dronningers Død.

Det var altsaa først, da Dronning Dorthea afgik ved Døden 1571, at Ærøskjøbing blev Hertug Hans overdragen.

Da Hertug Hans den Ældre i Hadersleb var død, og Kong Fredrik havde delt hans Lande med Hertug Adolf, saa forlangte Hertug Hans d. Y. Part i Kongens Andeel. I Følge denne Fordring fik han tredie Delen af det Gods, der var tilfalden Kongen, hvoriblandt nogle Landsbyer i Amtet Hadersleb, hvilke Kongen siden, 1584, igjen tilbyttede sig for det Øvrige af Ærø[1]).

Hertug Hans d. Y. fik saaledes betydelige Besiddelser i Hertugdømmene; alligevel formaaede han ikke, trods mange Forsøg, at bringe Stænderne til at hylde sig, saa at han stedse forblev udelukket fra den høiere Landsregjering, og egentlig kun havde Proprietær-Ret over sine Eiendomme. Dankwerth kalder Huset Sønderborg et Afterlehn.

Ellers er vel den Lehns Nexus, som dette Huus med dets forskjellige Grene har staaet i til Dannmark, endnu ikke fuldkomment undersøgt.

Saa lidet som Hertug Hans d. Y. formaaede over de Slesvigske Stænder, saalidet formaaede han over det Danske Rigsraad. Da nemlig Fredrik 2. var død 1588, ilede Hertugen uopholdelig til Antvorskov, hvor Rigets Raad var forsamlet og fordrede Formynderskabet for den umyndige Konge, Christian 4, hvortil han ved Fødselen var nærmest berettiget; men Raadet nødte ham til at afstaae fra sin Fordring[2]).

---

[1]) Dansk Atlas l. c.

[2]) Mallet hist. de Dannem. Liv. IX. p. 166.

Uheldig i alle disse Bestræbelser brugte han med desto større Frihed sin Myndighed i sine Besiddelser, hvorom Alsingerne endnu vide at tale, og Historien tier heller ikke ganske derom.

Saaledes beretter Slange[1]), at han ved mange vilkaarlige Handlinger havde bragt Bønderne paa Ærø og Als til i Aaret 1605 at indgive en Klage over sig til Kongen. De beklagede sig over, at Hertugen ikke allene vilde formene dem de Jorder, som de havde i Brug og Fæste, men han havde endog frataget en Del, som vare Selveiere, den Arv og Eiendom, som de havde fremfarne Kongers Brev og Segl for; de bade derfor Kongen, at han som Lehnsherre vilde tage dem i Forsvar og Beskyttelse. Skjøndt Kongen nødig vilde have noget med sin Farbroder at gjøre, saa maatte han dog tage sig af de betrængte Bønders Klagemaal, for ikke at lide Skaar i sin Høihed. Han befalede derfor Amtmanden paa Hagenskov i Fyen, Hr. Jacob Rosencrantz, at begive sig til Hertugen og med Beskedenhed at erfare Sammenhængen, saa og at undersøge Klagemaalenes Beskaffenhed hos Almuen. Da det nu derefter befandtes, at Klagen var grundet, saa forsøgte Kongen med Venlighed at formaae Hertugen til en billig Fremgangsmaade.

Dette frugtede imidlertid intet, hvorfor Kongen 1609 afærdigede Rigens Raad Axel Brose og Amtmand Jacob Rosencrantz, som Gesandtere til ham med Myndighed til, paa Kongens Vegne, at afgjøre Sagen i Mindelighed, eller efter Lands Lov og Ret.

Da Hertugen mærkede, at det var Alvor, saa føiede han sig, siger Slange, saa at Almuen blev klageløs.

Hertug Hans var for øvrigt en god Oeconom og udvi-

[1]) Slange Christ. IV. Hist. p. 220 og 255.

dede ſine Eiendomme betydeligt ved Kjøb og Magelæg. Allene paa Ærø havde han, ſom hans Teſtamente udviſer, kjøbt Strøgods for 14500 Rd.

Han døde 1622 og efterlod ſig 6 Sønner. Den ældſte, Hertug Chriſtian, der egentlig ſom Stamherre ſkulde have Sønderborg, blev affunden med Ærø, da han, ſom det fortælles, var ſindsſvag. Desuden blev ham tillagt 5000 Rd. til at opføre ſig en Vaaning for, ſaaſom ingen af de tre Herregaarde: Sæbygaard, Graaſten og Gudsgave, afgav en en paſſende Bolig for ham.

Maaſke havde Hertug Chriſtian tænkt at reſidere i Ærøskjøbing, hvor han lod et nyt Huus opføre, men ſaavidt vides blev han ved at reſidere paa Graaſten, hvorfra alle hans Mandater ere udgivne.

Udentvivl er han den Hertug, om hvem Sagnet fortæller, at han engang paa Graaſten faldt ned igjennem en Etage med hele Gulvet.

I hans Tid indfaldt den Keiſerlige Krig, der ogſaa føleligt ſved til Ærø. Det er bekjendt, at Chriſtian 4., da han maatte vige for de Keiſerlige, havde trukket endel fremmede Tropper til ſig i Fyen, hvilke opførte ſig meget ſlet, plyndrede, gjorde Mytterie o. ſ. v., ſaa at Kongen ſaa ſig nødt til at afſkedige en Mængde af dem. Endel af disſe overførtes til Ærø, indtil man kunde faae dem indſkibede til Tydſkland; formodentlig for ſaalænge at give dem et mere indſkrænket Terrain for deres Roverier. At ogſaa disſe Tropper paa Ærø myrdede, plyndrede og opførte ſig ſaa ſlet ſom muligt, dette beviſer Ærøeskjøbings Raadſtue Protocol, hvori blandt andet følgende Notits af en Samtidig:

"1626 den 29. Octbr indſkikkede Konningh Chriſtian den 4. udi Dannmark her til Landet et Regiment Rytterie,

ſom vare Heſte offver 1500 og offver 2000 Perſoner. Deres Overſte heed Slavata en Friherr af Bemen, och vare afdancket. Annamede her i Købingh Beſoldning for 11 Monatt udi Rd. og godt Guld, hvormed dy ginge til Skibs meſte Parten den 12., 13., 14. och 15. December. Undtagen 250 Rytter och Heſte, ſom bleffve igen antagne af Kongl. Maiſt. Krigsoffverſter, ſom la i Fyen, af hvilke dy ſiſte komme her fra Landet paa Jule Aften.

Hvorledes dy med bode Borger och Bunden fore frem i dy 8 Uger ſkal mangen fattige Mand føle ſaalænge Luft i dennem. Tho Dage og Nætters uforfærdelige Storm kom paa dy ſom ſeglet att Tydſkland, ſom dy førſt heraf løb, ſaa en Part forſøgte andet end trebbelere Erbobonden og jage hannem ud eller i Bagoffnen. Det er alt ſkeet, ſom Gud vilde det haffve och wy med vores Synder haffve fortjent. Her udi Kjøb. var altid i dy 8 Uger 82 Heſte och . . . Perſoner foruden dy, ſom daglig komme til och fra, hvilke dy fattige Borgerſkab motte underholde, och ſchatte dennem blandt andet mange goede Richsdaler, dertil och paa Siſte til Offverſten 300 Rd. Dette er her indſett til en Ihukommelſe for vore Efterkommere.

Borgerne motte ſamme Tid bøgge en Bro adt ſkibbe Heſte paa . . . Alen lang och . . . Alen bred paa Pehler og offerlagt med Ege ſchorne Skibsplanker."

1629 ødelagde en Ildsvaade 44 Huſe og Gaarde i Ærøskjøbing, hvilket vel den Gang var næſten den halve Bye.

Hertug Chriſtian døde 1633 ugift. Han efterlod ſig en Datter, Sophie, avlet med en Huusholderſke Catharine Griebel. Efter Hertugens Død giftede Catharine Griebel ſig med en Kiøbmand Pilegaard i Ærøskjøbing, og

hendes Efterkommere kunne endnu skrives, levende under meget forskjellige Vilkaar i Ærøskjøbing og Rudkjøbing, skjøndt Navnet Pilegaard kun har vedligeholdt sig paa det sidste Sted.

Datteren blev, om jeg ikke feiler, gift med en Organist eller Klokker i Ærøskjøbing.

Da Hertug Christian var død, blev Ærø deelt i fire Dele, og hver af hans da levende fire Brødre tog sin Part ved Lodkastning.

Saaledes fik Hertug Frederik til Norborg Graasten med Byerne Rise, Dunkjer og Olde; Hertug Philip til Glücksburg fik Staden Ærøeskjøbing og den lille Herregaard Vudrup med Landsbyerne Østerbregning, Vindeballe, Trandrup og Stokkeby; Joachim Ernst til Ploen fik Søbygaard med Søby, Leby, Skovby og Vesterbregning; Johan Christian til Sønderborg fik Gudsgave med Marstal, Ommel, Kragnæs og Oerne Halmøe og Egholm.

Angaaende denne Deling findes der to Fordrag, det ene dateret Norburg 24. August 1633, og det andet dateret Eckernførde den 6. Febr. 1634.

Hos adskillige Forfattere findes denne Deling noget anderledes men urigtig angiven. Jonge[1]) og Hoffmann i danske Atlas[2]) berette saaledes, at Øen kun deltes i 3 Dele mellem Norborg, Ploen og Glücksburg, og at Hertug Fredrik fik Gottes Gabe, Joachim Ernst Sæbygaard og Hertug Philip Resten.

En anden ligesaa urigtig Fremstilling findes hos Pontoppidan[3]).

---

[1]) Chorographie p. 936.

[2]) Dansk Atlas vij p. 446.

[3]) Theatrum Daniæ &. p. 385.

Om alle disse Beretninger end ikke ved det foranførte vare gjendrevne, saa bliver de det ved et Kjøbebrev af 18. Novbr. 1635, hvorved Hertug Fredrik sælger sin Andel, Godset Graasten, til Hertug Philip af Glücksburg for den Sum 53000 Rd. Dette Kjøbebrev findes i Original i Amtstuens Archiv.

Denne Deling havde vigtige, men kun lidet glædelige Følger for Ærø.

I enhver Herres Andel blev der ansat en Mængde Betjente til at varetage Herskabets Interesse. Amtsforvalter, Amtsskriver, Ridefogeder, Ladefogder o. s. v., hvilke alle vare ligesaa mange Tyranner, hvis Lüner maatte føies og hvis Rovgjærrighed maatte mættes.

Følgen deraf var, at Folket blev undertrykt og demoraliseret. Det er virkeligt paafaldende i de gamle Thingbøger at finde saa mange Sager, der have Drukkenskab og Fylderie til Grund, naar man seer hvor afholdende den ærøske Almuesmand nu, ved en billig Behandling, er. Et Bevis mere for en gammel Sandhed, at Folket ved intet lettere fordærves end ved Undertrykkelse og Mishandling.

Øen havde før, med Undtagelse af Ærøskjøbing, kun eet Thing; men nu blev der oprettet en Jurisdiction i hver Herres Andel med Dommer, Skriver, Procuratorer, Bødel, Retterplads o. s. v., og Retten naturligviis desto slettere pleiet; thi Rettens Personale var saa slet aflagt, at det for at leve næsten maatte fremme det Onde, som de vare satte til at kue og holde i Tømme.

For Ærøskjøbing voldte denne Deling en Skade, den aldrig siden har forvunden. Det var rigtignok stipuleret i Forliget til Eckernførde, at der ikke skulde gjøres Staden noget Indgreb i dens Privilegier, men dette blev ikke over-

holdt. Enhver beskyttede sine Undersaatere i deres Contraventioner og Borgernes Klager bleve ikke hørte eller ikke tilbørligt ændsede.

Følgen heraf var, at Handelen, Statens Livskilde, blev afledet fra den og fordelt paa alle Puncter, rundt omkring paa Øen, hvorfor ogsaa denne lille Bye lige siden den Tid har lidt af en tærende Syge, der truer den med den visse Undergang.

Da Carl Gustav i 1658 hærgede Danmark, blev Ærø heller ikke forskaanet. Efter et Sagn skal Svensken, dengang formodentlig, have afbrændt den sidste Skov paa Øen. Kan være; dog har Skoven nok neppe da været af Betydenhed.

Et Revers af 15 May 1659 tilsikrer Mads Høy i Ærøeskjøbing Betaling for 90 Tdr. Byg til 5 Mk. pr. Tønde, som det Svenske "Morgrefische Regiment" havde taget paa hans Loft og ført til Langeland, og som hele Landet skulde betale. Det er undertegnet af Amtskriveren paa Graasten, Amtsskriveren paa Søbygaard og Borgermester og Raad i Ærøeskjøbing.

1665 tilstode Borgemester og Hans Rasmussen for Retten, at Hans Braadt paa deres Forlangende havde leveret Øl, Proviant og endel mere paa Byens Vegne til den svenske Flaade, som laae for Sønderborg, hvilket de havde været tvungne til af de Svenske. Hans Braadt fordrede Betaling; men Bertel Ericksen paa de 16 Skatlæggeres Vegne svarede, at da de øvrige Byens Borgere havde havt lige saa megen Bekostning af dette Overfald som Hans Braadt, saa kunde ham ingen Erstatning tilkomme.

Da der 1667 var dømt Concurs i den Sønderborgske Hertug Christian Adolfs Eiendomme, saa kom den danske

Regjering i Besiddelse af Godset Guds-Gave paa Ærø. Det samme var 1669 Tilfældet med det den Gang til Nordborg hørende Gods Søbygaard, hvilket Johan Bogislaus, efter danske Atlas Rudolf Frederik, med al hans øvrige Eiendom formedelst Gjeld maatte overlade sine Creditorer[1]).

Ved et Forlig sluttet 1671 [2]) afstod Pløn til Danmark, den halve Del af Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, som vilde tilfalde det, naar det vandt den begyndte Proces med Gottorf, og da denne Proces var vunden afstod det ved et Forlig af 1676 ogsaa den anden Halvdel til Danmark.

For disse Concessioner fik Pløn foruden en Sum Penge, den hele Nordborgske Andel af Als, og Søbygaard og Guds Gave paa Ærø.

Alt dette Gods tilfaldt Hertug August af Pløen, som derpaa solgte Guds Gave til Gottorf for 86000 Rbd. Gottorf blev hele Kjøbesummen skyldig, og udstædte en Forskrivning derfor, hvorved det pantsatte Amtet Trittau til Pløn. Men da nu strax derpaa Gottorf, som Tabende i den Oldenborgske Successions Sag skulde erstatte Pløn Processomkostningerne og Hertug Christian Albrecht ikke formaaede at udrede Pengene, saa kom et Forlig istand 16 April 1681, hvorved Gottorf igjen aftraadte Godset Guds Gave til Pløn for de benævnte Processomkostninger[3]). Ikke desto mindre sequestrerede Kong Christian V 1684 Godset

---

[1]) Hansens Staatsbeschreibung p. 485.

[2]) Christiani 4 Bd. p. 246.

[3]) Nachricht wegen der zwischen Ihr. Königl. Maj. zu Dänm., und Herrn Herz. Friederich zu Schl. Holst. Gottorf erwachsenen Irrungen. 1695. 4. Beylage No. 9.

Guds Gave tilligemed den hele øvrige Gottorfſke Andel af Schlesvig. Alligevel ſynes det, at Hertug Auguſt til Norborg, trods denne Sequeſtration, vedblev at være i Beſiddelſe af dette ærøſke Gods; thi i det nysanførte Skrift [1]) ſiges der, at Hertug Auguſt ved Afſlutningen af det Altonaiſke Forlig allerede var i Beſiddelſe af Guds Gave.

Dette Altonaiſke Forlig, ſluttet 1689 forpligter Danmark i dets Art. 2 til iblandt andet ogſaa at reſtituere Guds Gave til Gottorf. Denne Reſtitution fandt imidlertid ikke Sted, fordi Hertug Auguſt, til hvem Gottorf igjen ſkulde overdrage Godſet, allerede var i Beſiddelſe deraf, og Reſtitutionen altſaa, ſom man ſagde, blot vilde have været en tom Formalitet. Chriſtian Albrecht lod ſig ſtille tilfreds, hvad denne Poſt angik; men hans Søn og Efterfølger var mere paaſtaaelig, ſaa at det nær paa ny var kommen til et formeligt Brud mellem Gottorf og Danmark i Aaret 1701 [2]).

Hertug Friderich havde nemlig ſørget for, at det i den Travendalſke Fredstractat, dens Art. 6. udtrykkelig blev ſtipuleret, at Gudsgave ſkulde formeligen reſtitueres Gottorf under Forbeholdenhed af Huſet Pløns Ret til dette Gods. Da imidlertid den Danſke Regjering gjorde nogle Fordringer til Gottorf, før den vilde opfylde Travendaler Tractaten, og det i det Hele taget gik Hertugen noget for langſomt, ſaa tog han med Magt Gudsgave i Beſiddelſe og prætenderede Contribution af alle Plønſke, Glücksburgſke og Sønderborgſke adelige Godſer, ſaa og af alle ærøſke God-

[1]) ibid. Beylage No. 8.

[2]) Hoier, König Friederich des 4ten glorwürd. Leben. Tondern 1829. 8. p. 52.

ſer. Men da Kong Fredrik IV gjorde Mine til ogſaa paa ſin Side at bruge Magten, og da Hertugen af alle ſine Allierede kun havde Sverrig at ſtole paa, ſaa bequemmede han ſig til et nyt Forlig i Hamborg 12 Juni 1701, hvorved han forbandt ſig til at reſtituere Guds Gave til Hertug Chriſtian Carl af Nordborg.

Ved denne Leilighed blev hele Ærø erklæret for en ſeparat Kongelig Domaine og Forlehning, med Undtagelſe, tilføier Riegels [1]), af de ny tilkjøbte adelige Godſer, hvilke bleve indførte i Matrikulen.

Hertug Auguſt af Nordborg-Pløn var altſaa i Beſiddelſe af Søbygaard og Guds Gave indtil ſin Død 1699. Han efterlod Nordborg med tilliggende Godſer paa Als til ſin ældſte Søn Joachim Frederik; Godſerne Gudsgave og Søbygaard derimod til den yngre Søn Chriſtian Carl, med den yderligere Beſtemmelſe, at om den ældre Broder kom til at ſuccedere i Hertugdømmet Pløen, ſkulde han overdrage Nordborg med Tilliggende til den yngre Broder.

Chriſtian Carl troede ſig forurettet ved denne Deling og ſøgte at omſtøde Faderens Teſtamente. Vel lykkedes det Kongen af Danmark at jevne Striden, men den gode Forſtaaelſe mellem Brødrene blev ikke gjenoprettet, og det varede ikke længe før en ny Aarſag til Tviſtighed fandt Sted. Chriſtian Carl havde forelſket ſig i en af hans Moders Hoffrøkener, Dorthea Chriſtina von Aichelberg, udentvivl en Datter af den hertugelig Nordborgſk Raad og Amtmand over "Nordborg og Soebi-

[1]) Riegels Frederik IV Hiſtorie p. 405.

gaard, som døde 1692 og hvis Epitaphium findes i Nottmark Kirke.

Christian Carl ægtede denne Dame uden sin Families Vidende, og Vielsen gik for sig i Umbstädt nær Frankfurt a. M. den 30 April 1702 efter Kirkens Forskrivt.

Den gamle Hertuginde paa Nordborg, hans Moder, en fød Fyrstinde af Anhalt, var nær død af Forskrækkelse ved Tidenden om denne Mesalliance, men fandt sig dog efter kort Tids Forløb ret vel deri. Den ældre Broder derimod forvandt ikke saa let sin Fortrydelse over dette Skridt, og da han hverken vilde erkjende Christian Carls Gemalinde, hvorvel ægteviet, for en retmæssig Besidderinde af den Titel hun bar, ei heller vilde tilstæde, at Børnene af dette Ægteskab skulde anses for rette Prindser af det Holsten Plønske Huus, saa fordrede han at Christian Carl for sine Arvinger skulde renuncere paa Successionen i de ærøske og andre Plønske Godser, hvorimod han forpligtede sig til ved dennes Død at udbetale hans Enke og Børn en vis Sum Penge. Heri indvilligede Christian Carl ikke allene, men han tilstædede endog, at hans Børn af dette Ægteskab ikke skulde betjene sig enten af hans Navn eller hans Vaaben.

Som Følge af denne Overeenskomst, der er dateret Nordburg den 24 Novbr. 1702 og confirmeret af Kong Frederik IV, blev der givet Børnene af dette Ægteskabet eget Vaaben og Navnet von Carlstein. Christian Carl residerede, saavidt jeg veed, paa Søbygaard, hvor han udentvivl ogsaa døde den 23 May 1706. Han efterlod sig en Datter og en frugtsommelig Gemalinde, der den 4 August nedkom med en Søn, den siden nokſom bekjendte Herr v. Carlstein. Efter den herommeldte Overenskomst satte Joachim Fredrik sig ved Broderens Død strax i Besiddelse af de

ærøske Godser, og da i samme Aar den sidste Plønske Prinds, Leopold August bortrykkedes af Døden i sin spæde Alder, saa blev Joachim Frederik Herre over alle de Godser, der tilhørte den Plønske Linie paa Rethwisch nær [1]), og beholdt dem i rolig Besiddelse til sin Død 1722. Men nu meldte der sig to Prætendenter til hans Efterladenskab, Hertugen af Rethwisch nemlig og Herr von Carlstein. Det danske Hof understøttede denne sidste paa Grund af, at det ved den 6 Art. i den før omtalte Overeenskomst mellem Brødrene Joachim Frederik og Christian Carl, var bestemt, at Fordraget kun skulde gjælde i den ældre Broders Levetid.

Støttet altsaa herpaa erkjendte ikke allene den danske Regjering Herr v. Carlstein for en legitim Hertug af Holsten Pløn, under Navn af Frederik Carl, men satte ham endogsaa i Besiddelse af den Nordborgske Andel af Als, med samt de ærøske Godser, hvorimod Hertug Frederik Carl aftraadte Kongen Godserne Osterholm og Hirschsprung.

Da fremdeles Hertugen af Rethwisch 1719 døde i Hamborg uden Livsarvinger, saa indsatte Kongen af Danmark Frederik Carl i de Plønske Godser, hvorimod Hertugen aftraadte hele Amtet Nordborg med Godserne Søbygaard og Guds Gave til Danmark.

Under alt dette forblev den mellemste Deel af Øen, det saakaldte Amt Graasten, indbefattende Godserne Graasten og Vudvig, tilligemed Staden Ærøskjøbing ved det Glücksburgske Huus indtil 1749, da Hertug Fredrik folgte den til Kong Frederik den Femte. Langfeldt siger i sine Anecdoter til denne Konges [2]) Historie, at han havde hørt

[1]) Gründlicher Bericht von der Fürstl. Holst. Plönschen streit. Succesions Sache. Khn. 1724. 4.

[2]) Ny Saml. til den Danske Hist. Tom. III p. 22.

af Geheimeraad Thott, at Kongen gav Hertugen for denne Deel af Ærø 300,000 Rdlr. og vel imod 400,000 Rdlr., naar man regner Obligationer og andet.

Kongen af Danmark blev altsaa derved Eier af hele Øen, saaledes som han er det endnu.

Besynderligt nok, at denne Forandring skulde have til Følge, at Ærø mistede sine danske Love, som i Aarhundreder havde været gjældende der, og at Øen efter den Tid paa Kongelig Befaling maatte rette sig efter Slesvigske og Tydske Love.

1750 den 23 Juny ankom Frederik den Femte til Ærøeskjøbing for at besee sine nye Besiddelser, steg af i Herregaarden, hørte Dagen derpaa Præken i Kirken og reiste samme Dag om Eftermiddagen Kl. 3½ til Als.

Mandagen den 11 Juny 1759 skjødte Raadmand Gomme Hansen i Ærøeskjøbing fra sig og Arvinger til sin Svoger Niels Basse Sognepræst til Sønderby Menighed i Fyen den femte Port i Øen Hjortø for 299 Rbd.

1772 den 16 Febr. blev fra Prædikestolen i Ærøeskjøbings Kirke holden Taksigelse for Revolutionen den 17 Januar. Den 23 Februar var atter Høitidelighed i Kirken i den Anledning. Om Eftermiddagen Kl. 3—4 samledes Borgerskabet paa Raadhuset under Løsning af 27 Kanonskud, drog saa med Musik og Sang omkring i Byen, der var illumineret og mødte siden paa Raadhuset til et Bal, der varede hele Natten.

1793 den 18 Martz solgte Mikkel Halms til Christen Pedersen Bolsmand i Bregninge Øen Halmø for 4950 Rdlr. Bco. Sedler.

1830 beærede H. K. H. Prinds Christian Frederik Ærø med et Besøg. Kommende fra Langeland steg H.

K. H. iland ved Marſtal den 13 Juny om Eftermiddagen. Efter at have inſpiceret Kirkerne og Skolerne forlod H. K. H. igjen den 15de Øen og beſteg ved Søby den Kongelige Skonert Delphinen, der overførte Høiſtſamme til Als.

2. Geiſtlig Hiſtorie.

Efter at vi nu korteligen have betragtet Øens hiſtoriſke Forhold i verdslig Henſeende, ville vi kaſte et Blik paa dens geiſtlige Hiſtorie.

I Knytlinge Saga, der vel er ſkreven i det 13de Aarhundrede omtales allerede Ærø ſom hørende under Fyens Biſpeſtol. Det hedder nemlig [1]): "Alsø hører under Hedeby (altſaa i verdslig Henſeende): Laaland, Ærø, Thorslund, Alsø, Langeland, disſe fem Øer ligge under Biſkoppen i Fyen." Af denne Sætning ſynes det at kunne ſluttes at Ærø den Gang ikke i verdslig Henſeende hørte under Slesvig, da Alsø alene nævnes.

Pave Honorius den 3die har 1226 confirmeret Knuds Brødrene i Odenſe deres Beſiddelſer i forſkjellige Dele af Riget, og blandt andre ogſaa dem, de havde paa Ærø, "Herro" [2]).

1249 bemyndigede Innocentius den 4de Rudolph, Canonicus i Ribe til at føre Sag med forſkjellige Perſoner, der havde forurettet Jomfruerne i Dalum Kloſter og øvet Vold paa deres Gods i Fyen og flere Steder, blandt andet ogſaa paa Ærø, "Erre" [3]).

---

[1]) Rafns Jomsv. og Knytl. Saga p. 205.

[2]) Hamsfort Chron. sec. Langeb. S. R. D. T. I. p. 286

[3]) Hamsfort l. c. p. 289.

1323 crastino Assumptionis beate virginis aflagde Jonas, Errie præpositus, tilligemed flere Vidnesbyrd om Gods i Lyusholt, hvorom der var Tvist mellem Herr Niels Brok i Horsens og Peter Hanundsen [1]).

I et Registre over det Slesvigske Domcapitels Indtægter, der er skrevet 1352 [2]), omtales under Nubelherrit noget Gods, Capitlet eiede "in Erica," hvoraf der betaltes 2½ Mk. Landgilde.

Jeg formoder, at dette Erica er Ærø. Herimod kan der rigtignok indvendes saavel Uligheden i Navnet, som det at det findes under Nubelherred. Men Erria bliver let ved en Tryk eller Skrivfeil til Erica, og umiddelbar derpaa følge i samme Rubrik Lysabel paa Als, der ligesaa lidt ligger i Nubelherred.

Strax efter hedder det [3]), ved at opregne de enkelte Vicariers Indtægter, at Vicaria B. Andreæ har af Bregning Sogn 6 Mark lybsk. Da der nu ellers i dette Registre intet findes, der kan have Hentydning paa Ærø, og det dog er uimodsigelig vist, at det Slesvigske Domcapitel havde Gods der paa Øen, saa kan man vel temmelig sikkert antage, at begge disse Poster gaae paa Ærø.

1374 gav Kong Valdemar et mærkeligt Bevis paa sin Myndighed ved at kalde Marqvard Bull, en Præst

---

[1]) Suhm l. c. 12 Bd. p. 388.

[2]) Langeb. S. R. D. T. VI p. 578. In Erica bona de quibus solvuntur 2½ Marcæ annonæ annuatim. In Alsia Lijus appel habens 13 sjerding in terris, de quibus solvuntur 2½ Marcæ annonæ & domus sunt capituli.

[3]) S. R. D. VI. 581.

fra Bremen, til Riſe paa Ærø, der anſaaes for det bedſte Kald i Fyens Stift[1]).

Knuds Brødrene i Odenſe, hvem det tilkom at kalde til Riſe Kirke, proteſterede heftigt herimod; ikke deſtomindre blev Bull indſat og fik Collats af Biſkop Erik i Odenſe[2]).

Imidlertid døde Kong Valdemar og Knuds Brødrene toge ſtraxt Leiligheden iagt til at removere Hr. Bull fra ſit fede Kald: 1377 den 27 July medens Danehof holdtes i Nyborg, dømte Biſp Johan af Ribe, eneſte af Paven beſtikket Dommer, at St. Nicolai Kirke i "Riſt" paa Øen "Erryæ" ſkulde tilhøre Johan Jull, Prior for Knuds Brødrene i Odenſe, paa hvis Vegne han førte Sagen, og ikke Marqvard Bulle, Præſt fra Bremens Stigt, ſom i 3 Aar voldeligen havde beſiddet den ved Hjelp af Kong Valdemar og Biſkop Erik Kieble af Odenſe[3]).

Ved Udgangen af Aaret 1385 var Kong Oluf i Odenſe, hvor da Prioren og Brødrene i Knuds Kloſter klagede for ham over Vold og Uret, ſom dem var paaført af Geiſtlige og verdslige Perſoner formedelſt Riſe Kald paa Ærø, med Bøn om at tage dem i Forſvar. Den 4 Decbr. ſtadfæſtede Kongen dem ved ſit Brev deres Ret til bemeldte Kald og forbød at forurolige dem oftere i Beſiddelſen deraf[4]).

Der er nogen Feil hos Suhm[5]), naar han ved at fortælle dette Factum ſiger, at Kongens Brev efter Hams-

---

[1]) Pontoppidan Ann. eccles. Th. 2 p. 221.

[2]) S. R. D. I p. 313. Suhm Danm. Hiſt. 13 Bd. p. 727.

[3]) Suhm l. c. 14 Bd. p. 47.

[4]) Hamsfort Chron. sec. hos Langeb. S. R. D. T. I p. 315.

[5]) Suhm 14 Bd. p. 149.

fort var udſtædt den 2 Decbr., da dog denne Forfatter udtrykkelig ſiger den 4. Maaſke er det en Trykfeil og den 2 Decbr. det rette Dagtal.

1389 ſtadfæſtede Paven Knuds Brødre deres Ret til Riſe Kirke [1]).

I Holſtenernes Klage mod Kong Erik af Pommern 1424 [2]) anføres det, at Kongens Tropper havde frataget de Slesvigſke Kannikers Bonde (colono) paa Ærø Gods, i Qvæg og Korn til Værdie af 100 Mark, og desuden Kannikernes Indtægter, (censum cannicorum) hvorved vel forſtaaes Tienden.

1471 confirmerede Pave Sixtus den 4de Benedictinerne til St. Knuds Kloſter i Odenſe deres Privilegier, ved hvilken Leilighed, der blandt de 6, dem tilhørende Kirker nævnes "Risæ in Erriæ."

Ved 1540 fortæller Niels Krag [3]), at Als og Ærø nogen Tid tilforn, formodentlig ved Reformationen, vare tagne fra Fyens Stift og lagte under Hertugdømmet Slesvig og Superintendenten i Flensburg; men nu, ovenmeldte Aar forordnede Kongen, at disſe to Øer paany ſkulde henlægges under Fyens Stift, og at Meſter Jørgen, Biſpen i Odenſe ſkulde ſom forhen tage Kirkerne under ſin Befaling.

1566 udſtædte Frederik II en Befaling til ſamtlige Præſter paa Als og Ærø, at de herefter, ſom forhen, havde at adlyde Biſkopen i Odenſe, uagtet disſe Øer ikke mere i verdslig Henſeende ſtode under Danmark.

---

[1]) Pontoppidan Ann. Eccl. Th. 2 p. 235.

[2]) Langeb. S. R. D. VII p. 290.

[3]) Krag Chriſt. III. Hiſt. 5 B. p. 222.

Denne Befaling foranledigedes maaske noget derved, at Kongen 1564 havde delt Land med sin Broder Hertug Hans d. Y., og blandt andet overladt ham Als og Ærøeskjøbing; men udentvivl ogsaa derved, at Dronning Dorthea, der just havde Als og Ærø i "Livgeding", egenmægtigen havde indsat en Provst paa disse Øer og forment Bispen i Fyens Stift at visitere der, hvilket gav Anledning til temmelig fyndige Remonstrationer fra Kongens Side i det følgende Aar. Jørgen Lykke og Jørgen Rosenkrantz sendtes i den Anledning som Gesandter til Dronningen 1567.

I ældre Tid, formodentlig fra Reformationen af, paalaae det Lehnsmanden eller Høvidsmanden paa Nyborg tilligemed Bispen at have Opsyn med Kirkernes Oeconomie.

Saaledes findes f. Ex. i Tranderup Kirkebog, at ærlige og velbyrdige Mand Jacob Ulfeld, Høvidsmand paa Nyborg har ladet høre og forklare Tranderup Kirkes Regnskab i Bispens, Sognepræstens og Kirkeværgernes Nærværelse, fra 1615 og hvert andet Aar indtil sin Død. Selv hans Enke har ikke troet at kunne unddrage sig for denne Pligt i Vacancen efter hendes Mands Død, som sees af følgende Artikel:

"Paa Kongl. Maj. Vegne, Anno 1631 den 12 Mai haver ærlig och velbjurdig Frue, Fru Birgitte Brochenhuus, Sl. Hr. Jacob Ulfelds ladet høre och forklare Tranderup Kirkes Regnskab for nestforleden tuende Aar, udi Bispens, Provstens och Prestens Nærværelse, och fandtes o. s. v. o. s. v."

Denne Pligt gik siden over paa Stiftamtmanden over Fyens Stift, formodentlig 1672, og siden 1819 paa Amtmanden over Nordborg Amt.

Da man havde været uenig om, efter hvilken Lov Arveskifter skulde skee, naar en Præst paa Ærø afgik ved Døden, saa befalede Christian IV ved et Reskript til Herr Mogens Kaas af 25 Octbr. 1636, at der skulde skiftes efter Jydsk Lov [1]).

I ældre Tider havde Præsterne her paa Øen deres egne Kallander. Efter Ærøskjøbings Raadstue Protocol holdtes et saadant Calland den 21 Juny 1631. Jeg veed ikke om man vil søge en Levning af disse Calander i de saakaldte Kirke Sessioner, der bestod indtil for faa Aar siden, hvor alle Øens Præster forsamledes med Kirke Inspectøren for at afhandle Kirkernes oeconomiske Anliggender, hvilke Samlinger aldtid endte med et festligt Maaltid paa Kirkecassens Regning.

1661 den 10 Januar undertegnede samtlige Ærøes Præster Souverainitets Acten i Kjøbenhavn, nemlig Provsten Otto Jacobsen til Rise, Erik Rasmussen til Ærøeskjøbing, Philippus Dominici til Tranderup og Johannes Torsenius til Bregning [2]).

Skjøndt Hertugerne af den Sønderborgske Stamme vare udelukkede fra den geistlige Jurisdiction og fra al Deltagelse i de kirkelige Anliggender, saa finde vi dog hyppigt, at de have blandet sig i disse. Saaledes vil man i det Følgende finde Exempler paa, at en Hertug af Glücksborg har tilladt en Candidat at præke paa Valg, har stadfæstet indsatte Præster, bestemt Præsternes Offre o. s. v.

---

[1]) Kofod Ancher Lovhist. T. I p. 154.

[2]) Ny Saml. til den danske Hist. Khn. 1792. 4. p. 260.

Kan være, at Grunden hertil for endel var Herskesyge og Anmasselse paa Hertugernes Side, men det er vist, at Præsterne paa deres Side simulerede en vis Afhængighed, og for denne Pris stræbte at tilkjøbe sig Hertugernes Yndest og Beskyttelse.

Virkelig stode Præsterne i et særegent ubehageligt Forhold her paa Øen. De vare ansatte af Kongen, og deres nærmeste Foresatte, som deres nærmeste Forsvar var Biskopen og Stiftamtmanden over Fyens Stift. Men naar nu Menigheden ikke opfyldte sin Skyldighed mod Præsten, hvilket i ældre Tider hyppigt synes at have været Tilfældet, saa kunde Stiftamtmanden slet intet hjelpe, og Bispen kunde blot formane. Vilde Menigheden ikke høre denne Formaning, saa maatte der refereres til Kjøbenhavn, og derfra maatte igjen Hertugen anmodes om at lade Sagen undersøge, at Præsten kunde skee sin Ret. Dette var nu en lang Omvei, og traf det sig, at Hertugen tog sig kun lunkent af Sagen, saa var den til ingen Nytte. Stod derimod Præsten sig godt med Hertugen, saa var det ham let paa den nærmeste Vei, ved en Klage til Hertugen at bevirke et Mandat til at understøtte de billige Fordringer, han kunde have til sin Menighed, og denne var nu nødt til strax at adlyde.

I Forliget til Eckernførde 1634 omtales som en Selvfølge, at enhver Menighed skulde vælge sin egen Præst. Der er kun bevaret os to Exempler paa at Menigheder paa Ærø have øvet denne Ret, i et enkelt Tilfælde er denne Ret bleven tilsideſat, og tilsidst er den noget efter Souverainitetens Indførelse rent ophævet.

Ved et Mandat af 1 Mai 1640 stadfæster Hertug Philippus, Hr. Otto Jacobsen, forhen Præst til Regents-

kirken i Kjøbenhavn, som Præst i Riſe, hvortil han var kaldet af ſalig Hr. Chriſtian Frieſes Efterleverſke "die vohledle und tugendreiche Frau Barbara Wittorp." Otto Jacobſen havde ſelv ſøgt om denne Stadfæſtelſe.

Da Philippus var død søgte Otto Jacobſen hos hans Søn og Efterfølger Hertug Chriſtian, om paa ny at ſtadfæſtes i ſit Embede, hvilket denne ogſaa bevilgede ved et Mandat af 10 Martz 1664.

Efter et originalt Kaldsbrev, ſom bevares i Raadhuus Archivet, kaldte Provſten og Magiſtraten Hr. Hans Hanſen Brandt til Sognepræſt i Ærøeskjøbing den 7 Febr. 1664. Det ſamme Aar tilſtedede Hertugen ved et Mandat Simon Chriſtenſen at præke paa Valg i Tranderup Kirke. Han anmoder Provſten og befaler Amtsſkriveren paa Graaſten at være tilſtede ved denne Valgpræken, og forbeholder ſig "fernere zuſtehende Verordnung hiebey."

1571 fornyede Hertug Chriſtian et Mandat fra 1639, angaaende at Indvaanerne i Ærøeskjøbing ſkulde være tilfredſe med de Stoleſteder i Kirken, der anviſtes dem af Magiſtraten og Kirkeværgen. Ifølge heraf paabød Borgemeſter og Raad, at Borgerne for Fremtiden hos dem havde at leie Stoleſteder og ikke hos Præſten og Kirkeværgerne. Præſten derimod advarede Borgerne fra Prækeſtolen, at de ikke maatte leie Stoleſtader hos Borgermeſter og Raad; men at de ſkulde leie dem hos Præſten.

Dette gav Anledning til en heftig, fleraarig Strid mellem den civile og den geiſtlige Øvrighed og mange Chicaner fra begge Sider.

For Reſten var paa den Tid og langt frem i det 18de Aarhundrede Almuen ſelv ogſaa indbyrdes uenig om Pladſerne i Kirken, og befængt med det Stoleſtade Raſerie,

ſom Pontoppidan omtaler ved det ſyttende Aarhundrede. Almindeligt var det Fruentimmerne, der trykkede hinanden fra deres Sæder, ſtundom ſloges de endog om Pladſen under Gudstjeneſten.

Thingbøgerne indeholde adſkillige Proceſſer i denne Anledning.

1673 indgav Provſt Otto Jacobſen en Klage til Hertug Chriſtian over hans Capellan og Medtjener i Ordet, Herr Dominicus Brandt, der ved Kongelig Benaadning havde faaet Løfte paa Riſe Kald efter hans Død, at han paa Høitidsdage tog Offer i ſin Stol "in ſeine Hand," endnu før Menigheden kom til Alteret, og over nogle andre Poſter. Hertugen forordnede, at hvad Menigheden vilde give Capellanen, ſkulde den offre paa Alteret Søndagen efter den ordinaire Offerdag.

Den ſamme Otto Jacobſen klagede 1678, ligeledes for Hertugen, at alle afkortet ¼ af Tienden og ſomme erlagde ſlet ingen; for Qvægtienden gjorde Enhver ſig ſin egen Lov; for Ligpræken gave de enten intet, eller de lode Betalingen henſtaae 2—3 Aar; ved Sygebeſøg vare nogle ſaa beſkedne at hente Præſten med Vogn, men mange gjorde det ikke o. ſ. v.

En Klage fra ſamtlige Hens Præſter havde et Hertugeligt Mandat af 1686 til Følge, af ſaa Indhold: Bønderne ſkulle angive Afgrøden rigtigt og yde det 20de Neg; Præſten kan ſelv lade tælle. Paa de 4 Offerdage ſkal man offre efter Evne; for en Ligpræken betales efter Stand og Vilkaar; for en Forlovelſe og Copulation 2 Rd.; for en Vielſes Atteſt efter gammel Vedtægt; for aabenbar Skrifte 1 Rd.; en Fadder efter Behag og Evne, 3 ß. o. ſ. v.

1675 søgte Christoffer Jørgensen Rose, Capellan i Ærøskjøbing, om Hertugens Tilladelse til at kjøbe sig et Hus sammesteds.

1680 Domin. XIV. post Trinitat. stod Laurs Hansen i Ærøskjøbing aabenbar Skrifte, fordi han havde ladet sig signe af en Signeqvinde i Rise.

Som et Bidrag mere til Kirketugtens Historie, følgende Passage af et Brev fra Biskop Kingo til Hertug Christian d. d. 7 Septbr. 1683: "Eders fyrstl. Naade haver ladet, ved sin Ankomst til Landet, en ret fyrstelig Dyd erkjende i det at Menigheden i Ærøskjøbing til Fred, Enighed, og Ærbødighed mod deres Sjæleførger er bleven alvorlig tilholdt. Jeg kan forsikkre Eders F. N. at Magistraten der i Byen i min Visitation og Hosværelse deres Sjæleførger udi Guds Hus og for Guds Altare med stor Uvillie og Uhøflighed begegnede, saa ingen Retsindig kunde andet end have stor Afskye dertil" o. s. v.

Ærøskjøbings Kirke har fra Arilds Tid eiet et lille Stykke Jord, jeg troer en Husmands Lod, paa Stokkeby Mark. Denne Jord havde Hertug Hans, og efter ham hans Efterkommere af den Glücksburgske Linie, tiltaget sig Ret til og fæstet bort.

Da imidlertid Præsten Peder Nielsen Sølle var kommen efter den rette Sammenhæng med denne Jord, og han ønskede at bringe den tilbage til Kirken, saa søgte han hos Kirkens Forsvar, Stiftamtmanden og Bispen, om at faae den i Fæste. Ifølge en Kgl. Resolution udstædte ogsaa Stiftamtmand v. Winterfeld og Biskop Kingo i 1685 et Fæstebrev derpaa til bemeldte Præst.

Herover allarmeredes Hoffet i Glücksburg forfærdeligt, og Hertug Chriſtian forſvarede denne Bagatel med en Ivrighed, ſom om det gjaldt hans hele Velfærd. Paa den anden Side fordrede man ligeſaa hæftigt Eftergivenhed af Hertugen.

Som det nu juſt var ved, at Sagen ſkulde afgjøres i Faveur af Præſten og Kirken, havde Hertuginde Agnes Hedevig den Klogſkab at faae Dronningen over paa ſit Partie. Herved fik Sagen en anden Vending og Chriſtian V befalede Stiftamtmanden og Biſkopen ved et Reſcript d. d. 12 Juny 1686, at de ſkulde fratage Præſten hans Fæſtebrev, betale ham Fæſtepengene tilbage og lade Hertugen beholde Jorden ſom ſin Eiendom.

Ellers var Præſtens Iver for ſin Kirkes Ret nær kommen ham dyrt at ſtaae; thi Hertugens Fortrydelſe herover i Forening med nogle Uforſigtigheder af Præſten foranledigede en Klage, hvori Hertug Chriſtian androg paa, at Præſten formeligt ſkulde affættes og det iſær af 3 Grunde: fordi han havde drukken ſig fuld og i Fuldſkab ſkjældt Byfogden ud; fordi han havde ſpillet Kegler paa Kirkegaarden om Søndag Eftermiddag; fordi han havde ladet det mangle paa den tilbørlige Reſpect for Hertugen og talt haanligt om ham. Imidlertid lod Hertugen ſig nøie med en Afbigt, og forbedrede endog i det Følgende den ſamme Præſts Indtægter. Saaledes befaledes ved et Mandat d. d. Glücksburg 1 Octb. 1687, at alle de, ſom i Ærøskjøbing gaae til Skrifte og Alters, ſkulle paa hver Offerdag i det mindſte give 3 ß., undtagen Tjeneſtefolk og Fattige.

1690 befaledes, at alle Ærøskjøbings Indvaanere, ſom ſøge Kirke ſkulde aarligt betale Præſten 8 ß. foruden hans Offer, ved Mulct af 1 Rd.

Udentvivl er dette Paabud Grunden til den Afgivt af 1 Rbd. 41 ß., ſom Præſten aarligt hæver af hver Familie under Navn af Rettighed.

1694 indgav Capellanen i Ærøskjøbing, Chriſtoffer Jørgenſen Roſe, en Anſøgning til Hertug Chriſtian til Glücksborg, at han ved ſin Forbøn hos Kongen vilde bringe det derhen, at hans Søn Jørgen Chriſtofferſen, Cand. Theol. maatte komme i Embedet efter ham. Som Følge heraf ſupplicerede Hertugen hos Kongen for den unge Mand, og affærdigede med det ſamme en Skrivelſe til Etatsraad Moth, hvem han kalder "beſonders, zuverläſſiger Freund," med den Anmodning, at han vilde underſtøtte dette Andragende.

Som Svar paa denne ſidſte Skrivelſe findes et Brev fra Moth, hvori han melder, at han havde refereret Hertugens Begjæring, og at Hs. Maj. vilde føie hans Ønſke.

Et Mandat af 1696, udſtædt paa Foreſtilling af Provſten Simon Chriſtenſen, paabyder for Tranderup, ſom det før var ſkeet for Riſe: at enhver Husfader med Sine hver Dag ſkal bede og ſynge før Arbeide og før de gaae til Engs, bede for Øvrighed og det hele Land; helligholde Søn- og Feſtdage, og afholde ſig fra alt Arbeide paa disſe Dage; holde Børn og Tyende til flittig Kirkegang; Børn ſkulle underſtøtte deres gamle Forældre; Naboer leve fredeligt med hinanden. Bryllup og Trolovelſe maa ikke høitideligholdes før eller under Gudstjeneſten, og Kirkegangs Koner maa ikke ſkjenke Følget Øl, Mjød eller Brændevin; Tiende og Afgivter ſkulle erlægges rigtigt; Præſtens Medhjelpere ſkulle aſſiſtere Præſten i at overholde denne Forordning.

I Ærøskjøbings Kirkebog findes følgende Anmærkning: 1702, 23 Søndag efter Trinit., blev ingen Aften-

ſang holden her udi Kirken NB. Consul loci in templum juxta mandatum Regis clementissimum vocatus, sed ordinatus non paruit.

Man ſkulde næſten heraf ſlutte, at det havde været Stadens Borgemeſter tiltænkt at ſtaae aabenbar Skifte, hvilket dog var alt for galt.

1709 1ſte Søndag efter Jul bleve Lauritz Chriſtenſen og Hans Nielſen uenige i Bregninge Kirke, havde hinanden i Haaret og ſloge hinanden til Blods, alt under Gudstjeneſten.

1765 blev Skipper Rasmus Albretſen mulcteret paa 3 Rd., fordi han, da et uægte Barn blev døbt, til hvilket han blev udlagt ſom Barnefader, var traadt frem i Kirken og havde raabt overlydt: det er ikke Sandhed, "det ſiger jeg her og hvert Sted." — Da han ſiden for Retten ved Ed renſede ſig for den Beſkyldning, at have havt legemlig Omgang med Moderen til dette Barn, ſaa blev han for den Sag frifunden. Efter den almindelige Mening havde Manden ſvoret falſk. Nogle Aar derefter blev han tungſindig, gjorde et mislykket Forſøg paa at dræbe ſig, og levede ſiden mange Aar indſpærret i et lille Kammer.

Omtrent ved ſamme Tid bleve 4 Perſoner i Ærøskjøbing dømte til at bøde hver 4 ß., fordi de egenmægtigen havde kaſtet Jord paa et Lig og kaſtet Graven til før Præſten kom.

Ved et Reſcript af 1794 tilholdes hver Offerpligtig i Ærøskjøbing at holde en Bog, hvori Præſten qvitterer, hvorimod Offer paa Alteret aldeles afſkaffes. Denne Befaling er atter indſkjærpet 1804.

Aar 1819 blev Ærø tilligemed Als ſkilt fra Fyens Biſpeſtol og ophøiet til et Biſpedømme for ſig. Af den

forrige Afhængighed af Fyens Stift er kun endnu den Levning tilbage, at Præsterne, naar de paa længere Tid ville forlade Øen, søge Permission hos H. K. H. Prinds Gouvernøren.

3. Mærkelige Personer.

Ærø har ikke frembragt faa Mænd, der have levet og leve overalt i Danmark i hædrede Stillinger, tildels i Statens Tjeneste. Jeg skal af disse kun omtale saadanne, som ved Skrifter ere blevne bekjendte.

Blandt disse udmærker Digteren Anders Christensen Arrebo sig paa en høist fortrinlig Maade. Hans mærkelige Levnet og det, at han er aldeles ubekjendt for de nu levende Beboere af Ærø, gjør at jeg med mest Udførlighed afhandler, hvad der angaaer ham.

Han er født den 2 Januar 1587 i Ærøskjøbing, hvor hans Fader Christen Andersen var Præst [1]). Han studerede ved Kjøbenhavns Universitet og tog der Magistergraden 1610.

Ved sine Talenter tiltrak han sig i den Grad Opmærksomhed, at han samme Aar blev Slotspræst i Kjøbenhavn. 1616 blev han Sognepræst til Nicolai Kirke, og Aaret derpaa blev han kaldet til Biskop i Trondhjem, da han kun var 30 Aar gammel. Slange siger, at han da var Sognepræst i Kallundborg.

---

[1]) De her meddelte Efterretninger om Arrebo ere sammendragne af Slanges Christian 4 Hist. p. 401 og 474, Pontoppidans Ann. eccl. p. 200 seqv. og af en Forelæsning af Nyrup og Rahbek i Minerva 1799, August Heftet. Efterretningerne om de øvrige ere tagne af Nyrups og Krafts Lexicon.

I Sommeren 1618 kom han til Trondhjem. Beleven og munter, og desuden en Mand af Lærdom og Veltalenhed, erhvervede han sig almindelig Yndest; men han tabte den snart, "da hans Hjerte forfaldt til verdslig Daarskab," siger Pontoppidan. Visseligen har han tilladt sig Uforsigtigheder i Ord og Gjerning, som det vel vilde falde vanskeligt for en ung Mand med et saa opvakt Hoved at holde sig fri derfor, saameget mere som han nok kunde have nogen Grund til at blive svimmel ved i sit 30te Aar at blive hævet op til den høieste geistlige Værdighed; men at han skulde have været et saadant Umenneske; som Pontoppidan vil gjøre ham til, det er en Paastand uden al Grund. En af hans største Uforsigtigheder var uden tvivl den, at han lagde sig ud med den kongelige Lehnsmand, Ridder Thage Thott, der 1621 anklagede ham for adskillige Poster, saasom: ved Brølluper og Gjæstebud agerede han en lystig Person; han rørte Trommen til Dands og tog selv muntert Del i Dandsen; han lod sig høre med usømmelig Tale; naar der blev drukket rundt til St. Bendtes Ære, saa gjorde han god Besked. Desuden blev han beskyldt for at være funden halv afklædt i Sengen hos en fordægtig Qvinde. Med Hensyn paa denne sidste Beskyldning menes det ellers, at det var et Puds, hans Avindsmand Thott havde spillet ham, ved engang at lade ham drikke tæt til og derpaa at lægges hen i Sengen til et Fruentimmer.

For disse Poster blev han indstevnet for Bythinget; men han skjød sig ind under en høiere Domstol. Det næste Aar, 1622 blev han altsaa stevnet for Herredagen i Bergen, hvor foruden Kongen og Prinds Christian, tre norske Bisper og Rigens Raad kjendte i Sagen. "Sagen gik Bispen

under Hinene," siger Slange, "saa at han blef dømt fra hans Biskopsdømme."

Dommen lyder saaledes:

"Efterſom Meſter Anders Ærrebo ſelv en ſtor Del har bekjendt og ikke salva conscentia haver kundet benægte af de Letfærdigheds Bedrifter udi Ord og andre Gebærder, hannem af vor Befalingsmand paa Tronhjems Gaard, os elſkelige Tage Thott haver været tillagt, og til denne Herredag ført Bevis paa, ſaaſom med letfærdig Sang at ſjunge, unødelig Dands at dandſe, St. Bentes Minde at drikke udi offentlig Laug og Vertſkab, (ſom nemlig til det Brøllup i Hefne og paa Staad), Trommer at ſlaae paa til Dands (ſom og der ſammeſteds), og ſaadan Rim at digte, ſom ſtor Turbation medfulgte, (ſaaſom paa den Gaard Øſterraad); men og det ſom værre er, med at holde ſig i Enrum og paa fordegtige Steder til fremmede Qvindesperſoner, og paa Sengen hos dennem, endogſaa ikke udi alle ſine Klæder, (ſaaſom udi fornævnte Hefne og paa Staad); hvilke Fagter og Gebærder ere imod den Høviſkhed og Ærbarhed, ſom en Superintendent bør at følge, og aldeles intet med hans Kald gemeß; item efterſom han end her foruden haver udi ſin egen Sags Forhandling for Retten i Tronhjem, efter hans egen underdanigſt Anmodning anſtillet, undvigt Retten der ſammeſteds den 18 Novbr. 1621, forbemeldte vores Befalingsmand Tage Thottis Admonition uagtet, og ſamme Tid ſkjeldet paa Byens Ret, uden nogen dertil given Aarſag, med anden adſkillig Traadſighed, ſom iligemaade ſig ei rimer med hans høie fortroede Kald og Embede; men heller ſtrider imod Guds Ord, hvilket han høiſt burde at agte, og haver høilig ſvoret paa, ſom præſenterit 1 Tim. 2. 2. & in epistola ad Titum cap 1. vers 7 & cap 2 vers 7

hvad en Biſp udi ſit officio bør at følge og flye, ſamt og ſtrider mod Ordinantſen fol 84, hvilken han og immediate ſig haver adſtringeret til; findes og af en Præſt Hr. Jørgen Marſtrand indſtævnet for hans Fæſtemøe, han havde tillagt udi et Laug, at gaae med to trinde Sider, og det ikke haver beviiſt, og ſig derfor mod Præſten ſkriftlig maattet undſkylde; ſaa er derfor af forberørte Aarſager ſaaledes decerneret, at han for ſamme ſine begangne Forſeelſer bør fra ſit biſkoppelige Kald og Embede at være entſat og det ikke videre at betjene.

"Datum Bergen Herredag den 31 July Anno 1622." K. M. Admiral Albret Skeel. Ole Roſenſparre. Eſke Brok. Chriſtian Holk. Jens Juul. Jens Bjelke.

D. Niels Paaſke. M. Claus Skaubo. M. Niels Gloſtrup.

At Biſpens Skyld var ſtor kan ikke nægtes, men ellers troede de fleſte den Tids Menneſker, at ham var ſkeet endel Uret og gaaet for nær i denne haarde Dom, hvilket ogſaa paa en Maade kan ſkjønnes deraf, at han ſaa ſnart blev tagen til Naade igjen, ſom og af hans følgende exemplariſke Vandel.

Mærkværdig er en Skrivelſe fra en vis Mads Lund, dateret Eidt i Schougen, (paa Orlandet i Foſens Fogderie) den 6 April 1728 til Biſkop Krog i Trondhjem, der havde forlangt nøiagtig Underretning om den Arreboſke Sag, og den meddeler Brevſkriveren, ſaaledes ſom han fik den af ſin gamle, ſyge og ſengeliggende Faders Mund. "Præſten udi Hæfne gjorde ſin Datters Bryllup, ſom fik den ſuccederende Præſt Hr. Melchior, til hvilket Bryllup Biſkopen og iblandt andre Amtsſkriveren, ſom den Tid kaldtes Gaardsſkriveren,

ved Navn Mads Pederſen vare inviterede. Nu, ſom Biſkopen altid har været en lyſtig Mand, ſaa var han og paa den Sted, han dandſede og var lyſtig med de andre, hvorudover denne Gaardsſkriver Mads Pederſen ſiger: det ſtaaer ikke ſmukt en geiſtlig Mand til at dandſe, hvortil Biſkoppen ſvarede intet videre, uden dette: omendſkjøndt og jeg dandſer i Aften ſkal jeg dog nok være ſaa tidlig oppe i Morgen ſom Monſieur Mads Pederſen. Hvorudover de gjorde Væddemaal med hinanden, hvem der førſt ſkulde være oppe om Morgenen. —

Som de nu ſkulde gaae til Engs om Aftenen, ſaa var der en ſtor grøn Sal, hvor der var mangfoldige Senge, faſt den ene udi den anden, hvor der logerte mangfoldige baade Qvindfolk og Karfolk. Inden for denne Sal logerede Biſkoppen paa et lidet Kammer, ſaa han endelig maatte gaae igjennem denne Sal, naar han enten ſkulde gaae ind eller ud af ſit Logemente. Men Mads Pederſen blev liggende nede udi Stuen. Nu ſtaaer Biſkoppen heel tidlig op om Morgenen, og gaaer ſaa af ſit Kammer ind paa denne Sal. Som han kommer ind paa Salen, ſaa ligger der udi den Seng, ſom var næſt ved Biſkoppens Kammerdør, en Pige fra Bergen, ſom Biſkoppen ikke kjendte. Hos denne ſætter Biſkoppen ſig paa Sengen og ſnakker med hende. Som han nu ſaa ſidder, kommer Mads Pederſen op paa Salen og hannem fulgte en Pige, ſom ſkulde bære Vand op til Biſkoppen. Denne Pige kjøbte han, ſom var Lehnsherre, til at hun ſkulde vidne, at Biſkoppen havde den ene Fod oppe i Sengen og ſkulde ligget hos denne Pige fra Bergen. Han ſom var Lehnsherre, var en af de Thotter. Han blev ſaa miſerable paa det ſidſte, ſom min Fader fortæller, at han ud

Kjøbenhavn gik ind paa Krohuſene og betlede. Mads Pederſen døde i Nordlandene i ſtor Armod."

Biſkop Arrebo ſkal ellers ſelv ofte ſiden have forſikret, at man gjorde ham Uret.

Efter at han var bleven affat begav han ſig til Malmø, hvor han levede ſtille og udgav ſin berømte Overſættelſe af Davids Pſalmer, der udkom 1623.

1625 ſkal han have ſøgt om at blive Præſt i Malmø; men fik ikke ſit Ønſke opnaaet.

Det ſidſtnævnte Arbeide og hans ſkikkelige Levnet, tilligemed den ypperlige Cantsler Chriſtian Friſes Yndeſt forſkaffede ham Aaret derpaa Opreisning ved et aabent Kongebrev, ſaaledes lydende:

"Vi Chriſtian IV &c Gjøre alle vitterligt, at efterſom Os elſkelig Meſter Anders Arrebo for nogen Tid ſiden for ſin Forſeelſes Skyld ab officio er removerit og affat, da have vi dog nu naadigſt bevilget og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev bevilge og tillade, at han igjen til et Bondekald, hvor han lovligen kan blive, maa admitteris og kaldes; thi forbyde Vi alle og Enhver forne. M. Anders Arboe herimod efterſom forſkreven ſtaaer udi nogen Maade Forfang at gjøre under vor Hyldeſt og Naade.

"Givet Ferde den 25 Auguſt Anno 1626."

Samme Aar blev han Præſt i Vordingborg, hvor han ſiden døde 7 Marts 1637, 50 Aar gammel.

Som en Curioſitet bemærkes det, at Arrebo er Forfatter til Vægterverſene.

Hans Erikſen Mand, fød 10 Mai 1653 i Ærøskjøbing, hvor hans Fader var Præſt, deponerede fra Vordingborg 1672, tjente ſom Kornet i Krigen i Skaane, begav ſig ſiden igjen til Academiet og blev Magiſter. Præſt til Vin-

deby i Lolland 1685. - Døde 1690. Han har ſkreven: Chriſti Krybbe de Chriſtnes Himmel. Lund 1676.

Hans Stenløſe fød i Bregninge, hvor hans Fader var Præſt. Deponerede fra Odenſe Skole 1733. Reiſte 1740 til Halle, hvor han blev i to Aar. 1746 blev han Præſt for Jerſie og Sølrød Menigheder i Sjelland. Døde 1755. Har ſkreven 4 theologiſke Disputatſer og et Indbydelſes Skrift til Prænumeration paa et Kobberſtykke "om Chriſti herlige Rige af alle Slags Folk."

Jacob Kullerup fød i Ærøskjøbing, hvor Faderen var reſiderende Capellan. 1759 deponerede han fra Odenſe. 1775 blev han Catechet ved Holmens Kirke. Han udgav en Præken og de ſymbolſke Bøger.

Jens Vilken Hornemann, Profeſſor i Botanik, Etatsraad og Ridder af Dannebroge, er født i Marſtal den 6 Marts 1770. Jeg ſkal ikke omtale denne Mands Fortjeneſter af den botaniſke Videnſkab, ſom langt over min Ros. Saameget vil jeg kun ſige, at enhver, der ved hans Veiledning har dyrket Botaniken vil erindre ſig den elſkelige Lærer med Taknemlighed og Hengivenhed.

III. Den indvortes Bestyrelse.

Geistlige Embeder.

Det er mærkeligt, at saamegen Strid der har været om det verdslige Herredømme, saa liden har der været om det geistlige, i det at ingen af Regenterne i Hertugdømmet har disputeret den danske Krones geistlige Jurisdiction over Ærø. Der har vel tidt været gjort Indgreb i Kronens Ret; men den egentlige Høihed har næsten aldrig været anfægtet.

Kun Christian 3 Enkedronning Dorthea gjorde et svagt Forsøg paa at rokke denne Høihed; men Fredrik 2 forsvarede Kronens Ret i denne Post "med stor Kongelig Alvorlighed," som Kingo i en Erklæring udtrykker sig.

Kongen kalder derfor til alle Kirkerne paa det danske Cancellies Foreskilling.

Efter Hofmann [1]) havde Ærø fordum kun tre Sogne: Ærøskjøbing, Rise og Bregning, siden kom hertil Tranderup, der uvist hvad Aar blev skildt fra Ærøskjøbing; i forrige Aarhundrede fik Marstal først en egen Kirke og kort derefter en egen Præst, og Søby fik en egen Kirke. I de 30 Aar, Biskop Christian Ramus sad [2]), indviede han ikke mindre end tre nye Kirker paa Ærø, hvoraf de to vare opførte paa en aldeles ny Grundvold.

Kirkernes Formue var i Januar 1831 i kongelige Obligationer 20586 Rbd. 4 Mk., hos Private 57960 Rbd. 1 Mk. 14 ß., Legater tilhørende Ærøskjøbings Kirke 881 Rbd., tilsammen 79427 Rbd. 5 Mk. 14 ß.

---

[1]) Danske Atlas VII. 450.

[2]) Bloch den fynske Geistligheds Hist. p. 213.

Denne Formue er meget ulige fordelt, og enkelte af Kirkerne ere saa fattige, at de maa tye til de rigere om Hjelp. Kirkernes Indtægter bestaae i Tiende og Renter af deres egne Capitaler. Kun Ærøskjøbings Kirke har ingen Tiende, men derimod Leie af Stolestader.

Med Tienden har det sig paa Ærø paa en ganske særegen Maade.

Som bekjendt fik Erkebisp Absalon ikke Tienden indført i Danmark uden stor Modstand. Efter at denne Afgivt imidlertid nogenlunde var vedtaget der, indførte han den ogsaa 1186 i Slesvig, og forordnede at Præsten skulde have $\frac{1}{3}$, Bispen $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{3}$ skulde anvendes til hellige Bygningers Opførelse og deres Vedligeholdelse [1]), men hverken i Danmark eller Slesvig synes han at have drevet det til Erlæggelsen af en ordentlig Tiendedel, men kun til $\frac{1}{15}$ af Afgrøden.

I Slesvig ydes endnu i denne Dag kun $\frac{1}{15}$, hvoraf Præsten faaer det Halve, eller den 30te Kjerv, Kirken $\frac{1}{4}$ eller den 60de Kjerv og Kongen (Biskopstienden) $\frac{1}{4}$ eller den 60de Kjerv [2]).

Paa samme Maade har man udentvivl ydet Tienden i Danmark indtil 1443. Pontoppidan fortæller nemlig [3]), at da Christoffer af Baiern 1443 var kronet til Konge i Ribe, holdtes sammesteds en Rigsdag, hvor blandt andet bestemtes, at Tienden, som før var ydet med $\frac{1}{15}$, nu skulde

---

[1]) Christiani Th. 1 p. 341.

[2]) v. Wimpfens Afhandling i Staatsbürgerliches Magazin 10 Bd. 2 Heft.

[3]) Ann. eccl. Th. 2 p. 588.

svares i Danmark med $\frac{1}{10}$ af Avlet: $\frac{1}{3}$ til Biſpen, hvilken Part Kongen efter Reformationen tog til ſig, ſom summus episcopus, $\frac{1}{3}$ til Præſten og $\frac{1}{3}$ til Kirken. "For øvrigt er det mærkværdigt," ſiger han, "at Geiſtligheden ikke fik denne fordelagtige Forandring indført i det Slesvigſke, hvor der indtil denne Dag iſtedetfor $\frac{1}{10}$ erlægges $\frac{1}{15}$, hvilken uden noget Afdrag til Kongen deles mellem Præſten og Kirken."

Denne ſidſte Paaſtand er efter v. Wimpfens nys anførte Afhandling urigtig, da Tienden virkeligt ogſaa i Slesvig fra Arilds Tid deles i tre, men ulige Dele [1]).

Hvorfor ellers Tienden blev forhøiet i Danmark er let at begribe, naar man erindrer ſig, at Almuen i Danmark gjorde Oprør mod Adel og Geiſtlighed, da Erik af Pommern 1434 var undvegen til Gulland; at denne Opſtand ved Hertug Adolfs Hjelp blev dæmpet, og at Chriſtoffer af Baiern let kunde bringes til at indrømme de Mægtige alt, hvad det ſkulde være, for at erhverve ſig deres Velvillie og at befæſte ſig paa Thronen. Betragter man nu diſſe Omſtændigheder, ſaa ſeer man ſnart, at en ſaadan Forøgelſe af Tienden ikke kunde finde Sted i det Slesvigſke: Almuen havde her ikke gjort Oprør, Adel og Geiſtlighed havde her ikke havt Leilighed til at ſætte Almuen Foden paa Nakken, og Regjeringen var i Hænderne paa den kraftige Hertug Adolf.

Men hvad nu Tienden paa Ærø angaaer, da erlægges den hverken med $\frac{1}{10}$ eller $\frac{1}{15}$ men med $\frac{1}{20}$, der deles lige mellem Kirken og Præſten. Enhver af diſſe faaer altſaa den 40de Kjerv.

---

[1]) Er maaſke Pontoppidans Paaſtand gjeldende for Als?

, Det er urigtigt, naar Hoffmann i Danſke Atlas, Begtrup o. fl. berette, at Kirken faaer $\frac{1}{20}$ og Præſten $\frac{1}{20}$.

Kirken faaer kun Tiende af Hvede, Rug, Byg og Havre. Af Ærter, Vikker, Boghvede, Kartofler, Kommen o. ſ. v. leveres den tyvende Skjeppe, og af Hør det tyvende Liſpund efter Yderens Leilighed og paa hans Ærlighed, og den beholder Præſten udelt.

Kodboere og Huusmænd give ingen Tiende, men iſtedet derfor erlægge de 12 ß. Ct. pr. Td. Land, ſom deles mellem Præſten og Kirken.

Ved Riſe Kirke findes en grundmuret teglhængt Bygning, Kirkeladen, hvor Bønderne af Graaſtens Amt fordum leverede Kirkernes Tiende in natura. Den blev der udtorſken og Fogden tog Straaet. Men ved et Mandat af 3 Novbr. 1671 blev dette Straa frataget Fogden, "for at det ikke ſkulde profaneres," og da Hertugen ønſkede at ſee det anvendt "ad pias causas," ſaa ſkjænkede han det — uden at have den allermindſte Ret dertil — til Hofpræſten Henningo Peterſen. Siden indgik Kirkerne paa Graaſtens Amt og i Søbygaards Lehn en Accord, hvorefter Bønderne levere et viſt Quantum Korn i Skjeppen af hver Trave, og Indbyggerne af Graaſtens Amt erlægge desuden en lille Sum paa Amtſtuen for Straaet.

I Marſtal Sogn ſælges Kirkens Tiende paa Roden mod Høſtens Tid.

I ældre Tider holdt Kongen en Kirkeværge paa Øen, for at ſee paa Kirkernes Bedſte. Den ſamme Embedsmand findes ſenere under Navn af Kirkeinſpecteur, der med Provſten og alle Øens Præſter dannede en ſaakaldet Kirke-Seſſion til at varetage Kirkernes Oeconomie.

Denne Session er senere hævet og dens Pligter overdragne Kirkeinspecteuren under Tilsyn af Bispen og Amtmanden over Nordborg Amt.

Saalænge Ærø laae under Fyens Bispestol, havde Øen sin egen Provst, men denne Værdighed faldt bort, da Bispen over Als og Ærø tillige skulde fungere som Provst. Først nu ganske nyligt har Øen atter faaet sin egen Provst.

Alle Præstegaardene ligge tæt ved deres respective Kirker. De vare fri for alle Kongelige Skatter indtil Gagen und Accidentien Steuer og Grund und Benutzungs Steuer bleve paabudne.

Præstegaardenes Rigsbank Hæftelse forrentes af Kirkecassen.

Enhver Præstegaard indløses af den tiltrædende Præst med 800 Rbd. Sølv.

Bisper i Bispedømmet Als og Ærø.

Dr. Theol. Peder Krog Meier 1819; død samme Aar.

Dr. Phil. Stephan Tetens, Ridder af Dannebrog, Dannebrogsmand, 1819.

Ærøskjøbings Kald.

Til Kaldet Ærøskjøbing hørte fordum Øen Dreiø, og efter danske Atlas [1]) ogsaa, foruden Stokkeby, Dankwerth siger "Stokkeby halb," hele Tranderup Sogn.

Dreiø kom fra Sognet ved Reformations Tiden 1538, da Indvaanerne stundom havde mødt Vanheld paa den lange Seilads, og de desuden følte sig istand til at bygge dem selv en Kirke og lønne en Præst.

---

[1]) Danske Atlas VII. p. 448.

Efter Sagnet skal den nærmeste Foranledning have været, at et Par Brudefolk kuldseilede og druknede paa Veien til Kirken.

Efter et andet Sagn skal Præsten i Rise i Kortspil have vundet Stokkeby fra Præsten i Ærøskjøbing.

Kaldet indbefatter altsaa nu blot Staden Ærøskjøbing og Halms.

Præstegaarden er stor, men slet bygget, saa den kun afgiver en middelmaadig Bopæl. Det paalaa forhen Borgerskabet at vedligeholde Stuehuset; men da Præsten Hr. Smith i 1758 skulde opføre den Bygning, der nu staaer, og han var forlegen for Byggehjelp, saa indgik han med kongelig Tilladelse en Accord med Borgerne, at de paa engang betalte ham 200 Rd., hvorimod han og hans Eftermænd skulde besørge alle Reparationer.

Kaldets væsentligste Indtægter bestaae i Offer og Accidentser; derfor stiger og falder det i oeconomisk Henseende med Byens Velstand.

1829 var Indægten følgende:

Embedsjord 8 Tdr. 6 Skpr. Agerland og 4 Tdr. 6 Skpr. Sommergræsning, alt beliggende paa 10 forskjellige Steder. Tiende og Landgilde 2 Tdr. Rug, $9\frac{3}{4}$ Tdr. Byg, 2 Tdr. Havre, og 60 Rbd. 3 Mk. 6 ß. Andre smaae Indtægter 48 Rbd. 4 Mk. 12ß. Rettighed 320 Rbd. Offer og Accidentser 410 Rbd. Til Ost leveres et Maal Melk af hver Ko i Staden.

Skatter og andre Udgivter omtrent 47 Rbd. Enkepension 64 Rbd.

Foruden Præsten var der fordum en residerende Capellan, der tillige vicarierede i de øvrige Sogne paa Øen ved forefaldende Leilighed, og derfor havde en Offerdag i hver Kirke.

Capellaniet blev nedlagt 1809 og en ordineret Catechet sat i Stedet, hvis eneste Pligt det er, som første Lærer at give Undervisning i Borgerskolen. Hans Løn er 296 Rbd. og Høitids-Offer af Menigheden.

Af Sognepræster ere følgende bekjendte:

Hr. Hans Nielsen, døde 1560.

Hr. Christen Andersen. Var Fader til Digteren Arrebo. Døde 1606.

Hr. Christen Nielsen Jyde, døde 1619.

Hr. Lorentz Nielsen Jyde, fød 1578, kaldet 1619, død 1645.

Hr. Erik Rasmussen Mand, eller Fynbo, døde 1664.

Hr. Hans Hansen Brandt. Død 1675. Den 6te Lutherske Præst.

Peder Nielsen Sølle, en Fynbo. Død 1693.

Hr. Søren Jacobsen Ørsted, en Jyde. Blev 1701 forflyttet til Harrested og Allindemagle i Sjælland.

Hr. Samuel Rasmussen Schou. Kom fra Nannestad i Øvre Rommerige. Død 1710.

Hr. Jens Jensen Gaverslund var først pers. Capellan hos forrige, hvis Datter han var gift med; succederede sin Svigerfader; døde 1711.

Ditlev Mogensen Lucoppidan 1712. Formodentlig død 1743.

Hr. Bernt Reinike 1743. Død 1754.

Hr. J. G. Smith 1755.

Hr. D. Topp 1760.

Hr. Mag. Søren Gudme 1762—1795. Døde som Provst.

Hr. Hans Thjellesen 1795. Forflyttet.

Hr. Hans Bertram Trojel, 1806. Provſt. Forflyttet til Helſingøer 1819.

Hr. Chriſtian Carl Gøtzſche 1819. Død 1824.

Hr. Jørgen Stephenſen 1824. Er nu Præſt og Provſt.

Reſiderende Capellaner.

Hr. Oluf Oluffen Othenſe, fød 1590 i Odenſe; 1621 Capellan i Ærøskjøbing. 1622 Sogne-Præſt i Bregninge.

Hr. Frands Hanſen Gisley, fød i Gisley i Fyen, blev 1622 Cappellan; led ſtor Skade i den ſtore Ildebrand 1692. I hans Tid blev Capellanen fritaget for at underviſe Ungdommen, hvorimod det blev ham paalagt at forklare Catechismus til Aftenſang og at præke paa de ſtore Høitider. 1636 fungerede han et Aarstid ſom Rector, da den virkelige Rector var ſuſpenderet. Han ſynes at være død 1662.

Hr. Chriſtoffer Jørgenſen Roſe, 1662.

Hr. Peder Nielſen Sølle blev ſiden Sognepræſt.

Hr. Jørgen Chriſtofferſen Roſe, 1701. En af dieſe to, Faderen eller Sønnen, var udentvivl en kort Tid Sognepræſt.

Hr. And. Jacobſen, fød 1690 i Ærøskjøbing, hvor hans Fader Jacob Anderſen var Borger og Raadmand. Anſat 1716; forflyttet 1727 til Sognepræſt for Søby og Heden i Fyen.

Hr. Bernt Reinike. Blev Sognepræſt 1743.

Hr. Morten Kullerup, 1743.

Hr. Arendt Falenkamp, fød 1712; blev 1743 reſid. Capellan ved Riſe og Marſtal, 1748 reſid. Capellan i Ærøskjøbing; 1750 Sognepræſt for Bregninge og Søby.

Hr. J. Reinhard, anſat 1751, død 1756.

Hr. Niels Saſs Juul, aſſat 1772.

Hr. H. Holm, 1772.

Hr. Hans Chr. Bunkeflod, 1787.

Hr. Bernhard Bedel, 1790.

Hr. Dr. C. G. Limkilde, 1800—1809. Forflyttet til Sæby og derfra til Skjelſkør.

Ordinerede Catecheter.

Hr. Nicolai Lindenhahn, 1813—1819.

— Nic. Chr. Tob. Lange 1819—1823.

— Albert Leth, fød paa Klarſkov i Fyen. 1830 forflyttet til reſid. Capellan ved Domkirken i Ribe.

— Joh. Fr. Chr. Møller, 1831, fød paa Ærø.

De Billeder af Præſterne i Ærøskjøbing fra Reformationen til 1693, der ifølge Hoffmanns Fundatſer hang i den gamle Kirke, ere ikke mere til.

Marſtal.

Flekken Marſtal og Bondebyerne Marſtal, Ommel, Kragnæs ſamt Parcelliſterne paa det nedlagte Gods Gudsgave udgjøre dette Sogn.

Præſtegaarden er den ſtørſte og ſmukkeſte paa Ærø, og afgiver baade en bequem og behagelig Bopæl.

Kaldets Indtægter, der meſt beſtaae i Offer og Accidentſer, vare 1829 følgende:

Foruden 12 Tdr. Land Sædemaal, der baade er ſlet Jord og langt fraliggende, har Præſten Tienden af 31 Bol, der oppebæres i Kjerven og udgjør omtrent 15 Tdr. Rug, 30 Tdr. Byg og 20 Tdr. Havre. Refuſion af den nedlagte Gaard Gudsgave 30 Tdr. 3 Skpr. Byg. Endel ſmaa Indtægter udgjøre omtrent 50 Rbd., Offer og Accidentſer 700 Rbd.

De kongelige Skatter omtrent 60 Rbd.

Efter at Marſtal havde faaet ſin egen Kirke hørte dette Sogn nogle Aar ſom Annex til Riſe, men blev 1766 ſkildt derfra.

Præſter i Kaldet.

1. Hr. Jacob Hornemann, den første Sognepræſt, kom til Marſtal fra Viborg og døde 1789 i ſit 68de Aar. Fader til Etatsraad Prof. Hornemann.

2. Hans Holm kom fra Ærøskjøbing, hvor han var Capellan. Blev Provſt. Døde 70 Aar gammel 1799.

3. Bernhard Matthias Bedel, en Jyde. Først reſiderende Capellan i Ærøskjøbing. Døde 1819. Blev 61 Aar.

4. Nicolai Schaarup, født i Fredericia, var først reſiderende Capellan et Steds i Lolland, dernæſt Sognepræſt i Tranderup. Er nu Præſt.

Riſe.

Uagtet Riſe Kald har miſtet en ſaa betydelig Del, ſom Marſtal Sogn, kan det endnu anſees for et meget godt Embede.

Ligeſom de to forrige har Kaldet kun eet Sogn med Byerne Store Riſe, Lille Riſe, Torup, Dunkjer, Olde og Stokkeby, ſamt Parcelliſterne paa den nedlagte Gaard Graaſtens Mark. Præſtegaarden afbrændte 1729. Den nuværende Præſtegaard kan juſt ikke roſes for ſine Bygninger, imidlertid giver den en taalelig Bopæl. Vaaningshuſet vedligeholdes af Sognets Beboere, ifølge et fyrſteligt Reſcript af 3 Septbr. 1686. De tre ſidſte Præſter have paataget ſig denne Pligt imod en Godtgjørelſe en Gang for alle af 3 Rbd. 19 ß. af hver hel Gaard.

Haven er temmelig ſtor og ret vakker. Den har det Eiendommelige ved ſig, at her endnu voxer Skovplanter

ſom Ukrud f. Ex. ornithogalum luteum, der, troer jeg, ogſaa kun findes her.

Kaldets Indtægter vare 1829:

Embedsjorden, omtrent 40 Tdr. Bygſæd, afgiver omrent 120 Rbd. ren Fordel. Tienden ſælges efter gammel Vedtægt paa Roden ved offentlig Auction mod Høſtens Tid. Den indbragte fra 1809 til 1819 i Gjennemſnit 1150 Rbd. og fra 1819—1828 henimod 700 Rbd. aarlig. Qvægtienden og andre ſmaa Indtægter omtrent 70 Rbd. Offer og Accidentſer omtrent 500 Rbd. Desuden ſvares eet Maal Melk af hver Ko og de 74½ Bol yde hvert 3 Ægter aarlig.

Alle Kongelige og andre Skatter og Udgifter af Kaldet 81 Rbd. 2 Mk. 10 ß.

Paa en Tavle i Kirken ſtaaer Dr. Luther i fuld Legemsſtørrelſe, til Siderne endel Anſigter, der ſkulle foreſtille de ældre Præſter, og følgende Paaſkrivt:

De Herrens Mænd fra Luther af,
Som i Guds Sted har talet
Guds rene Ord, han Verden gaf,
De findes her afmalet.

tempore Christierni Fabricii of J. H.

1. Jacob Madſen, fød paa Als.
2. Peder Thygeſen, fød paa Als.
3. Andr. Baltharzen, en Fynbo.
4. Lauritz Hanſen, en Fynbo.
5. Mads Lauritzen var Provſt, en Fynbo.
6. Lauritz Madſen, fød paa Stedet.
7. Otto Jacobſen, var Provſt, fød i Sedland. (Han kaldte ſig Vordingborg.) Han efterlod ſig en Søn, ſom kaldte ſig Chriſten Riſe og blev 1696 Præſt i Algerſkov.
8. Dominicus Brandten, en Alſing.

9. Chriſten Fabricius, en Fynbo.

10. Magiſter Joh. Ant. Kuhlmann, Provſt, en Ærøbo, anſat 1731.

11. Aug. Henrikſen, en Jyde, 1753.

12. Hans Tage Fabricius, en Ærøbo, 1766.

13. Otto Fabricius, en Jyde, 1781.

14. Jens Thunbo, en Normand, 1783.

15. Peter Mosſin, en Jyde, 1784.

16. Gomme Fangel, en Alſing, 1802.

17. Andr. Høſtmark Vibe, en Jyde, 1810.

Tranderup.

Kaldet beſtaaer af eet Sogn med Byerne Tranderup og Vindeballe ſamt Parcelliſterne paa den nedlagte Herregaard Vuderups Grund.

Kaldets Indtægter vare 1829:

Embedsjorden 24 Tønder Sædeland, hvorpaa i et godt Aar ſkal være avlet 42 Tdr. Rug og Hvede, 80 Tdr. Byg, 48 Tdr. Havre og 80 à 90 Tdr. Kartofler. Korntienden giver omtrent ligeſaa meget ſom Præſtegaardens Avl. Foruden 5—6 Lpd. Hør og 8 Lam, ere de mindre Indtægter omtrent 100 Rbd., Offer og Accidentſer 250 Rbd. 1 Brød og 1 Snes Æg af hvert af Sognets 34 Bol; 1 Maal Melk af hver Ko. De Kongelige Skatter og andre Udgifter af Kaldet ere 18 Rbd.

Af Præſter efter Reformationen vides kun:

Hr. Peder Anderſen Vandal eller Vendelbo var Sognepræſt her 1602 og blev ſiden Provſt.

Hr. Hans var Sognepræſt her 1626.

Jens Anderſen, Præſt i Tranderup og Provſt paa Ærø. Har 1648 undertegnet en Contract mellem en Skolemeſter i Ærøskjøbing og en Subſtitut i Riſe.

Hr. Philippus Dominici undertegnede Souverainitetsacten 1661. Døde 1664.

— Simon Christensen, Provst. Den forriges Eftermand, levede endnu 1699.

— Rasmus Banzen, døde 1730.

— Hans Jakob Zimmer, fød i Nykjøbing paa Falster, blev 1730 Præst her, efter i 12 Aar at have været Hører i Odense. Han døde 1741.

— Stephen Dressing, Provst.

— Peter Mossin. Forflyttet 1784 til Rise.

— Gomme Fangel. Forflyttet 1802 til Rise.

— Nicolai Schaarup. Forflyttet 1819 til Marstal.

— Jørgen Knudsen er nu Præst.

Bregninge og Søby.

Dette er det eneste Pastorat paa Øen, som har to Kirker. Bregninge Sogn indbefatter Østerbregning, Vesterbregning, Skovby og Leby. Søby Sogn indbefatter Søby, Haven og Parcellisterne paa den nedlagte Herregaard Søbygaards Mark.

Præstegaarden afbrændte den 11 Juny 1688.

Den senere Præstegaard var skummel og uhyggelig indtil den nu værende Præst med temmelig Bekostning forbedrede den, saa at endel af Beboelses Leiligheden nu er meget net, medens det Øvrige er saa som saa.

Haven vilde udentvivl paa ethvert Sted gjelde for smuk. Den er rigt udstyret med gode Frugttræer og andre Træer og er i det Hele den smukkeste paa Øen.

Kaldets Indtægter vare 1829:

Embedsjorden er noget over 60 Tdr. Sædeland, paa hvilken der skal kunne avles 340 Tdr. forskjelligt Korn efter 44 Tdrs. Udsæd. Tienden sælges ved Auction paa Roden

mod Høstens Tid og indbringer henved 1000 Rbd.; ofte mere, stundom mindre. Endel smaa Indtægter 102 Rbd. 3 Tdr. 6 Skpr. Landgilde Byg. Offer og Accidentser 300 Rbd. 2 à 3 Lpd. Hør, 12 Lam, eet Maal Melk af hver Ko, 72 Sneſe Æg til Paaſke og omtrent 300 Rugbrød, hvert beregnet til 8 Pd.

Afgifterne ialt 128 Rbd.

Af Præſter i Kaldet vides [1]):

Hr. Benedictus Bunderus, Anno 1505.

— Petrus Bunderus, Anno 1535. Om ham hedder det i Manuſkriptet: "han var catholiſk, men blev lutherſk udi Kong Frederik den førſtes Tid." Enten er altſaa Aarstallet urigtigt, eller Noten gaaer paa hans Formand.

— Petrus Canuti (i Manuſkriptet Conradi), 1560.

— Conradus Petri, 1598.

— Olavus Olavides, 1622.

— Johannes Thorſenius, 1652. Han var Præſt 26½ Aar, i hvilken Tid der fødtes i Bregninge Menighed 875, døde 711. Han ſkal have været en ypperlig Prædikant.

— Chriſtoffer Vallund 1678 — i Manuſkr. 1679 — Døde 1702 paa en Reiſe til Sjælland.

— Johannes Stenloſius, 1702. Døde 1741 midt under Prækenen.

— Niels Huſum, 1741. Var i tre Aar perſonel Cappellan hos den Forrige. "Anno 1750 gjorde ſamme Herr Niels Huſum ſin ſidſte Prædiken og døde ſaa derefter den 4de Aprilis."

— Arent Falencamp, eller Valenkamp, 1749 — Manuſkr. 1750 den 18de ... — Provſt.

---

[1]) Efter en Tavle i Kirken og et gammelt Manuſkript i Sandemand Peder Pederſens Eie.

Hr. Lauritz Nyland, 1772 — Manuſkr. 1773, 1ſte Søndag efter Trinitat. Kom hertil fra Torsløſe i Sjelland.

— Friedr. Carl Monrad, kom fra Asminderup i Sjelland 1778.

— Lauritz Otteſen, 1823, en Normand. Kom hertil fra Nørholm. Er nu Præſt.

Denne Liſte modſiger, ſom det ſynes, den Paaſtand af Hofmann [1]), at alle Præſterne i Bregninge fra 1505 til 1741 have været af Bunderi Familie [2]).

2. Skolevæſen.

Øen har 9 Skoler under Opſyn af en Skoledirection, der dannes af Biſkopen og Landfogden; men hver enkelt Skole har ſin egen Skolecommisſion med Præſten til Formand.

Endel ſmaa Stave- og Læſeſkoler, der for det meſte beſtyres af Fruentimmer, og en privat Skole, der ſtundom holdes i Haven, ſtaae ikke under noget egentligt Opſyn.

Skjøndt Skolevæsnet fordum, ligeſom det øvrige geiſtlige Væſen, udelukkende ſkulde beſtyres af Kongen og hans Tilforordnede, ſaa have dog Hertugerne af den Sønderborgſke Linie ogſaa heri taget ſig adſkillige Friheder med at beſætte Skolelærer-Embeder, at beſtemme Lønnen, regulere Underviisningen o. ſ. v.. Det ſynes ſom om man i den Tid ved Valget af en Skolelærer forhørte først om Menig-

---

[1]) Hofm. Fund. T. VI. 2 Afd. p. 225.

[2]) Efter Hr. Arendt Falenkamps, mig ſenere ihændekomne Beretning af 1755 forholder dette ſig ſaaledes, at Familien rigtig nok vedligeholdt ſig i Kaldet i det angivne Tidsrum, men paa Spindeſiden. Niels Huſums Kone var den ſidſte Ætling af Bunderus.

heden havde noget at indvende mod det af Øvrigheden (Amts-forvalter og Præst) foreslaaede Subject, hvorefter Hertugen confirmerede Valget.

Forøvrigt holdt Menigheden det i disse Sager ligesom i andre: var Hertugens Resolution ikke tilpas, saa søgte man Stiftamtmanden og Biſpen, og omvendt. Det feiler vel ikke, at den Søgende saaledes naaede, hvad han attraaede, da der næſten altid, hvor det lod sig gjøre, fandtes forskjellige Anskuelser hos de kongelige og de hertugelige Autoriteter. I al Fald søgte man at rette sig efter den Befaling, som var lemfældigst og behageligst.

Ærøskjøbings Skole

er kun for Staden alene. Som selvstændig Lære-Anstalt er den omtrent 200 Aar gammel. Der var vel før den Tid en Skole, men ingen fast Lærer ansat ved den, da Capellanen blandt sine øvrige Embedspligter ogsaa havde den at underviſe Byens Ungdom. Men Capellanen, som var Aftensangs Præst, og Capellan ikke blot hos Sognepræſten i Ærøskjøbing, men ogsaa hos alle Øens øvrige Præster og pligtig til at vicariere, saa ofte det behøvedes, forsømte Skoleundervisningen.

1631 androg Borgemester og Raad paa, at der maatte ansættes en egen Skolemester, og at der maatte anvises et Landsby-Degnekald til hans Underholdning. Efter Indstilling af Biſkopen, Dr. Hans Mikkelsen, bevilgedes dette Forlangende ved et Kongl. Reſcript d. d. Kjøbenhavns Slot 24de Juni 1631, og da Degnekaldet i Riſe, Aar 1647, blev ledigt, saa bestemtes dette til Skolemesters eller Rectors Løn. Foruden dette Degnekalds Indtægter, hvoraf Rector dog maatte afgive lidt til en Substitut, havde han

af Byen 200 Mk. Løn, som Raadstueprotocollen af 1664 udviser, Offer paa tre Høitidsdage og endel frivillige Gaver, han paa fire Høitidsaftener indsamlede eller lod indsamle ved Borgernes Dørre. Det synes at denne sidste Indtægt var for Undervisningen i de lærde Sprog.

Rector var ofte en Studiosus eller Candidatus Theologiæ og Skolen var som sagt en lærd Skole. 1744 ophørte den lærde Undervisning, og da Borgerne derefter vilde nægte Rector de omtalte fire Helligaftners Accidentser, saa udvirkede han et hertugeligt Mandat, hvorved det befaledes Borgerne at give ham som hidtil.

Jeg skal tilføie, at Rector, i det mindste i den senere Tid, tillige var Degn og Klokker, udentvivl ligesom det var Brug i den catholske Tid.

Af Rectores vides:

1. En Hører i Svendborg, ansat 1634 og afsat 1636.
2. Hr. Hans Rasmussen Bacher, ansat 1637.
3. Hr. Brunchardsen (?), fød i Hagenberg.
4. Hr. Rasmus Jespersen Schmidt (?).
5. Hr. Jørg. Lauridsen Monrad, fød i Fyen 1609, blev Rector 1641, men 1644 blev han forflyttet som Capellan til Svenstrup paa Als.
6. Hr. Christen Jensen Rind, 1644.
7. Hr. Henrich Thomassen Barsmark. Naar han blev Rector vides ikke; men 1686 blev han kaldet til Sognepræst i Tved ved Svendborg.
8. Hr. Joh. Chr. Vegner.
9. Hr. Vallund, fød i Bregninge, hvor hans Fader var Præst.
10. Hr. Frederik Christensen.
11. Hr. Frederik Vestorf.

12. Hr. Bacher.

Skoleundervisningen besørges nu af den ordinerede Catechet, som første Lærer, og af Degnen som anden Lærer.

Skolen har to Classer, hver med to Afdelinger.

De skolepligtige Børns Antal var

1827 . . . . 277.

1830 . . . . 269.

Marstal.

Skolen i Marstal har et stort og godt Locale, der foruden to rummelige Skolestuer afgiver Bopæl for den ene af Lærerne. Børnene fra Flekken og fra Bondebyen Marstal og fra nogle faa Parcellister søge denne Skole.

En Skolelærer Andresen har skrevet Skolens Historie. Efter ham skal den være oprettet 1705 af Hertug Christian Carl. Der blev kun een Lærer ansat og hans Løn ved et Mandat af 14de November 1706 bestemt til 100 Rd. Undervisningen besørges nu af to Lærere, begge Seminarister.

Skolen er delt i to Afdelinger, hver med to Classer.

1827 var Antallet af skolepligtige Børn 472.

1830 — — — — — 411.

Ommel.

Ommels Skole i Marstal Sogn, midt imellem Ommel og Kragnæs, besøges af Børn fra disse to Byer og Børn fra den største Del af Parcelstederne paa Gudsgaves Mark.

1827 var de skolepligtige Børns Antal 126.

1830 — — — — — 133.

Store Riſe.

Skolen beſøges af Børnene fra Store Riſe, Olde og Stokkeby.

Hertug Chriſtian har udſtædt et Mandat d. d. Glücksburg den 1ſte Auguſt 1695, hvis væſentlige Indhold er, at da han havde erfaret, at Organiſten i Riſe — ſom ogſaa var Thingſkriver — ikke godt tillige kunde foreſtaae Skolen, forſømte den, og Forældrene derfor holdt Børnene hjemme, ſaa havde han ſat Caſpar Johanſen til Skolemeſter og befalede nu, at hver Husfader ſkulde betale ham aarlig 20 ß. af hvert Barn, fra det 7de Aar indtil det havde gaaet til Alters, 5 ß. hvert Quartal, ligemeget enten Børnene ſøgte Skole eller ikke. Til Brænde ſkulde hver Bolsmand give 4 ß. aarlig ved St. Johannis og hver Kodbo 1 ß., enten de havde Børn eller ikke. De Forældre, ſom uden gyldig Grund holde deres Børn en heel Uge fra Skole, bøde 5½ ß.

Da Bønderne kom ind med en Foreſtilling herimod, ſaa blev Skolepengene ved et andet Mandat af 6te Novbr. ſ. A. ſaaledes modererede, at hvert Bol i alt betalte aarligt 24 ß. og hvert Kod 8 ß., hvilket for 70 Bol og 30 Kod gjørde 40 Rd.

Den Gang beſøgtes Riſe Skole af Børnene fra alle 5 Byer i Sognet og deres Antal var omtrent 150.

De ſkolepligtige Børns Antal ſkal i de ſidſte 18 Aar efter et Middeltal have været 210.

1827 var Antallet 201.
1830 — — 187.
1831 — — 197.

Dunkjær.

Den 10de July 1744 blev det paa Riſe Thinghuus, i Overværelſe af Joh. Gottlob Kirſtan, Thingſkriver, og to Mænd fra hver af de fire Byer i Sognet, vedtaget at bygge en ny Skole for Stokkeby og lille Riſe, i Katmoſe, paa Grændſen af begge disſe Byers Mark. Fra denne Beſlutning afveg man ſiden forſaavidt, at den nye Skole 1746 blev bygget i Dunkjær paa det Sted, hvor den nu ſtaaer.

Den ſøges af Ungdommen fra Dunkjær, Lille Riſe og Graaſtens Mark.

1827 var de ſkolepligtige Børns Antal 162.
1830 — — — — — 155.

Tranderup.

Skolen er nu udelukkende for Tranderup Sogn, men beſøgtes i ældre Tider ogſaa af Børnene i Bregninge.

1827 ſkolepligtige Børn 149.
1820 — — 145.

Bregninge.

Paſtoratet har tre Skoler.

Bregninge Skole for Øſter- og Veſter-Bregninge. Den er en af de yngſte paa Landet. En Befaling uden Dato, men udſtædt af Hertug Philippus, altſaa ældre end 1663, tilpligter Indvaanerne i Bregninge, hvor ingen Skole fandtes, at ſende deres Børn til Tranderup Skole. Et Mandat af 20de November 1719 byder Bolsmændene i Bregninge at ſkaffe en anſtændig Underholdning til en Skolemeſter, "da der nu er bygt et Skolehuus i Bregninge;" ville de ikke dette, ſaa ſkulle de ſende deres Børn

til Tranderup Skole [1]). Atter ved et Mandat af 1ste November 1731 befaledes samtlige Indvaanere i Bregninge at sende deres Børn til Tranderup Skole.

Omsider ved 1747 byggede Mændene i Østerbregninge et Skolehus, men det maa have varet noget inden man fik en Lærer, fik hans Underholdning fastsat o. s. v.; thi endnu i Aaret 1749 have Bregninge Mænd gjort Forestilling mod at sende deres Børn til Tranderup Skole.

1827 var de skolepligtige Børns Antal 133.
1830 — — — — — 138.

Skovby.

Skolen er for Skovby og Leby, midt imellem hvilke Byer den ligger, og for nogle af Søbygaards Parcellister.

1827 skolepligtige Børn 113.
1830 — — 108.

Søby.

Skolen er for Søby, Haven og de øvrige Søbygaards Parcellister.

1827 skolepligtige Børn 118.
1830 — — 114.

3. Retspleie.

I ingen Gren af Statsbestyrelsen er Forskjellen mellem Oldtiden og vor Tid mere iøinefaldende end i Rettens Pleie. Denne faldt i hin Tid for en stor Del sammen med det politiske Liv; thi Almuen mødte ikke til Thinge blot

---

[1]) Af det Følgende vil det ellers sees, at der den Gang neppe var bygt et Skolehus; Hertugen maa have været feil underrettet.

for at foreslaae Love eller prøve de foreslagne, billige eller forkaste dem, ikke heller blot for at hævde Lovene og at være Vidne til deres Udøvelse, men ogsaa for at raadslaae om Statens Anliggender. Dommeren, hvorvel i Kongens Ed, var en Almuesmand [1]), og hans 7, 8 eller 12 Nævninger og Sandemænd vare ligeledes tagne ud af Almuens Midte, og det stundom skiftevis. Intet Under altsaa, at Almuen med levende Interesse og i stor Mængde besøgte Thingene. Men det democratiske Princip, der laae til Grund for denne Forfatning, trængtes stedse mere og mere tilbage, og tabte sig tilsidst aldeles, efterhvert som det hierarkiske, det aristocratiske og det monarkiske Princip efter hinanden udviklede sig.

Ligesom Folket tabte sin Indflydelse paa Rettens og Statens Anliggender, saa bleve Forsamlingerne til Thinge mindre talrige, og det er vel blot en Formel, at man endnu i det syttende og attende Aarhundrede hver Tingdag begyndte Protocollen med det Udtryk "for os og menige Almue, som vort Thing besøgt havde;" thi Almuen lod sig nok neppe dengang meget see til Thinge.

Af det forhen anførte Skjøde af 1398 sees det, at Ærø i ældre Tider havde kun eet Thing, og at selv Kjøbstaden har sorteret under dette.

Et fælleds Landsthing for hele Øen bestod indtil 1634, da Øen efter Hertug Christians Død blev delt mellem fire Landsherrer, og der i hver Herres Andel blev indrettet et Thing med Dommer, Skriver, Sandemænd o. s. v.

---

[1]) Kofod Anchers Lovhistorie II. 419.

I Leby, Bregninge, Tranderup, Store Riſe, Dunkjer og Ommel har der været holdet Thing, og i hver By har der boet en Dommer, hvorom Benævnelſen Dommergaard endnu vidner, men de have nok neppe været ſamtidige.

Den 5 Januar 1657 beſtikkede Hertug Philippus Claus Hanſen i "Duncker" til at være "Landesdøhmer." Det paalægges ham i hans Beſtalling at øve Ret og Retfærdighed mod Fattige og Rige uden Perſons Anſeelſe, "damit," hedder det, "desfalls wie bishero geſchehen, wir von den Unterthanen keinen Ueberlauf haben." Derimod loves ham Fritagelſe for Hoverie, men de aarlige Afgifter i Penge og Korn ſkal han erlægge ligeſom før.

Foruden Dommeren var der ved hvert Thing 8 Sandemænd, eller naar Sagen fordrede det 8 Ransnævninger.

Efter Søbygaards Thingprotocol at ſlutte, har man hver Thingdag taget nye Sandemænd omkring paa Godſet, hvilket udentvivl ſtrider mod Loven.

1676 blev en Sandemand beediget efter følgende Formular.

"Jeg N. N. lover og Schwerer her med tyl Gud den allermechtigſte Vader, Søhn oc den Hl. And, ad jeg i dette Sandmanns Embde Som mig er obdraget oc anbefahlet, mich tro och Ehrlich vil verholde, Saaledes ad jeg i en Huer Sag, efter min Samvittighed rett ad tale ingen Gunſt, fründ oc findſchaft, Geſchenck oc Gaver will anſeh mens i alle Mader mig ſaaledes vil verholde, Som jeg imod Gud, Herren oc min høieſte, nadeſte overrichkeit kan verſchware, Sa ſand mig Gud, oc ſin hellige Evangelium mich ſchal jelpe."

I Tidens Løb, formodentlig i det 15de eller 16de Aarhundrede fik Ærøskjøbing sit eget Thing og sin egen Raadstue Ret; men vedblev i nogen Tid forsaavidt, at være afhængig af Landsthinget, at der kunde appelleres fra Stadens Domstole til dette.

Raadsturetten behandlede Communal-Anliggender og Overtrædelser af de didhen hørende Love, stridige Handels og Næringsforhold, Pengesager o. s. v. Magistraten undersøgte disse Sager og fældte Dom. Vare Parterne ikke fornøiede med Raadets Dom, saa appelleredes til Landsthinget.

1664 indgave "Bürgermeister, Stadtvogt u. Rath" i Ærøskjøbing en Forestilling til Hertug Christian, at de maatte blive befriede for, at deres Domme bragtes for Landsthinget: "an die Landesdohmer, vor die Bauern so weder lesen noch schreiben können," hvorimod de bade, at Sagerne i sidste Instants maatte blive paakiendte ved Hofretten i Glücksburg.

Et Mandat af 20 Martz 1664 bestemmer, at naar Parterne ikke vare tilfredse med Raadets Kjendelse, da skulde der ikke appelleres til Landsdommeren, men til Hofretten, dog skulde i saa Fald Sagen føres paa Tydsk.

Et Mandat d. d. Gravenstein auf Arroe 13 Sept. 1673 har følgende Indhold: da det ofte var Tilfældet, at man appellerede Sager til Hofretten efter Maanedens og Aars Forløb, saa befaledes, at hvo som troede sig forurettet ved den Dom, Byfogden i Ærøskjøbing afsagde skulde appellere paa staaende Fod "nach Landrechten," og medbringe Bevis fra Byfogden, at Appellationen var skeet i rette Tid, da den ellers skulde anses ugyldig. Forøvrigt skulde Trættekjære, der unødvendigt appellerede

betale Modparten og Byfogden alle Omkostninger, Skade og Forsømmelse, og desuden forfalde i en vilkaarlig Straf.

1698 manderedes fremdeles, at ingen maatte søge til Hofretten i Glücksburg før de havde søgt Ret ved Domstolen i Aarøskjøbing; hvo som alligevel gjorde det, skulde sendes tilbage med uforrettet Sag, og desuden idømmes en Mulct.

Den ældste Raadstue-Protocol, som endnu haves er fra 1626.

Raadet synes i den første Tid at være kommet sammen paa ubestemte Dage, siden holdt det sine ordentlige Møder om Mandagen, og det stundom helt tidligt. Saaledes var i April 1728 fire Personer stevnede at møde paa Raadstuen Kl. 6 om Morgenen.

De værdige Fædre pleiede her Retten efter deres Visdom, og vare de Sager, der forekom dem, almindeligt ikke af stor Betydenhed, saa kan man heller ikke sige, at de besværede Parterne med store Rets Gebyhrer, da alt, hvad de forlangte for deres Ulejlighed, ofte gik ud paa en Ubetydelighed at drikke op.

Enden paa Dommen lyder derfor stundom saaledes, at den Tabende "udlagde 6 ß. til Øl," eller "at giffve 8 ß. i Lauet."

Den sidste Borgemester, der foruden det, at han var Apotheker og Dogter, ogsaa drev en Vinhandel, pleiede at lade de stridende Parter møde i sit Hus, hvor han paa den fornøieligste Maade afgjorde de vanskeligste Sager ved en Flaske Vin.

Bythinget holdtes hver Fredag af Byfogden, Byskriveren og 6 Sandemænd eller Ransnævninger. For Bythinget hørte Politie og criminal Sager o. s. v. By-

fogdens Embede var ringe; men Byſkriverens var endnu ringere; thi hans hele Løn af Byen var kun 2 Rd., for Reſten maatte han ſportulere. Intet Under altſaa, at Byſkriver Ennicelius i forrige Aarhundrede anſaae det for en ſtor Lykke at blive forfremmet til Organiſt i Store Riſe.

Stundom handlede Magiſtraten og Byfogden i Forening f. Ex. i det følgende Forhør:

"Torsdagen den 5 July 1677 Hafde Borgemeſter, Fürſtl. Drchl. Byfogidt och Raad paa Høyfürſtl. Durchl. og Byens Vegne ladet ſteffne Matz Hanſen Olde och Matz Jenſen, begge unge Karle her udi Errøeskjøbing. Efterſom Borgemeſter och Raad vaar for Øren kommen att forſkrefne 2de unge Karle, hafde ført en Leütnant och nogle Soldater fra Wismar, och for dennem angifvet nogle Tjeneſtebud her paa Landet, ſom for nogen Tid ſiden Skulde været komne fra Danmark. Iblandt hvilke i Særdeleshed En Mand i lilde Riſe af forſkrefne Leutnant er blefven ſkudt. Da paa det at Hs. Fürſtl. Drchl. Høihed og Intereſſe desbedre herudi kunde erfares og efterleffvis bleff forne 2 unge Karle fremeſchedt, Som och da derom aflagde deres Bekjendelſe, ſom følger:

Matz Jenſen tilſtod, at han tilligemed Matz Hanſen Olde haffde ført forſkreffne Leutnant och Soldater fra Wismar til Errøeskjøbing for Betaling, mens intet videre med dennem i nogen maader haffde at beſtille. Matz Hanſen Olde tilſtod, at han ikke alleneſte var med at føre oftbem: Leutnant och Soldater fra Wismar och til Errøeskjøbing, mens endogſaa efter deris Begjæring fulte med dem til Lilde Riſe och wiſte dem Huſet, ſom Manden waar inde ſom bleff ihjelſkudt, och iche videre haffde med dennem at beſtille."

1681 blev Borgemeſter Hans Palleſen mulcteret paa 200 Rd., fordi han havde villet formaae Skatlæggerne til at formindſke hans Svogers Skat ved at forøge den for en anden Borger, og paa 20 Rd., fordi han havde ſeet igjennem Fingre med fremmede Handlende, der til Skade for Borgerne havde opholdt ſig flere Aar i Ærøskjøbing og drevet Handel; han ſkulde vel egentlig været afſat, men Hertugen vilde lade Naade gaae for Ret.

Noget efter at Kongen var kommen i Beſiddelſe af Ærøskjøbing udkom en Gerichtsordnung af 14 Martz 1757, hvorved Retspleien undergik en væſentlig Forandring[1]). Byfoged Tjeneſten gik ind og Magiſtraten, der indſkrænkedes til Borgemeſter og to Raadmænd, hvoraf den ene altid ſkulde være Byſkriver, overtog hans Forretninger. Magiſtraten fik ſaaledes baade den civile og den criminale Juſtits at forvalte.

I Civilſager dømte den i ſidſte Inſtants, med mindre Sagen angik i det mindſte 100 Mk. lybſk Capital eller Rettigheder.

I Tilfælde af Appellation maatte Appellanten deponere 10 Rd. Succumbentspenge[2]) og ſtille Caution efter Loven.

Den Gang beſtod endnu Gudsgaves Birkething, Graaſtens Landsthing og Sønbygaards Landsthing; men 1773 undergik Juſtitsvæsnet paa hele Øen en total Forandring ved en Forordning d. d. Chriſtiansborg 18 Novbr. 1773.

---

[1]) Hanſens vollſt. Staatsbeſchr. p. 361.

[2]) Succumbentspenge kaldes en Sum Penge, Appellanten deponerer, naar han erklærer Appel. Underkjendes Dommen, faa faaer han ſine Penge igjen, ſtadfæſtes den derimod, faa tilfalde Pengene Underdommeren.

Ved denne Forordnings I. og II. ophæves alle Tribunaler paa Øen og deres Personale afskediges. III. Til at bestyre Justitsvæsnet i Staden og Landdistricterne forordnes en Stad- og Land-Dommer med Prædicat af Landfoged, en Actuar og en Kopist, der samtlig ere pligtige at boe i Ærøskjøbing. IV. Til at afgjøre Retssager forordnes en combineret Stad og Landret, som holdes i Ærøskjøbing, og som skal bestaae af Landfogden som Præses, Actuaren og Amtsforvalteren, som Assessores. V. Landfogden tillægges alle extrajudicalia i Justits og Politisager paa hele Øen; Affattelsen af Beretninger til Collegierne saavel i disse, som i Retssager. Actuaren besørger alle Actuariats- og Secretariatsforretninger med Undtagelse af ovennævnte Beretninger, fører Rets og Extrajudicial Protocoller; Skyld- og Panteprotocoller for Staden og hele Øen; holder Archiver og Registraturer i behørig Orden. Copisten har at besørge alt Skriverie i Rets- eller andre Sager, som paalægges ham af Landfogden eller Actuaren, og især at være denne sidste behjelpelig med at holde Registraturerne. VI. Denne Stad og Landret har Civil og Criminal Jurisdictionen i Staden og over hele Øen; og samtlige Landdistricter have at afholde Omkostningerne ved Criminalsager. De afstrædende Medlemmer af Raadet underordnes ligeledes denne Ret, hvorimod dennes Medlemmer umiddelbar underordnes foro superiori. Hvo som troer sig forurettet ved Stad- og Landrettens Dom kan appellere til Overretten i Gottorf, dog kun i Sager, hvis Hovedstol beløber 50 Rd. og derover eller, som blot angaae Rettigheder. I intet af begge Tilfælde skal den appellerende Part deponere Succumbentspenge; heller ikke skal derved den ellers brugelige adcitatio

judicis a qvo finde Sted. VII. Stad= og Landretten skal forsamles hver anden Maaned, om ogsaa der kun er een Sag at foretage[1]). Skulde en Sag ikke kunne taale saa lang Opsættelse, da kan Landfogden sammenkalde en overordentlig Stad= og Landret, i hvilket Tilfælde den Part, der har foranlediget dette overordentlige Møde bærer de deraf flydende Omkostninger, om han endog er den vindende. VIII. I de Sager der overgives Rettens Kjendelse, i hvilke Procedûren ordentligvis skeer mundtlig, fældes strax efter Oplæsning af Klagen og Exceptionerne, og efter Forhandling af Sagens Re= og Duplic, en Dom efter de fleste Stemmer, hvilken affattes af Landfogden, men publiceres af Actuaren, der ogsaa holder protocollum votorum. Lovbydninger[2]) angaaende Skjøde paa ubevægeligt Gods skee 3 Gange i Retten, nemlig hver anden Maaned, hvorpaa Skjødet udfærdiges under samtlige Medlemmers Haand og Rettens Segl, der paabydes at være Retfærdighedens Billede med Omskrift: Ærøskjøbings Stad= og Landrets Segl. IX. Anmodninger om Citationer for Retten anbringes hos Landfogden, efter hvis Befaling Stævning udfærdiges af Actuaren. Landfogden besørger alt det der angaaer Processen uden for Retten. Han afhører Vidner, hvorved Actuaren fører Protocollen; han modtager Par=

---

[1]) Stad= og Landretten holdes den første Onsdag i hver Maaned.

[2]) Lachbietung kaldes en Begjæring om Udstædelsen af et Skjøde som oplæses i Retten, og det gjentagne Spørgsmaal fra Rettens Side, om nogen har noget at indvende derimod.

ternes Ed; han exeqverer Dommene; modererer Omkoſtnings-Regninger; han modtager den nødvendige Caution &c. ved Appellationer. X. Landfogden er desuden pligtig 1) at afgjøre Tyende og Injurieſager efter de beſtaaende Lovbud, iligemaade Skyldfordringer og andre ringere Sager af høiſt 5 Rd. Ct. Værdie: nu 10 Rd. Ct. eller 16 Rbd.: uden al Provocation til Retten. 2) Til den Ende, og for at afgjøre i Mindelighed de opſtaaende Sager ſkal han to eller i det mindſte een Gang ugentlig holde mundtlige Forhør [1]). 3) Enhver Sag ſkal paa denne Maade behandles før den kan komme for Retten. Den Anklagede indkaldes og begge Parter forhøres mundtlig uden Procurator; Landfogden gjør Parterne de tjenlige Forſlag for at faae Sagen bilagt; Forliget føres til Protocols af Actuaren. Ville Parterne ikke forliges, da, om en Part fordrer det, eller om Landfogden ſelv anſeer Sagen at være af den Natur, henviſer han Sagen til Retten; i modſat Fald afgjør han den, dog med Forbehold, at Parterne kunne kalde Sagen for Retten, forudſat at den overſtiger Værdien af 16 Rbd. eller Rettigheder. 5) Paa Underſaaternes Memorialier eller mundtlige An-

*) Hver Tirsdag holdes en ſaakaldet Gerichtstag, hvor disſe Forhør, Forlig v. ſ. v. afgjøres. Som det ſees er den egentlig en Forligelſescommiſſion, hvorfra den kun ſkiller ſig derved, at der virkelig fældes en Dom, ſom ovenikjøbet ikke kan appelleres. Troer en Part ſig foruretet ved Landfogdens Kjendelſe, da er den eneſte Maade at komme til Ret paa, ved en Anſøgning til Overretten at foranledige et nyt Forhør og en ny Kjendelſe.

dragender udfærdiger han Decreter og Mandater cum vel sine clausula. 6) I Possessions og Spoliesager, og ellers naar det gjøres fornødent at træffe interimistiske Foranstaltninger, forholder han sig efter Rescriptet af 14 September 1767. 7) Han paakjender Arrest. 8) Han paakjender Concurs og udstæder Concurs og andre Proclamata under Rettens Segl. 9) Han tilligemed Actuaren fordeler Massen mellem Creditorerne. De stridige Puncter derved, som han ikke kan bilægge, henviser han til Retten. 10) I Tilfælde af Forsegling, Registrering, Vurdering og Auction authoriserer og committerer han Actuaren. 11) Han har Opsyn med de i Retten deponerede Auctions og andre Penge og hæfter tilligemed Actuaren for dem; til hvilken Ende der anskaffes en Kiste med to Laase, hvortil de hver have sin Nøgle. 12) Tilligemed Actuaren foretager han de forekommende Immissioner [1]). 13) Han forauctionerer alle Immobilia, 14) han gjennemseer Concepten til alle de Obligationer og Contracter, som udfærdiges af Actuaren, og forsyner dem med sit Vidi. 15) Han foretager med Actuaren Arvedeling, hvor Rettens Hjelp fordres dertil. 16) Han udfærdiger Vielses Attester, for saavidt som de fordres af Øvrigheden. 17) Han holder Formynder Protocollen, sørger for Umyndiges, Vanvittiges, Fraværendes Bedste, han beskikker dem, som og Forødere Curatorer og Formyndere, med hvis Forvaltning han har vaagent Øie, og han holder dem til at aflægge Regnskab i rette Tid. 18) Han gjør Udsættelser paa disse Regnskaber og

---

[1]) Immission kaldes det at indsætte en ny Eiermand paa et Sted og at vise den gamle ud.

seer Feilen afhjulpen, hvortil han, om han finder det fornødent kan tage hele Retten med til Hjelp. 19. Før han erklærer nogen for en Forsøder, Vanvittig eller Gal maae han dog først forelægge den samlede Ret de Beviligheder, der lægges til Grund for denne Erklæring, eller i det mindste communicere dem samme enkelt, om Sagen ikke kan opsættes til Retten samles. 20) Landfogden affatter og indsender halvaarlige Beretninger til Overretten om de uafgjorte Concurs og Skifter og aarlige Beretninger om Formynderskabet. 21) Han udfærdiger Sundheds og Reisepasser, Atteſter for Landsproducter, der sendes til Danmark, Certificater til at erholde Søpasser under sin Haand og Rettens Segl. 22) Han udstæder Fødsels-Atteſter naar de fordres af Retten.

Ved alle mundtlige Forhør i Tyende og Injurie Sager, som Landfogden foretager, ved Auctioner, Distributioner, Liqvidationer, Immissioner o. s. v. overalt, hvor Landfogden finder det fornødent har Actuaren at føre Protocollen. Han maae efter udstædt Proclama modtage Creditorernes Angivelser og udfærdige Professions Protocollen; efter Landfogdens Commissorium maae han foretage Forsegling, Registrering, Vurdering og Auction; deponere Auctionspengene indtil Udbetaling i Deposits Kassen, udtælle dem igjen, concipere Obligationer og Contracter, forelægge Landfogden dem til Gjennemsyn, og om det behøves egenhændig udfærdige dem og indføre dem i Skyld og Panteprotocollen.

XII. Landfogden og Actuaren have flittig Agt paa de Excesser, der foregaae i Staden, som egne sig til Mulcter. Actuaren optegner dem og forelægger Landfogden sin

Liſte ved Maanedens Ende. Paa Landet paalægges det Amtsforvalteren at optegne de Tilfælde, ſom han enten ſelv bemærker; eller ſom Landfogden gjør ham opmærkſom paa, holde en Liſte derover og forelægge den for p. t. Amtmanden over Nørburg Amt, der fremdeles ſkal holde Brødething, hvorved Landfogden ſkal være med.

XIII. I Criminaltilfælde paalægger det Landfogden at anſtille Forhør, arreſtere den Skyldige, dog under Anſvar. Ved Sectioner lader han kalde Phyſicus og 2 Chirurger, han beſørger alt det fornødne, hvorved Actuaren er Protocolfører. Han beſtikker Fiſcal og Defenſor; han forelægger Retten in pleno Sagen, og efter de fleſte Stemmer udkaſter han Dommen, ſender den med ſamt en Beretning, der ſkal indeholde hans Grunde og Tvivl, til Overcriminalretten.

Saaſnart Dommen er ſendt tilbage fra Overcriminalretten, og derſom der er fældet Dødsdom, efter at have indhentet en Kongelig Reſolution, forelæſer Actuaren Dommen, og Landfogden beſørger den exeqveret.

XIV. Til Opvartning antages en Stadstjener, der udfører et Retsbuds Forretninger i Staden og en Landtjener, der udfører det ſamme paa Landet.

XV. Alle Sager, der angaae Staden Ærøskjøbings Credit-Oppebørſels- og Regningsvæſen og dens Oeconomie overhovedet, ſom og Borgernes Handel, Skibsfart, Næringsveie og Haandteringer, iſær ogſaa Inqvarterings-Brand-Aſſurance-Bygnings- Bro- og Havnevæſen og Indrollering til Søtjeneſten beſørges af Landfogden og Actuaren, der heri har et Votum og af de Deputerede, forſaavidt ſom de pleie at have Del deri. En Stadcasſerers og Regnſkabsførers Function overgives til en af de Deputerede, eller en anden Borger, mod en Løn, der betales af Stadcasſen. Til at be-

ſørge disſe Forretninger ſkulle Landfogden og Actuaren møde engang om Ugen paa en beſtemt Dag og kalde de Deputerede, om deres Nærværelſe er fornøden [1]).

Actuaren fører Protocollen og har alle en Byſkrivers Forretninger; men Landfogden affatter Beretninger til Stadtholderſkabet, Collegierne o. ſ. v. XVI. Iſtedetfor Magiſtraten overtager Landfogden og Actuaren Opſyn med de til Kirken og de Fattige legerede Capitaler tilligemed Sognepræſten. Renterne hæves af Actuaren og Uddelingen ſkeer paa beſtemte Dage paa Raadhuſet i Overværelſe af ſamtlige Inſpecteurer og Kirkeværger. XVII. Alle de Indtægter, der før tilflode Juſtitsbetjenterne i Staden og paa Landet tilkomme Landfogden, Actuaren, Copiſten og Stad- og Landtjeneren. De ere fri for alle Byrder og Stad Paalæg, undtagen af deres Eiendoms Huſe. De hæve Sportler efter forſkjellige Reglementer. XIX. Ligeſom p. t. Amtmanden over Nørburg holder Brøde Thing, ſaa har han og den generelle Opſigt med Haandthævelſen af Juſtits og Politievæſenet, han beſætter det ledige Fæſtegods, ſtadfæſter Fæſtecontracter, o. ſ. v.

Denne nye Indretning tog ſin Begyndelſe med Aaret 1774.

Efter et Sagn ere Grundlinierne til denne Forordning udkaſtede under det Struenſeeſke Miniſterium, og ſkulde efter deres Beſtemmelſe have tjent ſom Norm for Juſtitsforvaltningen i alle Amter i Hertugdømmene. Ærø, ſom

---

[1]) Denne Forſamling, det ſaakaldede Stads Collegium, holdes ikke paa beſtemte Dage, men ſaa ofte noget foreſalder.

trængte meſt, og hvor endel vacante Juſtitsbetjeninger juſt lettede Indførelſen af denne ſimplere Retspleie fik den førſt, men derved blev det ogſaa, troer jeg.

Af et Reſcript d. d. Gottorf 4 Decbr. 1776 ſees det, at det til da havde været Sædvane paa Ærø, at ingen Immobilia ſolgtes før efter tre Auctioners Holdelſe, og at Tilſlaget ikke ſkedte før en antændt Ende Lys af ſig ſelv ſlukkedes. Det befales nu ved dette Reſcript, at der for Fremtiden kun ſkal holdes een Auction over Immobilia, og iſtedetfor den hidtil brugelige Ende Lys, ſkal der ved et Slag paa en Klokke tilkjendegives, at intet Bud mere antages.

Ved Verfügung d. d. Gottorf 1 Septbr. 1778 er det befalet, at alle Auctioner ſkulle holdes baade af Landfogden og Actuaren, enten de angaae Mobilia eller Immobilia, undtagen dem, der paabydes af Rentekammeret, hvilke afholdes af Amtsforvaltere, eller dem, ſom falde ved Kirkerne, hvilke afholdes af Kirkeinſpectøren.

Det bemærkes herved, at Auctioner over confiſkeret Smuglegods afholdes af den vedkommende Toldforvalter.

Ved Juſtits Forordningen af 1773 bleve ſamtlige Sandemænd paa Øen afſkedigede; men da Sandemændene havde havt endel Hverv at foretage uden for Retten, ſaa beſtemtes ved Reſcript af 5 Juli 1774, at denne Beſtilling paa ny ſkulde indføres, og at Sandemændene ſkulde udføre de Forretninger, der i communale og oeconomiſke Anliggender paalagdes dem af Amtsforvalteren (og Landfogden).

Diſſe Sandemænd, der ſaaledes have tabt deres oprindelige Betydning med Henſyn paa Retten, ere at anſee ſom en Slags Repræſentanter for den vedkommende Commune. Der er een i hver af de ældre Landsbyer. De fo-

reſlaaes af Amtsforvalteren, anſættes af Amtmanden, tages i Ed og indſættes i Embedet af Landfogden.

Sandemændene have aarligt 10 Rd. Ct. i Løn af Kongens Kaſſe, og dertil Sportler for deres Forretninger i Stervboer, ſom Taxeringsmænd o. ſ. v. I ſidſtnævnte Tilfælde have de 24 ß. Ct. om Dagen, de have 12 ß. Ct. for at forſegle og underſkrive et Skiftebrev o. ſ. v. De ere fri for Ægter, for Veireparationer o. ſ. v. og de ere primi inter pares.

Foruden Sandemanden er der i hver Landsby en Vraager eller Vrøger, i ældre Tider Wracker og Wercker (Wrak en Røver, Wachter. Altſaa adversus prædones). Denne er Politimeſter i Byen, og vaager over Ro og Orden, modtager Anmeldelſer om Dødsfald, hvilke han igjen beretter til Landfogden o. ſ. v.

Iblandt Parcelliſterne paa de nedlagte Herregaards Marker er ingen Sandemand anſat, men blot en Vraager, der udfører begges Forretninger. Embedet medfører ingen Løn og det vexler hvert Aar blandt Bolsmændene.

Endelig er der endnu i hver Landsbye en Embedsmand, ſom ingen Forbindelſe ſtaaer i med den authoriſerede Øvrighed. Dette er Oldermanden eller Lensmanden. Der er egentlig tre i hver By, en for hver af de tre Corporationer, Bolsmænd, Kodboer og Husmænd. Lensmanden tilſiger og ordner Ligbærere og Ligfølgere, han har Opſyn med Snekaſtning paa Landeveien, han optegner Markforſeelſer, han modtager de ſmaa Pengebøder der falde derved, o. ſ. v.

Mark-Forſeelſer og nogle andre ſmaa Forſeelſer bleve forhen, og det juſt ikke mange Aar tilbage, indſkaarne i en Stok. Bøderne erlægges ved den Tid, Lensmanden fra-

træder sit Embede, der hvert Aar gaaer fra Nabo til Nabo. Stokken er afskaffet; men Udtrykket: at klare Stok, "Klaren Stok," "jeg skal til Klaren Stok" har bevaret sig, som Navn paa den Forsamling af de forskjellige Corporationer hos deres respective Lensmand, paa hvilken disse Bøder berigtiges.

Tiden, paa hvilken der klares Stok er forskjellig. I de fleste Byer er det i Ugen efter Hellig Tre Konger, altsaa in octavis trium regum, i andre Byer er det i Ugen efter Fastelavn.

Bymændene samles da hos deres Lensmand, der giver "et Bøste" Flesk til Bedste, og da Mulcterne sædvanlig ikke forslaae til Caffe og Brændevin, saa give Bymændene "et Lidt," og af alt dette faae de sig et Gilde.

Saalænge de gamle Thinge endnu vare ved Magt, kaldtes det første Thing, der holdtes om Aaret i Januar Maaned, Lysens eller Lysnings Thing, eller Allemands Thing. Til dette Thing, der almindeligt indfaldt i Ugen efter Hellig Tre Konger, altsaa ogsaa in O. T. R. mødte Almuen talrigt, her oplæstes de Kongelige og Fyrstelige Anordninger, som man især vilde indprente Almuen, f. Ex. de saameget vigtige Jagdlove o. fl., her oplæstes Vedtægter om Jordens Dyrkning, Markfred o. s. v. og man indgik her nye Vedtægter. En svag Skygge af Almuens Møder til Thinge i ældre Dage.

Ærø har, saavidt man veed, ingensinde havt en egen Lovgivning enten for Øen i det Hele eller for Staden.

Om ogsaa den jydske Lov virkelig, som Kofod Ancher paastaaer [1]), forhen har været gjeldende paa Ærø, saa har

[1]) Kofod Anchers Lovhistorie T. I. p. 153.

den dog der været underkaſtet alle de ſtore Modificationer, ſom den undergik i Danmark ved de forſkjellige Gaards-retter og Receſſer, ſelv medens Øen var et afdelt Lehn. Paa denne Maade ſøgte endel af de danſke Konger at befæſte Øen til Kronen.

Foruden det, at Lovgivningen for Ærø ſaaledes efterhaanden i det Store blev modificeret, ſaa blev den og nu og da ændret ved ſærſkildte Kongelige og Hertugelige Anordninger. Det bemærkes ellers herved, at de Hertugelige Anordninger meſt indſkrænke ſig til communale og Politi Forhold, og at de ingenſinde vare gjennemgribende, en Følge af Hertugernes indſkrænkede Lehnsret. Endelig bleve alle de ældre Lovbud tilſideſatte ved Kong Chriſtian den Femtes Danſke Lov.

Jeg ſkal anføre nogle Exempler ſom Bevis for denne Paaſtand.

Der findes i Amtſtuens Archiv, Conv. O., en original Dom afſagt paa Tranderup Landsthing den 12 Decbr. 1642. Landsdommer Rasmus Matzen i Bregninge havde hos Hertugen beſkyldt Claus Matzen for at bruge falſk Maal til at maale Landgilde Korn ind og ud med, derefter var han fragaaet ſin Beſkyldning og havde endelig vedkjendt ſig den igjen. Sagen foredroges Almuen paa Trandrup Thing og den vidnede, at den ikke vidſte ſligt om Claus Matzen. Rasmus Matzen, der tidligere var bleven afſat fra ſit Embede, blev nu dømt ſom Løgner efter Kong Fredrik den 2dens Haandfæſtnings 43 Cap., efter Gaardsrettens 14de Cap, efter Chriſtian III. Receſſes 20 Cap. og efter Hertugens eget Mandat i den Anledning.

Man vil finde lignende Danſke Lovſteder citerede, ſaa langt Thingbøgerne række.

Endelig haves der endnu Concept til et Mandat d. d. Gravenſtein den 4 Septbr. 1683, hvorved det paalægges Borgemeſter og Raad i Ærøſkjøbing, ikke allene at efterleve H. K. Maj. Kirke Ordinants af 7 Novbr 1642, men ogſaa den publicerede nye Lovbog, hvilken ſidſte ſkal træde i Kraft fra Mortensdag af, og da de gamle Love være afſkaffede.

Da det altſaa nu er beviſt, at Ærø under Hertugerne af det Sønderborgſke Hus fulgte den danſke Lovgivning, ſaa er det ikke lidet mærkeligt, at den danſke Regjering, efter at den paa ny var bleven Ærø mægtig, ſelv overſkar et af de Baand, der knyttede Ærø til Kronen, ved at ophæve den Danſke Ret og ſætte den Slesvigſke i Stedet.

Foranledningen hertil ſkal jeg ſøge at oplyſe.

Som det forhen er ſagt, var det Søbygaards og Guds Gaves Lehn, der tilligemed den Nordborgſke Andel af Als i Begyndelſen af det 18de Aarh. først kom hjem til Kronen eller til Kongen, om man ſaa vil. Over dette ny acqvirerede Gods ſattes en Amtmand, Holger Scheel, der tog ſin Reſidence i Nordborg. Da denne nu fandt forſkjellig Lovgivning i ſit Amt, i det Nordborg og Nørreherred paa Als rettede ſig efter Slesvigs Love, men de ærøſke Godſer efter danſke, og han fandt det bequemmere at have en ensformig Lovgivning i hele Amtet, ſaa gik han i den Anledning ind til Overretten i Gottorf med en Foreſtilling. Svaret blev, ſom det var at vente fra den Kant, at da Ærø hørte med til Slesvig, ſaa ſkulde den rette ſig efter den jydſke Lov o. ſ. v.

Et Decret, som derpaa udstædtes af Amtmanden d. d. Norburg 13 Aug. 1731 er aftrykt blandt Bilagene til nærmere Oplysning.

Marstallerne, der til alle Tider have vist en Almenaand, der er bleven høist sjelden i Danmark, vare mindst tilbøielige til at finde sig i denne Forandring. De remonstrerede altsaa imod at følge en Lov, som de ikke kjendte, og som de ikke forstod, og navnligen i Aaret 1747 kom de ind med en Forestilling herimod. De anførte, at det var blevet dem lovet, da de 1731 vare komne under den Kongelige Regjering, at der ikke skulde paatvinges dem nogen ny Forandring; saavel i den Kongelige som i den Glücksburgske Del havde man indtil da fulgt Christian V. Lov, hvilken med Hensyn paa Arv og Skifter var fordelagtigere, f. Ex. for Enkerne, der efter denne arve det halve Boe, efter hin kun bedste Barns Lod; Enkerne sadde derfor i Fattigdom med mange Børn osv.

Amtmanden, Grev Danneskjold Samsøe, og Amtsforvalter Ambders understøttede dette Andragende. De anførte: den Danske Lov havde været gjeldende indtil for 17 Aar siden; i Ærøskjøbing var den endnu gjeldende; at den var bleven ophævet i den Kongelige Andel, deri var alene den forrige Amtmands Forestilling Skyld; den danske Lov var ikke alene fordelagtigere for Enker, men den var og affattet i et Sprog, Indvaanerne kunde forstaae o. s. v. Overretten derimod skal have erklæret: Als og Ærø høre til Slesvig og ere qvoad statum civilem dette Lands Love underkastede; dersom altsaa den danske Lov har været gjeldende, saa har den dog ikke været au-

toriseret ved en Forordning af Herskabet [1]), og Brugen af den Danske Lov har altsaa været en Misbrug; Enkerne kunne holde sig skadesløse ved Ægtepagter osv. osv.

Efterat Sagen var bleven undersøgt i Statsraadet, faldt der den Besked, at det skulde have sit Forblivende ved den i 1731 udstædte Resolution.

Da Fredrik V. i 1749 havde kjøbt den midterste Del af Øen, saa blev ogsaa her den Slesvigske Ret indført ved et Patent d. d. Christiansburg zu Kopenhagen d. 2 Novbr. 1750.

I alle civile Sager gjelder altsaa den jydske Lov og endel almindelige og særegne Forordninger; i criminale Sager derimod Keiser Carl V. Criminallov, die Carolina.

Stad- og Landretten fælder Dommen, Overretten i Gottorf eller Overcriminalretten stadfæster eller forandrer den. Det lovbefalede Rets Sprog er det Tydske, Sagen plaideres paa Tydsk, Protocollen føres paa Tydsk o. s. v. Da imidlertid Æroboen ikke forstaaer andet end Dansk, saa holdes Forhørene paa Dansk, og Actuaren, der stundom ikke er alt for kyndig i det Danske, er pligtig til paa staaende Fod at oversætte Spørgsmaal og Svar paa Tydsk i Protocollen.

Hvilken uhyre Vilkaarlighed kan ikke følge heraf, og hvormeget kan ikke en urigtig Oversættelse forandre Overrettens Anskuelse af Sagen? Det er et blot Tilfælde, at den nuværende Landfoged og den nuværende Actuar, ere lige kyndige i begge Sprog, men det er just ikke meget længe siden, at det var anderledes. Det var dog virkeligt at ønske, at der engang kunde blive sat en

[1]) Herimod strider det foranførte Mandat af 4 Septbr. 1683.

Grændſe for det tydſke Sorogs Uſurpationer. Det ſniger ſig omkring i Danmarks bedſte Provinds, og veed at ſkaffe ſig Adgang allevegne under de forſkjelligſte Forklædninger, og ſtræber efterhaanden overalt at fortrænge det Danſke.

Derſom man ſkal ſlutte fra de mange Retterſteder til Mængden af Forbrydere, ſaa maa det i ældre Tider have vrimlet af Galge-Candidater paa Øen. Saaledes har der været et Retterſted mellem Bjergene ved Ærøskjøbing, der har ſtaaet en Galge ved lille Riſe, en ved Stenberg Løkke, en ved Skovby og en ſydveſt for Søby; det er fem Galger paa en Landſtrimmel af 2 Miles Længde. Det feiler ikke, at der desuden har været endnu en paa Guds Gaves Gods.

Ellers ere hyppige Forbrydelſer ikke forekomne mig i de gamle Thingbøger. De fleſte Sager angik Injurier og Slagsmaal, der vare opſtaaede i Drukkenſkab. Tyverier findes ſjeldent paatalte. Drab derimod var i en vis Periode ikke ſaa ſjeldent, og det paa meget ubetydelig Foranledning. Saaledes kom paa en Søndag 1664 Peter Jenſen i Dunkjær ind i Jørgen Clauſens Hus og gjorde Ufred, hvoraf der kom Slagsmaal med dennes Karl, der ſlog ham ihjel, kaſtede Liget i Stranden og rømte bort. Ved ſamme Tid omtrent kom en Borger i Ærøskjøbing ind i en anden Mands Gaard, geraadede der i Ordvexling med Tjeneſtekarlen, dræbte ham og tog derpaa Flugten. 1677 overfaldt Pigen Anne Chriſtensdatter, ſom det ſynes i Vanvid, den gamle Maren Jørgenſen paa Kirkegaarden (Riſe?) og dræbte hende. o. ſ. fr.

Af egentlige Mord har jeg kun truffet et Exempel, nemlig Bolkmand Anders Chriſtenſen i Torup, der 1714

efter Aftale med sin Kone dræbte deres Tjenestekarl, hos hvem de mente at finde Penge, i hvilken Forventning de dog bleve skuffede. De bleve begge henrettede paa Galgebakken ved lille Rise.

Kunde Forbrydelsen ikke sones med Penge, og den hellet ikke egnede sig til Livsstraf, saa havde man kun Kagstrygning og Landsforvisning tilbage, og dermed belagdes de allerforskjelligste Forbrydelser. Paa denne Maade straffede man f. Ex. en Signekjerling, en Pige, der 1636 havde født i Dølgsmaal, en Mand, der 1745 var bleven overbevist om at have bedrevet Sodomiterie med en Hoppe o. s. v.

Med denne Landsforvisning havde det ellers ikke stort paa sig; thi ved Land forstodes kun Ærø, eller i al Fald den vedkommende Hertugs Gebet, saa at den Domfældte paa en af de nærliggende Øer kunde vedligeholde en bestandig Forbindelse med sin Familie, om den skjøttede om at have noget med ham at bestille. Saaledes har jeg seet en Ansøgning fra en landsforvist Ærøbo, som gjør meget Væsen af, at han i saa og saa mange Aar havde levet i en ulykkelig Landflygtighed. Han søgte nu om Tilladelse at vende hjem igjen. Den hele Landsforvisning havde forresten kun bestaaet deri, at han var draget over til Als, hvor han havde faaet sig en Tjeneste. Da han nu ved sit Skudsmaal beviste at have opført sig godt, saa fik han Lov at vende hjem til sit "Fødeland," Ærø.

Stundom brugte man Torturen som en Straf, i det man lod Forbryderen efter at have aflagt fuld Tilstaaelse endnu ovenikjøbet pinligt forhøre.

En offentlig Straffeanstalt var der ikke dengang tænkt paa, men 1738 fik Ærø Andel i et Tugthus, der skulde

bygges i Flensborg, og betalte derfor 248 Rd. Ct. 1811 tilstodes der Staden Ærøskjøbing fri Forpleining af dens Delinqventer i Glücksborgs Tugthus mod Erlæggelsen af 2 Rd. pr. Plov til den Slesvigske Tugthusfond.

Forbrydelsernes Antal fra Aaret 1820 til 1830 kan anslaaes til 5 om Aaret; blandt disse vare Tyverier hyppigst, Falsk sjeldent, Mord er i lang Tid ikke forekommen og Drab kun engang i 30 Aar. (See Bilag).

I 1830 skedte et Drabs Forsøg paa Hans Christensen i Marstal, en Ætling af den ulykkelige Captain Røræg, men det mislykkedes.

Naar jeg i det foregaaende har yttret nogen Uvillie over, at den Slesvigske Ret har fortrængt den Danske paa Ærø, saa har jeg derved kun tænkt paa Danmarks og det danske Sprogs Fordringer og paa Folkets Ønske i hin Tid, og aldeles ikke taget Hensyn paa, hvilken Lovgivning der i og for sig var at foretrække. Ved nu at anstille en Sammenligning imellem begge, forsaavidt jeg formaaer det, saa kunde det nok være, at Fortrinet maatte tilstaaes den Slesvigske, naar kun Parterne forstode Rettens Sprog. I det mindste synes denne langt bedre at værne om den personlige Frihed end hiin. Ingen kan saaledes i Slesvig belægges med Arrest for Gjeld, og Embedsmændene ere i Almindelighed saa varsomme med at forkynde Arrest, at mangen Forbryder, svært belæsset med Skyld, gaaer paa fri Fod, uden at Dommeren vover at lægge Haand paa ham, før han har faaet stærke Beviser imod ham.

Ogsaa Skifteforvaltningen synes at være paa en bedre Fod. Et Bo opgjøres og Skiftet berigtiges meget hurtigt, og almindeligt ved et Møde; men det maa rigtignok tilstaaes at Masserne oftest ere smaa.

Ogſaa under den Hertugelige Regjering ſynes denne Gren af Juſtitsforvaltningen at have ſtaaet paa en god Fod. Saaledes befaler et Mandat af Philip Ernſt d. d. Glücksburg 1 Decbr. 1700, at Borgemeſter og Raad i Ærøskjøbing ſkulde være pligtige at afgjøre Skifter efter Afdøde inden 4 Uger, under Mulct af 5, 10 eller 20 Rd. efter enhvers Formue.

Efter et Reſcript d. d. Kopenhagen 4 Febr. 1775 er det ſamtlige Indvaanere paa Ærø tilladt at lade deres Anſøgninger ſkrive af hvem de have bedſt Tillid til, ſaalænge der ikke er en beſtalter Advocat paa Øen.

Ærø har nu en beſtalter Advocat og 2 eller 3 uexaminerede Procuratorer.

Siden 1774 have følgende været Landfogder:

1. Johan Heinrich Prehn, født i Flensborg, var Advocat i Sønderborg med virkelig Cancellieraads Rang, blev 1773 Landfoged paa Ærø, gik 1784 til Sønderborg ſom Borgemeſter og Stadsſecretair.

2. Johan Georg Tilemann, født i Slesvig, var Herredsfoged i Nordborg, blev 1784 Landfoged paa Ærø, døde 1806.

3. Peter Bogislaus Carſtens, født i Sønderborg 8 Jan. 1773, blev 1799 Aſſeſſor og Actuar i Ærøskjøbing, 1807 Landfoged, 1812 Juſtitsraad, 1828 Etatsraad.

4. Medicinalvæſen.

Hverken den ældre eller nyere Tid frembyder noget af ſynderlig Mærkværdighed til dette Afſnit.

Det forholdt ſig i ældre Tider med Lægevidenſkaben paa Ærø, ligeſom paa de fleſte andre Steder i Danmark. Medicinen var i Hænderne paa tydſke ſaakaldte Feldſkjærere, der øvede „die Balbier und Heilkunſt," og paa kloge Folk.

1773 fik Husmand Hans Hanſen i lille Riſe, "der har helbredet mange Benbrud og andre Skader, ſom godt kan aarelade og kopſætte, og ſom ſkal leve deraf," et udelukkende Privilegium i Ærøskjøbing og paa Hertugens Territorium, mod en aarlig Afgift af 1 Rd.

Af Chirurger ſkal jeg kun for Navnets Skyld anføre Johan Melchior Hempel, ſom 1733 fik Borgerſkab i Ærøskjøbing. Formodentlig have disſe Chirurger, for at kunne leve maattet drive en Binæringsvei. Hempel ſynes at have holdt et Slags Vertſkab. I det mindſte forekommer der ved Aaret 1740 i Raadſtue Protocollen en Sag opſtaaet om en Stud, der var ſpillet bort hos ham. Løverdagen den 30 Novbr. 1765 var Magiſtraten paa Raadſtuen forſamlet, hvor det, i Anledning af et fra Amtmanden paa Norburg indløbet Reſcript, blev Frederik Auguſt Neſtler tilkjendegivet, at han ei videre ſom Chirurgus her i Byen maa exercere ſin Profeſſion, før han i Følge Forordningen 23 Januar 1741 har ladet ſig examinere." See Raadſtue Protocollen.

Saalænge det Sønderborgſke Phyſicat har exiſteret, har udentvivl Ærø udgjort en Del deraf indtil 1786.

Phyſicus beſøgte almindeligt Øen engang om Aaret, og afgav endel Medicamenter til Præſterne og hvem andre, han brugte til at være ſig behjelpelig, tilligemed nogen Anvisning om deres Brug.

Saaledes behjalp Øen ſig til 1786, da den blev ſkilt fra det Sønderborgſke Phyſicat og gjort til et Phyſicat for ſig.

Den førſte Phyſicus, Cand. Chir. Johan Gottfried Rhode, anſat 2 Juny 1786, blev efter to Aars Forløb befordret til Valløe; den anden, ogſaa en Cand. Chir., C.

A. Møller er den endnu siden 1788 fungerende Physicus. Begge disse Physici ere ansatte gjennem Sundhedscollegiet i Kjøbenhavn; men ved indtrædende Vacance vil Sanitets Collegiet i Kiel have Ret til at foreslaae Kongen Candidater til dette Embede.

I flere Aar har Marstal af og til havt en practiserende Læge, stedse en Candidatus Chirurgiæ.

I Aaret 1819 nedsatte Dr. med. Fangel, en Ærøbo, sig i Ærøskjøbing som practiserende Læge, i hvilken Stilling Forfatteren af dette Skrift fulgte ham 1827.

En Læges Stilling paa Ærø er udentvivl ubehageligere end noget andet Sted, om han for at være tilfreds fordrer Leilighed til at være nyttig og til at udvide sine Kundskaber. Han vil ikke blive meget brugt; thi endeel have ikke Raad til at kalde Læge og endel have ikke Lyst dertil, formedelst Mistillid til Videnskaben, eller formedelst den Determinisme, Almuen paa Ærø endnu mere end i det øvrige Danmark hænger ved. Der gives ogsaa dem, især paa den vestre Kant af Øen, der mene, at det er at gaae i Rette med Skaberen, at tænke paa at faae et Onde afvendt eller lempet, som han har tilskikket dem for deres Synders Skyld. Nogle have en virkelig Frygt for Dogteren, jeg troer de have beholdt den fra Barndommen. At Børn ere bange for ildesmagende Medicin og for Dogteren med, det er meget sædvanligt allevegne; men det er intetsteds saa almindeligt som paa Ærø, at Mødrene nære denne Frygt ved at bruge Dogterne til at optugte Børnene med istedetfor Riset: "tier du i'te, saa ska' Dovteren komme o' gi' dæ Maggesinær", eller "saa ska' Dovteren komme o' stikke dæ."

Jeg ſpurgte en Gang en Kone i Bregninge, hvorfor hendes Børn vare ſaa bange for Dogteren. Hun fortalte da, at en Perſon for kort ſiden for at ſkræmme Børnene havde ſværtet ſig i Anſigtet og var om Aftenen kommen brølende ind i Stuen. Denne kortvillige Perſon havde de kaldet en Dogter, og de Smaa vare, til ſtørſte Morſkab for de Tilſtædeværende, blevne overmaade forſkrækkede for ham, og hver Gang man nu derefter nævner Dogteren for dem, "ſaa brœl' di."

Det torde vel heller ikke træffe ſaa ſjeldent, at Bonden forſømmer ſin ſyge Kone, medens han med ſtørſte Omhyggelighed pleier ſin ſyge Ko, da han nok veed Raad til at erſtatte den førſte, men ikke den ſidſte. Tilſidſt er der dog nogle ſom baade tro, at Lægemidler kunne hjelpe for Sygdomme, og ſom ogſaa betjene ſig af dem, men de ſøge dem hos Quakſalvere, da de mene, det er dem for fornemt at betjene ſig af en ordentlig Læge.

Saaledes er der en ſtor Mængde fortræffelige Ærøboere, der anſee Medicinen for den alleroverflødigſte Videnſkab i Verden, og det er ikkun faa, der med Haab og Tillid ſøge Hjelp hos den.

Folk i Ærøskjøbing og Marſtal ſøge noget hyppigere Læge end Landsbyfolk, naar deres oeconomiſke Forfatning tillader dem det, og hvad fattige Folk angaaer, da maatte de være beſynderlige, om de ſøgte Læge: de have det aldrig bedre, end medens de ere ſyge, naar kun ikke Sygdommen tager Appetiten fra dem; thi deres Naboer paſſe og pleie dem, om de ikke ſelv have en Familie, der kan gjøre det, og andre barmhjertige Folk ſende dem rigeligt Spiſe og Drikke, og hvad de ellers kunne behøve.

Imidlertid virker denne Sky for at bruge Læge uforbelagtigt paa den almindelige Velstand; thi vel kan det ikke nægtes, at mange Sygdomme omsider hæves ved Naturens Kræfter, men Helbredelsen fordrer da almindeligt en meget længere Tid, ofte Maaneder eller Aar, der hvor den ved Lægens Hjelp kunde bevirkes i Dage eller Uger. Jeg har seet mere end een Familie ved langvarig Sygdom at blive sat saameget tilbage, at de ere sjunkne fra ret gode Kaar ned i den yderste Armod.

Men er der nu ingen Leilighed for Lægen til at udvide sin Erfaring ved Praxis, saa tør han lige saalidt vente at forbedre sine Kundskaber ved Studium hjemme. Uden at tale om, at denne Studeren i sin Stue har en meget mere betinget Værdi for en Læge end for enhver anden Videnskabsdyrker, saa er det en nødvendig Betingelse for Frugtbarheden af denne, som af enhver Studeren overhovedet, at man ved Samtale med dannede Folk, der dele Interesse med os, kan berigtige sine Ideer og tilvexle sig nye, og dertil vil der i Almindelighed mangle al Leilighed paa Ærø.

Kort, en Læge kan leve poa Ærø, naar han ikke har andre end legemlige Fornødenheder; men gjør han Krav paa nogen Tilfredsstillelse af Aandens Fordringer, da betænke han sig vel, før han drager did.

Der ligger uendelig megen Sandhed i det, den fortræffelige Cantsler Friis sagde til den ældre Svaning, da han gik til Samsøe: jam a nobis recedis vir doctus, cave ne rusticus redeas.

Med Hensyn paa det Oeconomiske, da kan een Læge paa hele Øen have godt Udkomme; to kunne ogsaa nok leve der; men tre, som der var i min Tid, kunne hver-

ken finde tilstrækkelig Beskæftigelse eller fornødent Udkomme.

Men nu et Par Ord om Ærøboens Sygdomme.

Naar en Bonde af det almindelige Slags bliver syg, og falder til Sengs, som det hedder, saa forsamle hans godhjertede Naboer og Bekjendtere af begge Kjøn sig talrigt om hans Seng, almindeligt saa mange som Værelset kan rumme, især naar Tilfældet har været pludseligt eller paa anden Maade pirrer Nysgjerrigheden. Disse gode Folk udtømme sig her med stor Frihed i Betragtninger over hans slette Udseende, over hvor "dødelig" han seer ud, og hvor ligt hans Tilfælde er med det, hvoraf den og den døde.

Da Sygdomme af Betydenhed almindeligt ere sjelne før Kampen mellem Liv og Død indtræder, saa spaaer Almuen næsten ved ethvert Sygdoms Tilfælde Døden.

De Besøgende sige ogsaa som oftest den Syge lige i Øinene, at de godt kunne see paa ham, at han skal døe, uden at dette i mindste Maade forstyrrer hans Rolighed; thi den ærøske Bonde, som vel Bonden i Almindelighed, synes ikke at anse Døden for en Forandring i hans Tilværelse, han enten har noget at frygte for, eller at haabe noget af. Han lever, fordi han nu engang er her i Verden og han døer, fordi han skal; den ene og den anden Tilstand har omtrent lige meget Tillokkende for ham.

Naar de nu saaledes have udtømt sig, saa kommer det til at give gode Raad. Enhver kommer da med sit, og de prøves allesammen, forsaavidt de staae den Syge an. Blandt disse er Aareladning et Hovedmiddel. Seer den Syge sære Billeder for sig, eller er han gaaet rent fra Forstanden, saa maa han aarelades paa Tom-

melfingeren. Er den Syge "angroet," hvilket Udtryk bruges for mange forſkjellige Sygdomstilfælde, og ellers er analogt med levergroet i Jylland, ſaa maa han maales. At maales hjelper ogſaa for Hovedpine og prøves i mangen langvarig Sygdom, naar andet ikke har villet hjelpe.

Den ſaakaldte Altonaiſke Wunder-Kron-Eſſents er ellers et af de første Midler man griber til, og der er viſt faa Syge, uden at de jo have faaet "et Par Kroneſſentſer," ſom de kalde det. Af denne Eſſents indføres aarlig en ſtor Mængde fra Lübeck.

Et meget yndet Folkemiddel er Kirkevin, ſom man ſøger at ſkaffe ſig hos Præſten. Kunde en Bonde virkelig faae af den Vin, der havde været i Kirken og paa Alteret, da vilde han udentvivl ſkatte ſig høiſt lykkelig. Dette er vel ogſaa en Grund mere, hvorfor den ærøſke Bonde, ſaaſnart han føler ſig lidt upaaſelig, ſtrax ſender Bud til Præſten og forlanger Sacramenter, om han ikke ganſke nylig har været til Alters. Det er langt fra ikke fordi han tænker paa at døe; men han vil helbredes af Vinen i Kalken. Naar nu en lang Tid er forløben og alle disſe "Smaaraad" ikke have villet hjelpe, ſaa tyer man til Apothekerens Viisdom, eller, om det ikke allerede er ſkeet, til en bekjendt Qvakſalver i Trandrup. Denne ſeer af den Syges Vand, om han har en naturlig Sygdom, og da hvor den har ſit Sæde o. ſ. v., eller om han er forgjort; om han altſaa ſkal helbredes med naturlige Midler eller ved Beſværgelſer oſv.

Vedbliver endda Sygdommen, ſaa venter den Syge med ſtor Taalmodighed paa Død eller Helbredelſe. Han kalder i høiſt enkelte Tilfælde en Læge, eller han ſender ham et lille Glas Urin ved en af ſine Naboer, der ſkal forklare Sygdommen, men ſom aldrig veed nogen Beſked om den.

Har Bonden en omhyggelig Kone, og hun seer sin Mand liggende i Sengen uden at kunne nyde noget, saa søger hun at pirre hans Appetit med en af disse fortræffelige halvanden Tomme tykke Pandekager, der stoppes med Æbler og svømme i Smør, ved de fedeste og lækkreste Stykker Flæsk, en lækker Grød, eller saadant noget. Kan han intet æde deraf, da bedrøves hun saare.

Lider nogen af langvarigt Onde, der tillader ham at være oven Senge, da maa han valfarte til den hellige Kilde ved Frørup i Fyen paa Sanct Hans Aften. Hvert Aar afgaaer et Par Ladninger af saadanne skrøbelige Folk fra Ærø.

Det er godt for Manden ved Kilden, at Vandet ingen Kraft har undtagen det kjøbes. Naar de Syge altsaa have kjøbt Vand, gaae de ind i Skoven, hvor de om Natten klæde sig nøgne af og vaske sig over hele Legemet dermed. Skal det nytte, maa man reise tre Aar efter hinanden. Foruden det Vand, man bruger til at vaske sig i paa Stedet, kjøber man ogsaa nogle Flasker til Brug hjemme. Dette hellige Vand taber al sin Kraft, naar det kommer under Tag, og det koster derfor ofte Møie og Hovedbrud nok at faae det bragt i Forvaring paa et sikkert Sted, uden at komme under Tag dermed.

Selv ved Benbrud og betydelige udvortes Beskadigelser tyer den største Del af Bønderne til kloge Folk indtil Sinuositeter og andre Complicationer nøde dem at søge anden Hjelp. Ellers ansees alt, hvad der af udvortes Sygdom ikke kan helbredes ved Gamle Alberts Plaster eller Anne Martines Plaster for meget farligt.

Efterat jeg nu har vist Almuens Fordomme imod Læ-

gevidenſkaben, ſaa fordrer vel Billighed, at jeg ogſaa anfø-rer, hvad der nogenlunde kan undſkylde diſſe.

For det første er det at have Læge paa Øen et nyt For-hold. Rigtignok har Ærø havt Læge i næſten 50 Aar; men ligeſom et Forhold der behøver Secler for at ophøre og ud-dee, ſaa behøver det ogſaa Secler for at vinde Kraft og Styrke.

Dernæſt ſtaaer Sundheden paa Ærø under langt an-derledes gunſtige Betingelſer end paa de fleſte andre Steder i Danmark. Det er forhen bemærket, at Ærø er et høit-liggende Land; og ſkjøndt dets Høide ikke er overordentlig ſtor, ſaa nyder det dog nogle af de Fordele, der ere eien-dommelige for Bjerglandene.

Moſer og Moradſer findes hverken i ſynderlig Mængde eller af ſtort Omfang.

Luften er reen og ſund, Taager ere ſjeldne. Tem-peraturen er langt ſtadigere end ellers i Danmark. Det paaſtaaes, at ſaavel den umaadelige Kulde, ſom den umaa-delige Hede modereres af Havet, ſaa at de ikke paa Ærø paa et Par Grader nær naae den ſamme Høide, ſom paa andre Steder f. Ex. i Odenſe; dog dette maa jeg lade være uaf-gjort. Ganſke viſt er det derimod, at Overgangene mellem diſſe to Temperaturforhold paa Ærø hverken ere ſaa hyp-pige eller ſaa voldſomme ſom andenſteds. Jeg har flere Gange anſtillet Sammenligninger, og jeg ſkal til en Prøve meddele en Udſigt over Temperaturforholdene oſv. i Ærøs-kjøbing, Apenrade og Kjøbenhavn i Auguſt 1830.

Jeg maa tilføie, at jeg har betjent mig af et meget godt, lille Qvikſølv Thermometer; mit Barometer derimod

var et simpelt Instrument med en temmelig tynd Qvikſølv-Støtte. Det er maaſke derfor at det ſtaaer lidt høiere end Dr. Neübers i Apenrade; men man ſeer, at det dog har bevaret et viſt Forhold.

Climaet er altſaa ſundt og behageligt. Lægger man nu hertil Ærøboens tarvelige, ensformige Levemaade, hans jevne, rolige, ſorgfri Sind, ſaa vil man ſnart begribe, at der paa Ærø ikke findes mange Sygdomme, undtagen naar Epidemier indtræffe. Selv Epidemierne ere ofte ſaa temmelig afmaalte efter Landets indknebne Grændſer, mere end efter den Folkemaſſe, hvorpaa de virke. Saaledes angreb en Koppeepidemie i 1824—25 kun 15 Perſoner, uagtet den varede et halvt Aar og var udbredt over hele Øen; jeg har to Gange ſeet Skarlagensfeber ſporadiſk, og i Begyndelſen af 1832 herſkede en Kighoſte-Epidemie af et meget lidet Omfang.

Der gives ingen epidemiſke Sygdomme, undtagen det maaſke ſkulde være hos Børn Tinea capitis, der er temmelig udbredt, men oftest godartet. Denne Sygdom, favoriſeret af varm Hovedbedækning hos Forældrene og hos Børnene, ſtøtter ſig for ſtørſte Delen paa en noget ſcrofuløs Diatheſis. Den kan almindelig godt holdes inden viſſe Grændſer ved paſſende Midler, men tilſteder ofte ikke Helbredelſe før efter det 12 Aar eller ſenere. Jeg veed ikke hvad det er for en ond Aand, der har lært Folk at ſmøre dette Udſlet bort med Mercurialſalver o. ſ. v., hvoraf meget betænkelige Tilfælde opſtaae (Hydrocephalus acutus, Døvhed o. ſ. v.) Jeg kjender mer end en Moder, der har ødelagt de fleſte af hendes Børn ved denne Behandling. Phthisis tuberculosa, der

nu og da forekommer, torde maaske i flere Tilfælde have Kilde tilfælles med dette Udslet.

I den hele Tid jeg opholdt mig paa Ærø har jeg ikke seet en eneste ægte Inflamation. Grunden hertil maa søges, foruden i det allerede Anførte og den dengang herskende epidemiske Constitution, fornemmelig i Almuens hyppige Aareladninger. Dette Middel misbruges paa Ærø i en uforsvarlig Grad. I enhver By er der flere saakaldte "Ladere", der ere trængte ind i Hemmeligheden af den Kunst at aarelade, og som med en gammel Snepert ere rede paa enhver Opfordring.

Aandsforvirringer forekomme ikke hyppig. En religiøs Melancholi, og Fatuitet ere de almindeligste Former. Ærø har for Øieblikket 5 Afsindige, hvoraf 2 i Hospitalet i Slesvig, desuden et Par Vantrevninger. Fnat er sjelden, Syphilis endnu sjeldnere.

De fleste Fremmede, som komme til Ærø, faae et Anfald af en let catarrhalsk Feber, der dog ikke egentlig hører Øen til. Aarsagen til denne Affection er uden Tvivl en vis Raahed, som Søluften medfører. Denne Raahed, der perciperes af Huden som en Kulde, men som hverken angives af Thermometer eller Barometer, har jeg undertiden bemærket at komme pludselig paa en middelmaadig varm Dag, uden dog i mindste Maade at øve nogen Indflydelse paa Sundhedstilstanden paa de fleste af de Individuer, den kom i Berørelse med. Men Søluften fordrer alligevel, at man paa Ærø maa klæde sig lidt varmere end andensteds, naar man ikke er født der. Alle Fremmede befinde sig særdeles vel ved at bære Flonel under Linnedet.

Som et Bidrag til Historien af Medicina forensis

i ældre Tider følgende Pasſage: 1634 havde Amtſkriver Chriſtian Bruns Pige født i Dølgsmaal. Hendes Husbonde lod hente Gjordemoderen og endel Koner af Byen, der underſøgte Pigen og fandt det døde Barn hos hende. Hun ſagde det var dødfødt og dermed lod man Sagen beroe. Paa en eller anden Maade kom Hertugen til Kundſkab derom og lod 1636 Sagen underſøge af Borgemeſter, Byfoged og Raad, beordrede Pigen tilſidſt pinlig forhørt, men da der intet kom ud derved, ſaa dømte han hende til Landsforvisning. Jeg veed ikke om det var for den Sags Skyld, at Chriſtian Brun 1636 blev mulcteret paa 500 Rdr.

1699 kom Lorentz Thomſen i Klammerie og Slagsmaal med et Par Karle i Ærøskjøbing og blev ved den Leilighed ihjelſlagen, i det mindſte døde han umiddelbar ovenpaa Striden. Stadens Barber "Meiſter Jacob Anderſen" blev af Retten beordret at ſyne det døde Legeme, og han erklærede, at Lorentz Thomſen nok maaſke var død af et Slag, hvilket gav Retten Anledning til at frikjende de Skyldige.

De følgende Efterretninger ere tagne af Kirkebøgerne og nogle Papirer i Amtsſtuens Archiv, forſaavidt ſom de ikke ere Reſultat af egen Obſervation.

I ældre Tider var de Dødes Antal i Ærøskjøbing lidt mer eller mindre end 20, ved en tiltagende Befolkning i nyere Tid noget mer eller mindre end 30 i et almindeligt Aar.

Efter en Skrivelſe fra Amtsſkriver Lorenzen til Hertug Chriſtian herſkede en epidemiſk Sygdom i Januar Maaned 1687 "endnu" blandt Indvaanerne af Graaſtens Amt, men ſynes ikke at have ſtrakt ſig til Staden.

1715 døde 63 Personer i Ærøskjøbing, blandt hvilke 50 Børn. Børnekopper herskede det Aar.

1716 døde 28 og 1717 døde 34 Personer sammesteds. Begge disse Aar grasserede Sprinkler, der dog maa have været af en mild Natur, da Dødeligheden i saa ringe Grad forøgedes.

1778 grasserede Meslinger og Børnekopper. De Dødes Antal i Staden var 46.

1719 døde 44 Personer, tildels af Blodgang, hvilken Sygdom 7 Aar derefter, nemlig 1726 bortrev 72 Mennesker, den Gang vel næsten $\frac{1}{10}$ Del af Indvaanerne.

1729 atter Sprinkler, og dog de Dødes Antal kun 26.

1735 døde 60 Personer tildels af Børnekopper.

1741 og 1742 Børnekopper; men af en mildere Art, da det første Aar kun opviser 25 og det andet 24 Døde, saa Mortaliteten ikke synderligt er forøget derved.

1747 grasserede Sprinkler og Kopper. De Dødes Antal var 66.

1756 døde 57 Mennesker i Ærøskjøbing. Det findes vel ikke antegnet, af hvad Sygdom de ere døde; men da 40 af dette Tal vare Børn og Unge, saa er det rimeligt, at der det Aar har grasseret Kopper.

1766 atter Kopper. De Dødes Antal 51 Personer.

1769 døde 58 tildels af Sprinkler.

1795 døde i Ærøskjøbing 62 og 1796 døde 42. Begge Aar grasserede Sprinkler, hvilken Sygdom i det sidstnævnte Aar udbredte sig til Landalmuen, og navnligt i Rise Sogn forøgede Mortaliteten endel. I den Anledning blev Provincial Medicus i Fyen Dr. Eichel be-

ordret at underſøge Sygdommen paa Stedet ſelv. Efter det Tydſke Cancellies Befaling lod han et lille Skrift trykke til Almuens Efterretning, betitlet: Fornødne Forſkrivter i ſmitſomme hidſige Febre af Doctor og Provincial Medicus Eichel i Odenſe. Trykt efter det Kongelige høiſtpriſelige Tydſke Cancellies Reſolution til Uddelelſe paa Ærø. Odenſe hos Iverſen 1796. 8. 27.

1824 bragtes Børnekopper med et Skib til Ærøskjøbing i November Maaned. Derfra udbredte Sygdommen ſig vel epidemiſk, og varede i det hele til Udgangen af April Maaned 1825, men ſtrakte ſig dog kun til meget faa Individuer. I Ærøskjøbing bleve ſaaledes 6 angrebne, i Marſtal 2, i Ommel 1, i Stokkeby 3 og i Veſter Bregning 3, i alt 15 Perſoner. Deraf døde i Ærøskjøbing 2 og i Veſterbregning 1, i alt 3 Perſoner.

Almindeligt udſætter Almuen Vaccinationen indtil henimod den Alder, da der ſkal fremlægges Atteſt for, at man har underkaſtet ſig denne Operation. En Undtagelſe herfra gjør Aaret 1824 og 1825, da man lod Børnene i Mængde vacineres, ikke ſaameget af Frygt for den grasſerende Koppeſygdom, men mere fordi Nogen havde faaet det Rygte udſpredt blandt Almuen, at der ſkulde betales, jeg troer 5 Rdr. for hvert Barn, der ikke var vaccineret. I de 7 Aar fra 1824 til 1830 var de vaccineredes Antal:

1824	254.
1825	1678.
1826	92.
1827	60.
1828	63.

1829 97.
1830 82.

1826 viste Koldfeberen sig paa flere Steder af Øen efter flere Aars Fraværelse, og udbredte sig i de følgende 2, 3 Aar i den Grad, at meget faa Huse bleve fri for den. Saalænge den herskede var den efter dens Sædvane næsten den eneste Sygdom, i det ethvert Ildebefindende gik over i den intermitterende Form. Maaskee blev Koldfeberen saa udbredt, fordi Folket er svækket ved hyppige Aareladninger, og fordi Koldfeberens asthenisk Natur saameget tiltaler det overveiende Phlegmatiske i Ærøboens Temperament.

I Høsten 1828 herskede meget almindeligt blandt Almuen saavel paa Landet som i Staden en remitterende Feber. Sygdommen var hyppigst hos dem, som paa Marken havde været udsatte for Solens Varme, der dette Aar var baade heftig og vedholdende, og som derved havde overlæsset Maven med nyt eller surt Øl.

Ved den i Efteraaret indtrædende Kulde gik den remitterende Feber i mange Tilfælde over til Koldfeber.

Samtidig med denne Epidemie bestod en meget godartet Mesling-Epidemie, der varede fra først i August til hen i November.

Den første Halvdel af 1829 bragte kun lidet af Mærkelighed. Koldfeberen var mindre hyppig og tabte sig fra den Tid af mere og mere.

To sporadiske Tilfælde af Skarlagensfeber indtraf dette Aar, det ene om Foraaret hos en Barselkone, det andet om Efteraaret hos et Barn, en Søsterdatter af hin.

En Epidemie af remitterende Feber indfandt sig atter ved Høstens Tid, nærmende sig i sine Symptomer

en nervøs, continuerende Feber. Den tillod en hastigere og fuldkomnere Helbredelse end Epidemien fra forrige Aar, og den disponerede ikke saa let til Koldfeber.

1830 gav næsten slet ingen Syge, hvilket ogsaa overalt i Hertugdømmene var Tilfældet.

Ogsaa 1831 var Sundhedstilstanden uforstyrret, kun ved Høstens Tid forekom enkelte Tilfælde af remitterende Feber lignende Epidemien af 1829.

Endelig skal jeg endnu tilføie, at Ærø har til forskjellige Tider været hjemsøgt af Ovægsyge, bestandigt to Aar efter hinanden: 1745, 1746; 1762, 1763; 1766, 1767; 1777, 1778. Det sidste Aar spærredes en Del af Øen ved en militair Cordon, for at hindre Smittens Udbredelse, men til ingen Nytte.

August 1830.

		Ærøskjøbing.					Apenrade.				Kjøbenhavn.	
		Barome.		Therm.	Vind.	Veir.	Baromet.		Therm.	Vind.	Thermom.	
Dat.	Kl.	Tm.	Lin.				Kl.				høieste	laveste
	9						9	28, 1. 07.	+16,5.	W.		
1.	4	28,	4.	+20°	W.	Smukt	12	28, 0. 96.	+18,0.	W.	+18,8.	+13,1.
	11	28,	3½.	+18°	W.	Veir	3	28, 0. 65.	+19,8.	S. S. W.		
	7	28,	3.	+16°	Sydlig	Tor=	9	27, 10. 35.	+15,2.	S. S. W.		
2.	1	28,	2.	+18°	ogWestlig	den	12	27, 10. 12.	+18,2.	S. S. W.	+19,0.	+11,5.
	7	28,	2.	+16°	omspring.	Byger	3	27, 10. 10.	+16,0.	S. W.		
	7	28,	2.	+16°	W. S. W.	Regn	9	27, 10. 66.	+15,5.	S. S. W.		
3.	12	28,	2.	+16°	W. S. W.	By=	12	27, 10. 76.	+15,6.	W.S.W.	+17,0.	+11,0.
	7	28,	2½.	+16°	W.	ger	3	27, 10. 95.	+15,5.	W.S.W.		
	7	28,	4.	+15°	W.	Smukt	9	28, 1. 53.	+15,5.	W.		
4.	12	28,	5.	+16°	W.	Veir	12	28, 1. 67.	+17,0.	W.	+18,5.	+9,2.
	7	28,	5.	+16°	N. W.		3	28, 1. 80.	+16,0.	W.		
	7	28,	4.	+16°	S. O.	Regnbyger	9	28, 0. 53.	+16,5.	O. S. O.		
5.	12	28,	4.	+17°	S. O.	Tordenluft	12	28, 0. 53.	+16,7.	O. S. O.	+20,0.	+10,5.
	7	28,	3.	+19°	N. W.		3	27, 11. 50.	+14,5	N. W.		
	7	28,	3.	+16°	N. W.	Regn=	9	27, 11. 60.	+14,0.	W.		
6.	12	28,	2½.	+16°	N. W.	by=	12	27, 11. 50.	+16,2.	W.	+18,5.	+11,2.
	7	28,	2.	+16°	N. W.	ger	3	27, 11. 12.	+17,2.	W.		

	7	28,	$1\frac{1}{2}$.	+15°	N. W.	
7.	12	28,	2.	+15°	N. W.	Byge
	7	28,	2.	+15°	N. W.	Veir
	8	28,	2.	+14°	N. W.	Byge
8.	12	28,	2.	+15°	S. W.	Veir
	7	28,	1.	+15°	S. W.	
	8	28,	1.	+14°	W.	Byge
9.	12	28,	1.	$+14\frac{1}{2}$°	W.	Veir
	9	28,	2.	+15°	N. W.	
	7	28,	2.	+13°	N. W.	Torden
10.	12	28,	2.	+16°	S. O.	Veir
	11	28,	2.	+16°	O.	
	8	28,	1.	+15°	S. O.	
11.	12	28,	1.	+16°	O.	Regn
	11	28,	1.	+16°	N. O.	
	8	28,	$1\frac{1}{2}$.	+15°	S. W.	
12.	12	28,	2.	+16°	S. W.	Byge
	9	28,	3.	+16°	S. W.	Veir
	7	28,	$2\frac{1}{2}$.	+15°	S. W.	Regn=
13.	3	28,	2.	+15°	S. W.	byger
	11	27,	11.	+15°	S.	Storm

9	27, 10. 55.	+13,0.	N. N. W.		
12	27, 10. 77.	+13,2.	N. N. W.	+15, 0.	+7, 2.
3	27, 11. 00.	+13,5.	N. W.		
9	27, 10. 00.	+13,0.	S. O.		
12	27, 9. 88.	+16,5.	S. O.	+19, 0.	+10, 5.
3	27, 9. 70.	+15,5.	S. O.		
9	27, 9. 75.	+10,2.	W.		
12	27, 10. 18.	+14,1.	W.	+16, 6,	+7, 0.
3	27, 10. 32.	+14,5.	W.		
9	27, 11. 01.	+13,2.	S. S. O.		
12	27, 10. 97.	+14,5.	S. O.	+16,5.	+9, 5.
3	27, 10. 81.	+14,5.	O. S. O.		
9	27, 9. 45.	+11,2.	N. N. O.		
12	27, 9. 54.	+12,5.	N. N. O.	+16, 5.	+11, 0.
3	27, 9. 49.	+14,2.	N. N. O.		
9	27, 10. 60.	+14,5.	S. S. W.		
12	27, 10. 85.	+16,5.	S. S. W.	+17,0.	+12, 2.
3	27, 10. 95.	+16,0.	S. S. W.		
9	27, 11. 00.	+15,1.	S. S. W.		
12	27, 10. 64.	+15,6.	S. S. W.	+16,0.	+10, 5.
3	27, 9. 84.	+14,0.	S. S. O.		

		Ærøskjøbing.				
		Barom.		Therm.	Vind.	Veir.
Dat.	Kl.	Tm.	Lin.			
14.	8	28,	0.	+13°	S. W.	Regn=
	3	28,	1½.	+17°	S. W.	by=
	11	28,	2.	+16°	S. W.	ger
	7	27,	11.	+13°	S. W.	
15.	1	27,	11.	+15°	W.	Regn
	—	—	—	—	—	—
16.	7	28,	2.	+13°		Smukt
	1	28,	2½.	+14°		Veir
	9	28,	2½.	+16°		
17.	7	28,	3.	+13°	S	Smukt
	12	28,	3.	+14½°	S. O.	Veir
	7	28,	3.	+15°	S. O.	Stille
18.	—	—	—	—	—	—
	3	28,	3.	+14°	N.	
	7	28,	3.	+13°	N. W.	Regn

Apenrade.				Kjøbenhavn.	
Barom.		Therm.	Vind.	Thermom.	
Kl.				høieste	laveste
9	27, 6, 26.	+12,5.	W.		
12	27, 10, 10.	+14,5.	W.	+15,5.	+11,5.
3	27, 10, 30.	+14,2.	W.		
9	27, 6, 00.	+12,3.	S. S. W.		
12	27, 7, 39.	+13,5.	W.	+15,8.	+10,0.
3	27, 8, 40.	+14,3.	W.		
9	27, 11, 00.	+13,0.	S. W.		
12	27, 11, 18.	+15,0.	W.	+17,2.	+9,0.
3	27, 11, 40.	+15,3.	W.		
9	27, 11, 80.	+13,5.	S. S. O.		
12	27, 11, 85.	+15,0.	W.S.W.	+19,0.	+10,0.
3	27, 11, 92.	+16,5.	W.S.W.		
9	28, 0, 30.	+10,0.	N. N. O.		
12	28, 0, 12.	+11,0.	N. N. W.	+16,2.	+9,0.
3	28, 0, 13.	+12,5.	N.		

19.	8	27,	11.	+12°	N.			9	27, 7, 38.	+9,1.	N.				
	5	27,	9½.	+13°	O.		Regn	12	27, 6, 10.	+9,5.	N.		+16, 1.		+10, 5.
	12	27,	10.	+13°	O.			3	27, 5, 98.	+12,0.	N.				
	8	27,	10.	+13°	N. O.			9	27, 6, 92.	+10,6.	N.				
20.	12	27,	10.	+14°	N. O.		Regn	12	27, 6, 78.	+13,2.	N. N. O.		+15, 0.		+10, 5.
	12	27,	10.	+13°	N. O.			3	27, 6, 93.	+14,6.	N. N. O.				

5. Skattevæsen.

Af en Artikel i Kong Waldemar II Jordbog [1]) lære vi hvor stor Afgivten af Ærø var i det 13de Aarhundrede, nemlig 30 Mark Landgilde, 10 Mark Sølv, 3 Mark Byg og en Mark Hvede.

De to Godser Skjoldnæs og Brunsnæs vare Taffelgodser, og have derfor udentvivl intet bidraget til denne Afgivt. Suhm angiver [2]) efter Arent Bærentsen en Mark Korn (frumenti, altsaa vel ogsaa Marcæ annonæ) for en Læst eller 32 Tdr. Derefter blev altsaa Afgivten

30 Mark Landgilde.	960 Tdr. Korn.
3 Mark Byg.	96 Tdr. Byg.
1 Mark Hvede.	32 Tdr. Hvede.
	1088 Tdr. Korn.
10 Mark Sølv.	80 Specier.

Et ganske andet Forhold angiver Arent Bærentsen paa et andet Sted [3]) nemlig:

1 Læst Rug og Hvede.	40 Tdr.
1 — Byg og Blandkorn.	48 Tdr.
1 — Havre.	80 Tdr.

Efter hvilket af disse Forhold imidlertid Afgivten af Ærø skal beregnes, maa jeg overlade Læseren at afgjøre.

---

[1]) Langebek S. R. D. VII, 524 Ærræ XXX. Marcas annone, X. Marcas argenti & tres Marcas ordei & unam Marcam tritici. Skyoldenæs & brunznæs Kunæglef, aliud totum patrimonium.

[2]) S. R. D. VII. 560.

[3]) Danm. fructb. Herligh. 2. Bd. p. 489.

I den følgende Tid er der mig intet bekjendt om Afgivterne, før under Hertugerne af den Sønderborgske Stamme. Øen var med Hensyn paa Beskatningen inddelt i Plove, et Bol udgjorde da som nu en Plov, og hele Landet var ansat til 223⅜ Plov; men ved den i 1652 forbedrede Lands Matrikel [1]) blev Øen anslaaet for 232 Plov, og ved de sidste extraordinaire Pengeudskrivninger ydede Ærø for 232 Plov og 1615 Tdr. 1 Skp. Land.

Den Jord, som er uden for Plovtallet, er for en Del Smaamænds Lodder. 100 Tdr. Land regnes nu for en Plov; men det synes, som om man i ældre Tider kun har regnet 35 Tdr. Land for en Plov.

Med Hensyn paa en ligeligere Fordeling af Byrderne bleve i ældre Tider Jorderne oftere ommaalte og omfordelte, dog stedse med det samme System af Fælledskab for Øie.

1651 blev saaledes Dunkjærs Jorder opmaalte ved en Landmaaler. Dommeren Claus Hansen havde et stort Bol paa "2 Last 8 ørt. 8 schip 9 Ruten Haverland," en Ørt: regnet til 20 Skjepper. Deraf havde han ydet: "10 ørt: 8 schip Gerſten, 1 Schaf, 2 Lamb, 2 Gans, 2 Huhn, Frachtgeld 10 ß. 7 Pf., Bedeschweingeld 4 Rd., Dienstgeld 16 Rd.," hvad der nu efter denne Skyld var bleven tilovers, havde man taget fra ham. Han klagede herover. Landmaaleren tilbød ham 13 ørt. 16 Schip Haverland paa et andet Sted; men det vilde Claus Hansen ikke modtage. 4 Aar derefter befalede Hertugen, at man skulde give ham 4 Tdr. Land i Stedet.

1716 blev Ørnum delt i 4 lige Bol, i Anledning af en Strid om Afgivterne, der havde havt Sted mellem

[1]) v. Kronhelm corpus statutor: p. 199.

Mændene i Ornum og Vindeballe. For at nu den ene ikke skulde erlægge mere end den anden efter Jordens Qvalitet, saa befaledes, at for Fremtiden skulde betales af et Bol

	I Vindeballe	I Ornum
Jährlich Geld.	4 Rd. 24 ß.	3 Rd. (30 ß.?)
Landgilde.	13 — 16 —	4 — 6 —
Dienstgeld.	10 — — —	10 — — —
Contribution.	12 — — —	12 — — —
Ritzel und Ochsengelder.	— — 24 —	— — 24 —
	40 Rd. 16 ß.	30 Rd. 12 ß.

1776 lod Kongen ved en Landcommission hele Øen opmaale og udskifte, hvormed Hensigten dels var at tilveiebringe et forbedret Agerbrug, ved at give hver Mand sine Jorder paa eet Sted, dels at faae et nyt Skattesystem indført. Den første Hensigt opnaaedes kun for en Del, være sig fordi Commissionens Tilforordnede ikke vare Forretningen voxne, eller fordi de troede at maatte lempe sig efter Almuens Fordringer, hvilken ikkun nødigt gav Slip paa det gamle Fælledskab. Nok, det var saa langt fra, at Bønderne fik deres Jorder samlede, at de fleste endnu have 4, 6, 8 og flere, ofte langt fra hinanden beliggende Lodder.

Om Bønderne i Søby og Bregninge Sogne ved denne Leilighed selv skiftede deres Jorder, som Begtrup [1]) fortæller, er mig ubekjendt; men at de alle vare tilfredse med Fordelingen, forholder sig ikke saa. Tvertimod klagede strax de søndre Mænd i Bregninge over, at de maatte betale Skatter af endel Jord, der var bleven de nordre Mænd tildelt; men da Klagen, der saavidt jeg veed to Gange gjentoges, hver Gang fik en ugunstig Erklæring af Land-Commissio-

[1]) l. c.

nen, saa blev det derved, dog er Klagen endnu ikke ganske død. Præsten i Tranderup og Mændene i Vindeballe skulle ogsaa ved denne Leilighed have mistet endel Jord, som blev lagt til Bregninge, andre utallige Klager over hele Øen ikke at omtale.

De staaende Afgivter vare i ældre Tider, foruden den personlige Tjeneste, Landgilde, som udentvivl altid ydedes i Byg, dernæst Dienstgeld, Herrengefälle o. s. v. Desuden var der en ordinair Contribution, og ved særegne Leiligheder paabødes en extraordinair Contribution. Kunde dette ikke være nok til Herskabets Fornødenhed, saa tog man sin Tilflugt til tvungne Laan.

Saaledes i 1700, da Hertug Philip Ernst i den holstenske Krig paa egen Bekostning oprettede et Regiment i Kongens Tjeneste, udskrev han den 13de July, at leveres inden 8 Dage

Af Amtsforvalter Math. Martensen . . .	200 Rd.
Af den pensionerede Forvalter d: Forpagter. .	200 —
Af Landsdommerne	50 —
Af Fogden paa Graasten	100 —
Af Fogden paa Vuderup	100 —
Af de 8 Sandemænd	100 —
Af Undersaaterne i Amtet Graasten . . .	200 —
	950 Rd.

Han lovede at betale Pengene igjen om 3 Maaneder og skete det ikke, da vilde han forrente dem med 5 Proc. De bleve tilbagebetalte 1704.

I andre Tilfælde har man hjulpet paa Herskabet med en Gave. Saaledes sees det af Ærøskjøbings Raadstueprotocol, at 16 Borgere den 3 Novbr. 1745, paa

Borgerſkabets Vegne, havde efter en høifyrſtelig Ordre beſluttet at tilſtaae Hertugen en "don gratuit" af 300 Rd., hvilken paa Magiſtratens Forſlag ſiden blev forøget til 500 Rd.

Blandt tilfældige Paalæg var ogſaa Hyldings Skat, naar en nye Hertug tiltraadte Regjeringen. Uden tvivl beroede Størrelſen af denne Skat paa Communens Godtbefindende. Den ſtørſte Hyldings Skat blev udgiven 1664, da Hertug Chriſtian ſuccederede ſin Fader. Regnſkabet derover findes i Raadſtue Protocollen for Aar 1665 og lyder ſaaledes:

For det Andet bleff gjort Regnſchab efter et Hüldings Schatt Regiſter, daterit den 6te Martz 1664, Summa paa 515 Mk. 5 ß. Deraf udgiffven til en Sølfkande, ſom er bleven Hs. F. N. Hertug Chriſtian til Schleswig-Holſtein ꝛc. forærit paa hans Hüldings Dag her i Byen . . . . . 86 Rd. 1 Mk. 4 ß.

Hoffmeſter til en Foræring . .	12	—	—
Secretarius	14	—	—
Amtsforvalter	8	—	—
Amtsſkriver paa Graaſten . . .	4	—	—
Vechſelpenge	1	— 1	— 12 —
Til Bekoſtning paa de Reiſer efter Byens Privilegier	5 Rd.	— Mk.	— ß.
Til Skolens Forbedring	3	—	—
Noch til Vinduer, Benche og et Sengeſted i Scholen	2	— 1	— —
Jørgen Schmid for Laaſe til Raadhuſet	—	— 2	— 1½ —
For Sjuff Bredder til en Skiffve og Benche paa Raadſtuffven . . .	1	— 2	— —

Et Giæſtebud paa Raadhuſet . . 32 Rd. 2 Mk = ß.
Paa Skatlæggerne anvendt den
Dag Huldingsſkatten blef lagt. . 1 — 1 — = ß.

Da Kongen igjen fik Øen blev det gamle Skatteſyſtem beſtaaende for det første og endel nye Paalæg kom til; men efter at den omtalte Jordfordeling var fuldendt, ophævedes 1777 alle de Skatter i Marſtal og Landſognene, der ſkreve ſig fra Hertugernes Tid, og en ny Skat blev paalignet, der opkræves under Navn af "Regiſterliche Gefälle," ſom beløber ſig fra 1 Rd. 18 ß. (Husmændene i Øſterbregning) til 2 Rd. 37 ß. alt S. H. C. pr. Tønde Land (Bolsmændene i lille Riſe).

Taxations Værdien af hele Øens Areal, en Tønde Land taxeret for reſpective 160, 140, 120, 100 og 80 Rd. S. H. C. er Flekken Marſtal og Landet

11560 Tdr. Land. 1,449080 Rbd.

Vrøskjøbings ſkattepligtige Jord. . . . 451 — — 68280 —

12011 Tdr. Land 1,517360 Rbd.

Kun Kodboerne i Marſtal, hvis Jord ikke i 1776 blev udſkiftet, betale endnu Landgilde.

Desuden yde følgende Bol Landgilde Korn, hvilket dog godtgjøres Eierne paa Amtſtuen i Skatterne:

Et Bol i Dunkjær 9 Tdr. 2 Skp. $7\frac{7}{8}$ Sextendel Byg til Riſe Kirke.

Et Bol i Dunkjær 4 Tdr. 5 Skp. $4\frac{1}{10}$ Sext. Byg til St. Jørgens Kloſter ved Svendborg.

Et Kod i Dunkjær 1 Td. 4 Skp. $6\frac{5}{8}$ Sext. Byg til Hoſpitalet i Sønderborg.

Et Bol i Lille Riſe 6 Skp. 11⅝ Sext. Byg til Riſe Kirke.

Et Bol i Lille Riſe 5 Tdr. 6½ Skp. til ſamme.

Et Bol i Stokkeby 3 Tdr. 13¼ Sext. Byg til Ærøskjøbings Kirke.

Det ſamme Bol 6 Skp. 3⅜ Sext. Byg til Riſe Kirke.

Et Bol i Olde 6 Tdr. 1 Skp. 10 Sext. Byg til Præſten i Ærøskjøbing.

Et Bol i Tranderup 1 Td. 4 Skp. 6 Sext. Byg til Tranderup Kirke.

Et Bol i Oſterbregning 3 Skp. 1 Sext. Byg til Bregninge Kirke.

Et Bol i Oſterbregning 8 Tdr. 7 Skp. 6½ Sext. Byg til ſamme.

Et Bol i Oſterbregning 3 Tdr. 13 Sext. Byg til "Frühprediger" i Sønderborg.

Et Bol i Oſterbregning 4 Tdr. 5 Skp. 4 Sext. til St. Knuds Kirke i Odenſe.

Samme Bol 1 Td. 4 Sext. Byg til Bregninge Kirke.

Et Bol i Oſterbregning 5 Skp. 2 Sext. Byg til Præſten i Bregning.

Et Kod i Oſterbregning 4 Tdr. 5 Skp. 4 Sext. Byg til Tranderup Kirke.

Et Bol i Veſterbregning 3 Skp. 1 Sext. Byg til Præſten i Tranderup.

Et Bol i Veſterbregning 6 Skp. 3⅜ Sext. Byg til Præſten i Bregning.

Et Bol i Veſterbregning 6 Skp. 3⅜ Sext. Byg til Præſten i Bregning.

Et Bol i Leby 6 Skp. 3⅜ Sext. Byg til Præſten i Bregning.

Medens de ældre Skatter ophævedes 1777 bleve de, der hidrørte fra den Kongelige Regjering staaende f. Ex. den 1762 paabudne Kopskat 4 ß. lybsk maanedlig for hvert Individ paa 12 Aar og derover (senere forandret til 16 Aar), uden Hensyn til Kjøn, Stand eller nogensomhelst Forret. De Fattige skulle vel intet betale; men de skulle alligevel opføres i Listerne og de Formuende betale for dem.

Denne Skat bestaaer endnu, ligesom og Rangskatten paabuden 1764.

"Gagen und Accidentzien Steuer paabuden 1768, træffer naturligvis. kun de kongelige Embedsmænd.

Landskatten paabuden 1802 og senere forandret til "Grund und Benutzungs Steuer," træffer alle Jorder uden Hensyn paa nogen Forret. Oprindelig var den 40 ß. af 100 Rd. Taxat. Værdi, men nu er den kun det Halve.

Husskat paabuden 1802. ½ Procent Skat 1810.

4 Procent Collateral Steuer erlægges af saadant Arvegods, som ikke tilfalder Arveladerens eller dens Ægtefælles Blodsforvante.

En Skat, som ikke opkræves uden hvert 3die Aar til Døvstumme Institutet i Schlesvig har bestaaet siden denne Anstalts Indretning, og er forskjellig efter Omstændighederne. 1830 var den 2 Rbd. pr. Plov.

Staden Ærøskjøbing er ogsaa alle de ovennævnte Skatter underkastet, undtagen de saakaldte "Registerliche Gefälle," og den har desuden endnu en egen Skat, Contribution kaldet.

Denne Skat paalignes hvert Aar mod Midsommer. De Gjenstande, der ligge til Grund for Beskatningen ere: Huse, den gamle Bymark, Tofteskykkerne og den Borgerlige Næring. Herremarken er fri. Disse Gjenstande taxeres under Ed af deputerede Borgere, og af hvert 100 Rbd. Taxations Værdi ydes 24 ß. som enkelt Skat. Kongens Kasse faaer 3 saadanne enkelte Skatter, 1 ved Midsommer, Midsommer Skat, og 2 ved Jul, Juleskat og Juleplovskat.

Afgiverne til Stadens Kasse lignes paa samme Maade, og den faaer saamange Gange 24 ß. af 100 Rbd. Taxations Værdie, som den behøver.

Denne Beskatnings Maade grunder sig paa en fyrstelig Anordning af 1ste Octbr. 1739.

Efter en Indtægts Bog af 1693 vare Hertugens samtlige Indtægter af Amtet Graasten, Kjøbing og Vudrup 3521 Rd. 1 ß. 11½ Pf.

1695 var Indtægten 3661 Rd. 18 ß.

Af en Jordbog fra 1695 sees det, at de samtlige Afgiver af Amtet Graasten Kjøbing og Vudrup vare.

Landgilde Byg 33 Læster 1 Ohr 7 Skp. 3½ Firtel.

Skriverskjeppe 10 Ohr 1½ Skp.

Faar 17½, Lam 133, Gjæs 133, Høns 133. Ost 7, Smør ¼ af Tønden og to Skaaler(?), af ½ Td. Torsk 2 Rd.

Staaende Pengeafgiver 558 Rd. 13 ß. 11½ Pf.

"Dienstgeldt" 339 Rd. 19. ß.

Jeg skal anføre en Sammenligning mellem Afgiverne af et og samme Bol i Lille Rise:

før Jordfordelingen.		efter Jordfordelingen.	
Hofdienſt=		Regiſter=	
freigelder.	5 Rd. 32 ß.	liche Ge=	
Ordinaire		fälle. . . .	74 Rbd. 7 ß.
Contribu=		Grund	
tion. . .	6 Rd. = ß.	und	
Herren		Benutz	
Gefälle. .	= Rd. 6 ß.	Steuer. .	18 Rbd. 48 ß.
Ordinaire		Bank=	
Contribu=		renter. . .	15 Rbd. 94 ß.
tion. . .	4 Rd. = ß.		
Herren			
Gefälle. .	9 Rd. 33 ß. 3 Pf.		
Hofdienſt=			
freigelder.	5 Rd. 32 ß.		
S. H. C.	31 Rd. 7 ß. 3 Pf.		108 Rbd. 53 ß.

Følgende er en Udſigt over Oens ſamtlige Konge= lige Skatter og Afgivter, i Aarene 1815 og 1825, for= ſaavidt ſom de vedkomme Amtſtuen.

1. "Regiſterliche Gefälle." . . . . .
2. "Canons Gelder."
   a. af Godſet Gudsgave. . . . . .
   b. — — Graaſten. . . . . .
   c. — — Vuderup. . . . . .
   d. — — Sobygaard. . . . .
   e. forrige Amtsforvalter Jord. . .
3. Afgivt af de ſmaa Oer. . . . . .
4. "Jagdpachtgelder." . . . . . .
5. "Recognitionsgelder" (for concesſionerede Haandværkere &c.) . . . . . .
6. "Mühlenpenſion." . . . . . .
7. Kirkeſtraapenge. . . . . .
8. "Fiſchereipacht" af Vitſø. . . . . .
9. Recognition af Vitſø. . . . . .
10. "Gagen und Accidentienſteuer." . . . . .
11. $\frac{1}{2}$ pro Cent Steuer." . . . . . .
12. "Inſten Verbittelsgelder." . . . . . .

1815.		1825.	
Rbd.	Gr.	Rbd.	Gr.
18906	11	18869	15
3333	43	3328	71
2424	91	2424	91
1115	57	1115	57
1919	34	1919	34
20	95	20	95
67	19	67	19
110	=	110	=
139	16	215	76
537	30	648	30
56	77	56	77
3	19	3	19
69	15	69	15
230	53	260	52
138	79	229	29
61	2	60	54

13. "4 pro Cent Collateralſteuer." . . . . .
14. "Grund und Benutzungsſteuer." . . . . .
15. "Hausſteuer" af Staden . . . . . .
— — af Landdiſtricterne. . . . . .
16. Landgilde. . . . . .
17. "Gefälle" af Staden. . . . . .
18. Forpagtnings Afgivt af Graaſtens Nor og Kirkeſtolene. . . . . .
19. Vaanings Penge (Amtsforvalter Boligen). . .
20. "Civilbrüchgelder." . . . . . .

Summa.

1815.		1825.	
Rbd.	S.	Rbd.	S.
8	=	128	39
6322	32	3161	16
799	86	644	28
275	22	323	44
72	18	41	92
849	19	767	7
=	=	4	25
=	=	64	=
8	=	323	74
37,468	50	34,858	3

Staden Ærøskjøbings samtlige Kongelige Skatter beløbe sig for et Aar:

"Landsteuer." . .	142 Rbd.	24 ß.	Ult. Decbr. til Amtstuen.
"Hausteuer." . .	626 —	10 —	1. April og 1. Octbr. til Amtstuen.
Contribution. . .	813 —	87 —	½ ved Johanni ½ ved Jul, til Amtstuen.
"Kopfsteuer." . .	1345 —	» —	I 4 Qvartaler til Hovedcassen i Rendsborg.
Rangskat. . . .	80 —	» —	Ligesaa.
Recognition af Herremarken. . . .	32 —	81 —	Ult. Decbr. til Amtstuen.
Recognition af Deirs.	64 —	» —	Til Johanni og Jul, til Amtstuen.
Brandbidrag. . .	191 —	41 —	Ult. Juny og ult. Decbr. til Hovedklassen.
4 Procent Skat. .	» —	» —	Til Amtstuen.
½ Procent Skat. .	21 —	88 —	Ligesaa.
Summa	3317 Rbd.	43 ß.	

Exemplet er taget af Aar 1827.

Amtsforvalteren, der tillige er Husfoged har en Embedsbolig i Ærøskjøbing, hvoraf han dog maa svare Renterne, afholde Reparationer o. s. v.

For Oppebørselen stilles en Caution af 7200 Rbd.

6. Toldvæsen.

Told Opsynet i Ærøskjøbing indskrænkede sig i ældre Tider udelukkende til Udførsels Artikler. Alt hvad, der indførtes, passerede uden nogen Afgivt, undtagen tydsk Øl, hvoraf der betaltes 8 ß., og siden 1664 12 ß. for Tønden i Accise. Alle de Ting derimod, der muligt kunde udføres vare optagne i Told Tarifen, endog Senge og Kister.

1677 havde man belagt Rødder, Løg og Annis (Coriander?) med en Told. Borgerne søgte om, at dette Paabud maatte kaldes tilbage igjen, fordi disse Artikler hidtil havde været fri, og, efterson den meste Part Borgere, som dermed handler og omgaaer ere ikkuns Arme og Endel Betlere, som med Møisommelighed, ja, nogle med Hunger og Tørst deres Næring den ganske Sommer igjennem saa kummerligen efterstræber" o. s. v.; men da Hertugen mente, at det stred mod hans Lands-Høihed at forandre noget i de bestaaende Toldanordninger, saa blev Ansøgningen uden Frugt.

Først 1693 blev en Indførsels Told af 1 pro Cent paalagt, men ikkun for de Vahre, som Fremmede indførte. Med det samme blev det fastsat, at Fremmede skulde give ½ Gang mer i Udførsels Told end de Indfødte. Contrabande gaves der ikke. I det nærliggende Fyen og paa de andre danske Øer, var der adskilligt, der som Contrabande slet ikke kunde indføres, og der betaltes udentvivl ogsaa Indførsels Told af de tilladte Vahre. Det maatte altsaa lønne sig godt for Ærøboen at handle med Fyen, og Leiligheden blev heller ikke forsømt, hvilket sees af de hyppige Forbud derimod gjennem det 17de og 18de Aarhundrede.

Endnu i den seneste Tid bestod der en fast Smughandel med Fyen, der dog ikke saameget dreves af Ærøboerne, som mere af endel Fremmede, der havde nedsat sig paa Øen; men som nu vel er hævet. Uden tvivl er det den Fordel, Ærø har draget af de større Indskrænkninger Toldsystemet i Danmark paalagde de danske Handlende, man maa tilskrive, at Handelsaanden hos Ærøboen er dreven til den Høide, den nu har, og at Øen trods dens Lidenhed har to Handelspladse, medens det større Thorsing ingen Handelsplads har, og det dobbelt saa store Langeland kun har een, der i ingen Henseende overgaaer den ringeste af dem paa Ærø.

Det eneste tilladelige Udskibnings Sted var Ærøskjøbing fordum, men Angivelserne skulde gjøres og Tolden erlægges paa den hertugelige Amtstue paa Graasten, en Mil derfra.

Dette var ubeqvemt for Kjøbmændene og gjorde Indtægten mislig for Herskabet. Man valgte derfor hellere at forpagte Tolden bort. Saaledes fik Borgemester Hans Pallesen, formodentlig paa det samtlige Borgerskabs Vegne 1678, Tolden og Accisen i Forpagtning paa et Aar for 90 Rd. Fra 1684 fornyedes denne Forpagtning hver Gang paa 3 Aar indtil 1702, mod den samme aarlige Afgivt, og stedse med den Ret for Forpagteren at beholde Smuglegods.

Fra 1. Mai 1702 forpagtedes Tolden og Accisen paa 6 Aar til Joseph Jepsen Borgemester, Jacob Andersen Raadmand, Verner Gommesen og Hans Steffensen Borgere i Ærøskjøbing for 100 Rd. aarligt.

Den 9. Februar 1725 forpagtedes Tolden paa 6 Aar til Christen Lauritzen af Ærøskjøbing paa det hele

Borgerſkabs Vegne mod 160 Rd. Ct. aarlig; men da det beviſtes, at Chriſten Lauritzen havde ſluttet Contracten paa ſin egen Haand, uden Fuldmagt af Borgerſkabet og til ſin egen Nytte, ſaa gjenkaldte Hertug Philip Ernſt Forpagtnings Contracten under 16 Martz, overdrog Tolden til Borgerſkabet og bød dette at holde ſig til Chriſten Lauritzen for de overbudne 10 Rd. aarlig i Forpagtnings Afgivt.

1736 var Forpagtnings Summen ſtegen til 220 Rd. Af denne ringe Forpagtnings Afgivt ſees det, at Ærøskjøbing ikke, ſom nogle mene, forhen har været en betydeligere Handelsplads.

Den 11. Martz 1744 udſtædte Hertug Friedrich en Inſtrux til Borgerſkabet i Ærøskjøbing, om at ſende to Deputerede til Kjøbenhavn for at gjøre Foreſtilling mod den Danſke Told Anordning.

Samme Aar den 28. Auguſt tilſtædede Chriſtian VI., formodentlig paa Grund af Deputationens Foreſtilling, Indvaanerne i Ærøskjøbing, at de med egne Skibe, uden Afgivt maatte overalt i Danmark indføre de raa Producter, der faldt i den Glücksborgſke Andel af Ærø, dog maatte de være forſynede med Magiſtrats Atteſt. Ligeledes tillodes det dem at indføre for 1000 Rd. Bygnings Tømmer fra Norge, uden at erlægge anden end indenrigs Told.

1750 bleve Borgerne formaaede til at afſtaae deres Toldforpagtning, og Hs. Maj. indſatte derpaa Byfoged Kehlet til Told Controlleur.

1754 blev det ved en Placat bekjendtgjort, at Ærøskjøbings og Marſtals Toldſteder ſkulde bortforpagtes under Fyens Told Diſtrict, og at alle de Vahre, ſom i

Fyen vare contrabande ogſaa paa Ærø ſkulde være det. Samme Aar ſendtes to Gange Deputerede til Kjøbenhavn for at afværge denne Indretning, men forgjæves.

1759 den 15. Octbr. kom 6 Betjente fra Kjøbenhavn og fratoge Mogens Weber, Peter Gebert og Gie Bertelſen de contrabande Vahre, de havde, og førte dem til Kjøbenhavns Toldbod.

Ved en Kammer Skrivelſe af 10. Martz 1810 til Toldſtederne Ærøskjøbing, Marſtal, Norborg og Sønderborg, blev der paalagt en Afgivt af 5 Rd. for hver Heſt, der fra Ærø vg Als føres over til Faſtlandet i Hertugdommene, naar det ikke kan beviſes, at Udførſels Tolden er betalt i Danmark, eller at Heſten er falden paa en af diſſe Øer.

Da Ærøboen hvert Aar omſætter ſine Heſte, i det mindſte de bedre, ſaa vilde denne Afgivt have været en aarlig Skat paa den ærøſke Almue af flere Hundrede Rigsdaler, naar alt var gaaet ærligt til. Vilde man ſlippe for at betale, da maatte man for Øvrigheden under Ed bevidne, at Heſten var falden paa Øen.

Det var vel, at et for Moraliteten ſaa farligt Paabud kun i faa Aar ſtod ved Magt.

Nu er Ind- og Udførſel af Heſte fri, de anmeldes blot ved Toldſtederne; alligevel hender det ſtundom, at en og anden ikke kan lade den gamle Vane, men endnu ligeſom ſmugler ſine Heſte ind.

Ærøs vidtſtrakte Kyſt og de bequemme Landingsſteder, der allevegne findes, gjør det næſten umueligt at forhindre Smugling.

Men om Smughandel alene er Aarſag til, at den ærøſke Told almindeligt ſkal indbringe mindre end Op-

ſynet koſter det veed jeg ikke. Alle Told Intraderne, ved Ærøskjøbings Toldkammer, Skibsafgivter medberegnede beløbe ſig i 1830 til 1430 Rbd., om jeg ellers ikke er feilt underrettet.

Conſumtions Afgivten har ingenſinde været indført i Hertugdømmene, altſaa heller ikke paa Ærø.

Toldopſynet er i Ærøskjøbing betroet en Toldforvalter, en Controlleur og en midlertidigen anſat Betjent og i Marſtal et aldeles lignende Perſonale.

7. Poſtvæſen.

Som det ſynes havde Ærø allerede i det ſyttende Aarhundrede en ordentlig Poſt. Da dens Hovedhenſigt var at befordre Communicationen mellem Herſkabet og Øens Indvaanere, ſaa gik den over Søby og Momark til Sønderborg og Glücksborg. Omkoſtningerne ved denne Indretning ſynes at have været lignede paa Indvaanerne ſom en Skat; men da endel Borgere i Ærøskjøbing i 1704 vægrede ſig ved at betale dette Paalæg, ſaa traf man en anden Indretning, dog først efter at have ſtraffet de Gjenſtridige.

Ved et Mandat d. d. Glücksborg Decbr. 1705 udſtædt af Philip Ernſt og Chriſtian Carl beſtemmes: 1. For et enkelt Brev fra Ærø til Sønderborg betales 1½ ß., et dobkelt 3 ß. o. ſ. v. i Forhold. 2. For en Pakke 3 ß., ſtørre Pakker 4 ß. Pundet. 3. De Hertugelige og Embedsbreve gaae frit, hvorimod hver Hertug betaler Poſtbudet 3 Rd. aarligt. 4. Brevene ſkulde markeres. 5. For at føre Poſten over ſkal Færgemanden have 20 Rd. aarlig, det Halve af Graaſtens, det Halve af Søbygaards

Amtſtue. 6. Poſten afgaaer Torsdag Middag Kl. 12 fra Ærøskjøbing o. ſ. v.

1744 overdroges Poſtvæsnet til Borgemeſter Brolund imod at han holdt et dygtigt og ſikkert Poſtbud, holdt et ordentligt Brev Charte over ankomne og afgaaende Breve og beſørgede enhver ſine Breve inden en Time. Derfor ſkulde han nyde 1 ß. lybſk af hvert ankommende Brev i Bærepenge og 10 Rd. aarligt af Stadens Caſſe til Papir.

Efter 1750, da Regjeringen var i Kjøbenhavn, fik Poſten en anden Retning, nemlig fra Ærøskjøbing til Faaborg.

Poſten vedblev at gaae over Faaborg indtil 1810, da Poſtcontoiret ifølge Bevilling af 12 Juny blev et regnſkabsførende Contoir, og Poſttouren med det ſamme forlagt over Svendborg. Poſtmeſterens Løn blev beſtemt til 100 Rd. for Brevpoſten og 50 Rd. for Pakkepoſten. Caution for Oppebørſelen 500 Rd.

Indtægten af det ærøſke Poſtvæſen fra 1820 til 1830 var følgende:

	Brevpoſt.		Pakkepoſt.		Sum.	
	Rbd.	ß.	Rbd.	ß.	Rbd.	ß.
1820.	1310.	39.	186.	40.	1496.	79.
1821.	1046.	65.	185.	72.	1232.	41.
1822.	1023.	34.	181.	39.	1204.	73.
1823.	932.	22.	201.	71.	1133.	93.
1824.	1103.	13.	207.	33.	1310.	46.
1825.	1105.	62.	184.	64.	1290.	30.
1826.	1056.	32.	240.	55.	1296.	87.
1827.	1389.	56.	158.	9.	1547.	65.
1828.	1312.	10.	174.	3.	1486.	13.
1829.	1316.	12.	206.	67.	1522.	69.

Postvæsnets aarlige Udgivter ere:

Postmesterens Gage.	150 Rbd.	
Og for K. T. Sager.	3 —	48 ß.
	153 Rbd.	48 ß.
Postførerens Løn.	220 Rbd.	
Tillæg for at befordre Posten om Vinteren to Gange ugentlig.	50 —	
Andre Udgivter med Transporten om Vinteren omtr.	50 —	
	473 Rbd.	48 ß.

Altsaa giver Postvæsnet et aarligt Overskud af henimod 1000 Rbd. En Mangel ved Postindretningen er det, at Breve til Hertugdømmene maa gjøre den lange Omvei over Svendborg, Nyborg, Odense, Hadersleb o. s. v., hvorved Correspondencen baade bliver langsommere og dyrere, da denne hele Omvei betales. Saaledes koster et Brev til Sønderborg, der ligger 5 Mil fra Ærøskjøbing 8 ß. lybsk, medens et Brev til Kjøbenhavn, der ligger 6 Gange saa langt borte, kun koster 5 ß.

Posten kommer til Ærø Mandag og Fredag og afgaaer Tirsdag og Løverdag; men om Vinteren lægger stundom Naturen saadanne Hindringer i Veien, at den hverken kommer eller gaaer i flere Uger.

Skjøndt Befordringsvæsnet paa Ærø intet har med Posten at gjøre, saa skal jeg dog her med et Par Ord berøre det.

Fra ældgammel Tid har der været et Færgeløb fra Søby til Mommark og Fyenshaf paa Als, og et fra Marstal til Risting paa Langeland. Færgebaadene medføre ogsaa Kreature.

1774 blev der indrettet et Færgeløb mellem Kragnæs og Grønnæs, hvor Fodgjængere, der ville forkorte sig Veien mellem Ærøskjøbing og Marstal overføres ved smaa Baade.

Endelig har der endnu været en privilegeret Færge fra Ærøskjøbing til alle Puncter af de omliggende danske Øer mellem Rudkjøbing og Faaborg, men denne Rettighed er gaaet tabt. En Færge paa dette Sted, hvor en Reisende aldrig kan blive forlegen for en Baad, synes ogsaa mindre nødvendig.

Et organiseret Vognmandslaug findes ikke paa Øen, men der er 5 Vognmænd i Ærøskjøbing, der til enhver Tid levere Befordring for en ret billig Pris.

De egentlige Landeveie ere udmærket gode, bedre end de almindelig findes i Danmark. De ere opfyldte med en Art smaa Sten, noget større eller mindre end et Dueæg, af hvilke Havet aarligt opskyller mange tusinde Læs paa den søndre Strand, og som give et ganske fortrinligt Material til Veifyldning. Det er saaledes en Slags Macadamisering. Biveiene, dem Bønderne selv staae for at holde vedlige, ere derimod ligesaa slette som andre Vegne.

8. Brandforsikring.

Formodentlig var det i Anledning af den store Ildebrand 1629, at det samme Aar blev befalet at afskaffe alle Straatage i Staden, og at behænge Husene med Tegl. Det varede alligevel længe før denne Befaling blev efterlevet, og jeg har 100 Aar senere seet den gjentaget med Hensyn paa en enkelt Bygning. Endnu 1768 maatte Magistraten paalægge Jørgen Jessen at forsyne sit Huus paa Hjørnet af Søndre og Vestergade med et Stentag.

Et Par Borgere tilkjøbte ſig ſtrax, dyrt nok, Fritagelſe ſor at afſkaffe deres Straatage, ſom ſees af Raadſtu-Protocollen: "Samme Dach berette Nis Rasmusſen F. N. Forvalter, at Hans F. N. Gaff Jep Joſephſen och Jørgen Bøtker forloff adt deres Huſe motte være med Straatag dette Ahr, med ſaa Vilkor, derſom dy, det Gud forbyde, føiede F. V. ved deres Uforſynlighed nogen Uløkke med Jld eller Brand, ſkal dy derfor ikke ſtraffves paa penge och Guds; mens paa Liff och Lefnett, hvilket Vilkor de och indrymte for Rad och Borgemeſter paa Radsretten den 26 Juli 1630.

1702 udſtædte Magiſtraten en Bekjendtgjørelſe "for at afværge den ſkadelige Ildebrand, ſom hafver begynt paa ſit røueri i mange Stæder og ſnarligt i alle Kanter." Desaarſag mindes Borgerne om at komme Sabbathen ihu, ikke brygge, bage o. ſ. v. om Søndagen. Byens Tjener ſkal viſitere om Søndagen. Hver Maaned eller oftere ſkal en af Øvrigheden med Tilforordnede viſitere Arneſtederne, og befindes da nogen Overtræder, da ſkal hans Arneſted nedrives og han mulcteres. Dette er udentvivl Oprindelſen til den Skik, at to Mænd den førſte Dag i Maaneden fra 1 Octbr til 1 April endnu efterſee ethvert Jldſted.

Der exiſterer en egen Brand og Aſſecurants Forordning for Ærøskjøbing, foreſlaaet af Magiſtraten og confirmeret af Kongen d. d. 22 Octbr. 1764, og ſenere udvidet og forandret ved Reſcript af 30 Juli 1817.

For Landdiſtricterne blev det ved et Mandat af 28. Martz 1687 faſtſat, at Bønderne gjenſidigen ſkulde aſſurere hinandens Bygninger ſaaledes, at naar et Bol afbrændte ſkulde de øvrige Bolsmænd yde 16 ß. hver og

en Dragt Tag til den Brandlidte Kodboerne hver 6 ß. Naar et Kod afbrændte, da hver Bolsmand 6 ß. hver Kodbo 3 ß. til Brandhjelp.

Fra 1739 af havde Ærø fælles Brandforsikring med Als, men siden 1769 tager Ærø Del med i den almindelige Brandforsikring for Hertugdømmene.

Efter Begtrup var der 1803 i Landdistricterne.

Vaaninger taxerede til	1180	182431 Rbd.
Staden Ærøskjøbing	276	115264 —
	1456	297695 Rbd.

Ved Udgangen af 1831 var der i Landdistricterne.

1439 Vaaninger taxerede for	330080 Rbd.
i Ærøskjøbing 294 Vaaninger. . . .	153200 —
1733 Vaaninger.	483280 Rbd.

9. Fattigvæsen.

Et organiseret Fattigvæsen har Ærø ikke, uagtet der flere Gange har været forsøgt paa en saadan Indretning, og den ogsaa siden flere Aar har været befalet. De Fattige søge altsaa deres Underholdning ved Betleri.

Ifølge et Mandat d. d. Glücksburg 2. Febr. 1737 havde Præsterne og Embedsmændene fort tilforn gjort et Forsøg paa ved frivillige Bidrag at faae en Fattigcasse oprettet og derved Betleriet afskaffet; men da en Bolsmand vilde komme til aarligt at bidrage 5, 6 eller 7 Mk., hvilket de fleste mente at ville trykke dem alt for haardt, saa faldt denne Anstalt bort. Sandemændene og Bolsmændene havde imidlertid forpligtet sig til at sørge

saa tilstrækkeligt for de Fattiges Underholdning, at Byen ikke skulde besværes af Betlerie.

Nogle Gange har man forsøgt at hemme Betleriet noget derved, at Mændene af hvert Sogn have forpligtet sig til kun at give til Sognets Fattige, og at afvise alle fremmede Betlere, men disse Overenskomster ere ikke blevne overholdte. En saadan Aftale traf man i de fleste Sogne i 1830, men den stod ikke ved Magt en Maaned.

Flækken Marstal har et Fattighus, hvor 11 Familier finde Bolig. Ogsaa Tranderup har et Fattighus siden 1826, den forrige Degnebolig, hvor 4, 5 Familier have Husly og et lille Stykke Have.

Disse to ere de eneste paa Øen. For faa Aar siden tilbød Kjøbmand R. L. Koch at skiænke et godt Hus, han eiede, til en Bolig for Fattige i Ærøskjøbing; men man tog ikke imod Gaven, af Frygt for de Udgifter en saadan Stiftelse vilde udkræve, mest dog vel afskrækket ved det Nye i Tingen.

Stadens Fattige forsørges af Renterne af nogle Legater, der aarligt udgjøre lidt mere end 200 Rd. S. H. C., og ved Pengene af Kirkeblokken, der for største Delen ere samlede ved Tavlen. Hvad man mere behøver, det søger man at faae ved frivillige Bidrag, til hvilken Ende en Liste circulerer i Byen, men ere disse Bidrag utilstrækkelige, saa lignes Resten paa Communen.

Siden 1821 er der en saakaldet Fattigcolonie ved Ærøskjøbing. Den bestaaer af 5 Tdr. Land, som ere leiede paa Stadens Regning og er inddelt i 20 Lodder, hvilke for en moderat Afgift til Stadens Casse leies ud til de mindre Velhavende og Trængende. Her dyrkes Sennep, Coriander, Rødder, Kaal o. s. v.

I Anledning af Prindsesse Vilhelmines Formæling 1 Nov. 1828, blev det vedtaget af Sparekassens Overskud at klæde og underholde et Antal fattige Børn, for det første to, hvilken Stiftelse med allerhøieste Approbation bærer Navnet Vilhelminestiftelsen.

Flekken Marstal og det øvrige Marstal Sogn udgjøre efter et Reskript d. d. Gottorf 11. Martz 1825 to af hinanden aldeles uafhængige Fattigdistricter, ellers udgjør ethvert Sogn sit eget Fattigdistrict.

De Fattige paa Landet forsørges ved en aarlig Gave af Kirkecassen og ved Tavlepengene, hvad man derefter kommer til at mangle reparteres paa Communen. Hvor utilstrækkelig i Øvrigt denne Fattigforsørgelse er, det skal jeg vise ved at give en Udsigt over de Fattiges Antal i Aaret 1825, og hvad der samme Aar anvendtes til deres Understøttelse.

Marstal Sogn havde 168 Fattige og den hele Hjelp de nøde var, af Kirken . . . . . 16 Rbd.
Tavlepenge . . . . . 100 — 77 —
Ved Repartition *a* i Flækken . . . . 213 — 83 —
b i Sognet . . . . . 61 — 32 —

392 Rbd.

Riise Sogn havde 62 Fattige, til hvis Underholdning blev i det Hele anvendt 96 Rbd. 74 ß.

Tranderup Sogns 47 Fattige.
Af Kirkecassen. . . . . 24 Rbd.
Af Kirkeblokken. . . . . 23 — 40 —
Ved Repartition. . . . . 10 — 90 —

58 Rbd. 34 ß.

Desuden 4 Tdr. 2 Skp. Korn.

Bregninge og Søby Sognes 60 Fattige.

a Bregninge.

Af Kirkecassen. . .	24 Rbd.			
Af Kirkeblokken. . .	20 —	77 ß.	44 Rbd.	77 ß.

b Søby.

Af Kirkecassen. . .	24 —			
Af Kirkeblokken. . .	11 —	19 —	35 —	19 —

80 Rbd. = ß.

For Staden Ærøskjøbing maa jeg betjene mig af Aaret 1827, da de Fattiges Antal var 115, til hvis Forsørgelse blev anvendt:

Renter af Legater.	359 Rbd.
Af Kirkeblokken.	50 —
Ved Repartition.	287 —
	696 Rbd.

Heraf sees det nu, at de Fattige ere kun maadeligt aflagte, men Mangelen vide de godt at erstatte ved Betlerie, der ogsaa derfor paa Ærø er grændseløst. Det anseés heller ikke for nogen egentlig Skam at betle, men mere for en ubehagelig Næringsvei og der gives visse Ting, man skal bruge i et Huus, som man aldeles ikke kan faae for Penge, men nok for intet f. Ex. Kjernemelk, afblæst Melk ofte, grønne Mark Ærter og saadanne Smaating.

Den egentlige gustne, pjaltede Armod sees kun sjeldent, de fleste Betlere ere endog velklædte og have et ganske godt Udseende. Paatrængende ere de Fattige ikke til dagligt Brug, faae de Nei et Sted, saa gaae de videre, kun ved de store Høitider lade de sig ikke gjerne afvise. Ogsaa i det Tilfælde, at En er vant til at faae en ugentlig Almisse

i et Hus, da hjelper heller ingen Snak; og skulde det træffe, at Giveren havde været fraværende, eller Betleren af anden Grund i nogen Tid ikke havde faaet, hvad han pleiede, saa vil han ikke mangle den næste Gang at erindre om det Resterende. I et Hus, hvor man pleiede at give nogle særdeles Trængende flere Skilling om Ugen, lagde man Mærke til, at de Fattige hvergang talte Pengene, om de ogsaa vare rigtige.

De Fattige have det forholdsvis godt ved den bestaaende Indretning; thi Ærøboen rækker den Trængende af et velvilligt Hjerte, hvad han kan give, og skulde det end være, at Villien manglede hos en og anden, saa giver denne dog ogsaa, for ikke at komme i Folkemunde. Er den Trængende ved Sygdom og Svaghed forhindret fra at samle sig sin Underholdning ved Dørene, saa ville de mere Velhavende, tro sig dobbelt forpligtede til at sørge for hans Underholdning, og lade ham derfor bringe hans Fornødenheder i Huset.

Jeg har selv stundom havt det Ærinde at skaffe Mad til nogen Svag, og jeg fandt næsten hos Alle, at man opfyldte en saadan Anmodning, ikke blot med stor Beredvillighed, men ogsaa med en vis Glæde.

Paa nogle Steder paa Landet har man drevet Omsorgen for Betlerne saa vidt, at man har indrettet et eget lille Værelse til at herbergere dem i. Et saadant Betlerkammer fandtes f. Ex. paa Kattekjær indtil for et Par Aar siden. Det var et lille, mørkt Kammer, der kun havde en Aabning, Døren, og denne var udvendig forsynet med Haspe, paa det at man kunde lukke Personen inde, om man fandt det for godt. En vist ikke overflødig Forsigtighed, der for øvrigt beviser, at man var be-

redt paa at øve en veldædig Gjæſtfrihed; ſkjøndt man var ſig bevidſt, at den ikke øvedes uden Fare for egen Sikkerhed.

At lade de Fattige ved Betlerie indſamle deres Fornødenheder er baade en beſværlig og meget bekoſtelig Maade at forſørge dem paa, alligevel vil det falde vanſkeligt at faae en anden Forſørgelſes Maade bragt iſtand, ſaaledes at de Fattige kunde have det Fornødne, og de mere Velhavende ikke trykkes alt for meget. Ærø er nemlig virkelig overbefolket, og Formuen er derhos meget mere ligeligt fordelt over den hele Folkemængde, end andre Steder i Landet. Som man nu ikke træffer den nøgne Armod, ſaa træffer man heller ikke den overfyldte Rigdom. Nogle Folk ere velhavende, men de allerfleſte ſlaae ſig kun ſaa igjennem. Jeg er overbeviſt om, at mangen En tager fra ſin egen Mund den Bid han rækker den Fattige. Saadant kan man nu og da gjøre med Glæde, naar det ſkeer formedelſt Ens egen fri Villie, men ſkal man formedelſt et Lovbud ſtedſe tage fra ſig ſelv og give den Fattige, ſaa gjør man det med ganſke andre Følelſer.

IV. Handelspladsene.

1. Ærøskjøbing.

Denne By ligger paa den nordlige Side af Øen, omtrent lige langt fra begge Ender.

Dens Polihøide efter Videnskab. Selsk. Kort er 54°53′10″. Dens Længde Vest for Kjøbenhavn er 2°9′30″. Dens Længde Øst for Ferro omtrent 28°6′.

Ligesaa mange forskjellige Benævnelser, som man har tillagt Øen, saamange og endnu flere har man tillagt Staden.

Foruden Benævnelsen Kopinga og Kjøbing hæftet ved Øens Navn, eller brugt for sig alene, har man, som Resen siger, ogsaa kaldet den Rutgenkøping; Ranzau kalder den Nicopia, Arent Børentsen Ærikjøbing og Dankwerth Hartzkøping. Almuen kalder den i daglig Tale blot Kjøbing.

Staden fører et Træ i sit Segl med den Omskrift: Aeröskjöbings. Stads. Sigilli. 1629. Hvorfor det just skal være en Lind, som Hansen, og efter ham Jonge vil, veed jeg egentlig ikke, ligesaa lidt som jeg kjender til noget Sagn, om en Skov af Lindetræer, der skal have omgivet Byen, eller en Vold af Lindetræer, som Jonge oversætter Hansens Wald.

Paa et Document af 167* har jeg seet et Stads Segl, som paa den ene Side af Træet havde Bogstaverne MB og paa den anden BL.

Hansen omtaler Ærøskjøbing og Sønderborg tilsammen som to meget gamle Byer, og viser dernæst, at Søn-

derborg var til i Midten af 13de Aarhundrede, men Ærøskjøbings Alder berører han ikke videre.

I Skjødet af 1398 omtales et Visby paa Ærø, hvilket Navn efter Prof. Michelsen er ligegjeldende med Kjøbing eller Kjøbstad.

Det er ellers et Spørgsmaal, om ikke dette Visby kan have ligget paa et andet Sted af Øen, f. Ex. paa den sydvestlige Kant ved Vitsøe, der maaskee ligesaa snart hedder Wi'sø, af Wik, Wig en Stad, eg siden være bleven flyttet om paa den nordlige Kant, for større Bequemheds og Sikkerheds Skyld.

Ærøskjøbing var efter Dankwerth den sidste i Ordenen, da de Slesvig Holstenske Stæder bleve opraabte ved Frederik den tredies Hyldning i Flensborg.

Efter danske Atlas, altsaa før 1780 havde Staden 280 Huse, 1803 havde den 276, men 1827 havde den atter 294 Huse.

De fleste Huse have een Etage med en Kviist, der forlænget ned til Jorden danner en, omtrent en Alen fremstaaende Udbygning paa to Fag; Ved Huset almindelig en mindre eller større Have.

For en Snes Aar siden betaltes et godt Hus for en borgerlig Familie med 1000 Rd. Ct., men det kan nu haves for ⅓ af denne Sum.

Husleien for en anstændig Familie er 20 a 30 Rd. Ct. aarlig, for en Dagleier 6 a 8 Rd. Ct.

Staden deles i to Kvarterer, første og andet. Gadernes Navne ere: Vestergade, Gyden, Sluttergyden, Søndergade, Brogade, Nørregade, Kirkestrædet, Østergade eller Ramsherred.

Disse Navne tilhøre Gaderne, men det hænder tidt, at man til dagligt Brug benævner Gaden efter en eller anden mærkelig Mand, der boer deri, eller efter den, man just tænker paa f. Ex. Kleſtrups Gade, Rikkes Gade osv. Byen har to Torve: Raadhustorvet og Gaaſetorvet.

1702 blev det ved et Mandat forbudet at bruge Gaden til Møddingsplads, iſær for "Tang Effve," og det blev befalet Borgerne at fylde Gaden op og brolægge den. Dengang er Byen vel først bleven brolagt.

Endel af Byen blev paany brolagt 1819 med en Bekoſtning af 1669 Rbd. og Reſten i Aaret 1823 med en Bekoſtning af 1900 Rbd. Disse Summer tilveiebragtes ved en Brolægnings Skat, der opkrævedes med 1 Rbß. af hver Rbmk., en Borger betalte i Skat til Byens Caſſe, og ſom allerede igjen ophørte med 1827.

Efter denne Brolægning er det hver Huseiers Pligt at vedligeholde Gaden for ſit Hus, hvormed man inden faa Aar vil faae nok at tage vare, da Arbeidet er temmelig maadeligt udført.

Den eneſte Dyd Gaderne have er den, at de ved Byens ſkraa Beliggenhed, og derved, at Brolægningen er ſat i meget grovt Grus, næſten under alle Omſtændigheder ere rene, da al Fugtighed meget ſnart trækker bort. De ere ikke fuldkommen lige, men dog ſaa nogenlunde. Formedelſt den Nyfigenhed, der er Oboere egen, ſørger enhver, der bygger et nyt Hus for at han gjennem et Par Karnap Vinduer kan have Udſigt forbi ſine Naboer til begge Sider, hvilket bidrager med til at gjøre Gaden mindre regelmæssig.

Gaderne ere hist og her beplantede med Valnødde-træer og Lindetræer.

Der findes 4 lukkede Brønde i Byen, og to saakaldte Holke eller aabne Brønde udenfor, til almindeligt Brug, desuden er der næsten i enhver Gaard en Brønd.

Indvaanernes Antal var i Aaret 1803 1303 Pers., i 1827, 1550 Pers. og i 1831 omtrent 1417 Personer.

1803 var der 276 Familier, 1831 derimod 313 Familier.

227 Personer havde 1831 aflagt Ed som Borgere.

Af et Mandat d. d. Grasteen d. 16. Febr. 1630 erfares det, at Magistraten indtil da havde bestaaet af en Borgemester og 12 Raadmænd, hvis Antal nu paa Hertug Christians Befaling blev nedsat til 4, og de øvrige 8 udnævntes til svorne Sandemænd.

Da Magistraten hidtil havde tjent uden Løn, saa blev det med det samme bestemt, at Byen skulde kjøbe de to første Byskifter, der bleve tilkjøbs, hvilken Jord tillagdes Magistraten, tilligemed fri Græsning til 2 Køer i Lindskov, ogsaa blev Magistraten fritagen for alle Byens Skatter og Tyngder.

Fra denne Tid skriver sig altsaa den Embeds Jord, som Justitsbetjentene endnu have.

1753, 20 Juny blev Stadens Commune Anliggender foruden Magistraten underlagt 6 Deputerede Borgere, der bleve udnævnte ved den samme Resolution. Det er allerede forhen viist, at da Magistraten ved Justits Frdn. af 1773 ophævedes, traadte Landfogden og Actuaren i dens Sted.

Af offentlige Bygninger har Staden Kirken, Skolen og Raadhuset.

Kirken er temmelig ny. Den gamle Kirke, som ved Midten af det syttende Aarhundrede var brøstfældig og for liden for Menigheden, undergik da en Hovedreparation og blev udvidet ved Tilbygning; men 80 Aar derefter var den atter saa forfalden, at Folk ikke betraadte den uden Frygt for, at den skulde styrte sammen over Hovederne paa dem. Endelig blev den nedbrudt, og den 1 Martz 1756 lagdes Grundstenen til den ny Kirke som 1758 blev færdig, og af Biskop Ramus indviet den 11 August [1]).

Denne Kirke er en anseelig Bygning, i ny Stil, dog med Taarn og Spir. Den er lys og rummelig, hyggelig og behagelig for Øiet. Den har en Hoved Gang og to Sidegange.

Det ved tre falske Hvælvinger gjennembrudte Loft nedsætter Bygningens Skjønhed, og et Par slet bygte, og endnu slettere vedligeholdte Pulpiturer vanzire den.

Den har et usædvanlig godt Orgel, der er bygt 1631 af Orgelbygger Hans Heide fra Flensborg for 230 Mk. foruden Snedkerarbeidet, fri Kost, fri Reise hen og hjem; til hans Dreng 6 Mk. See Raadstu-Protocollen.

I Taarnet findes to Klokker, en større med en Indskrift, hvoraf der skal følge en Tegning, og en mindre med Paaskrift Diederick Strahlbom me fudit. Lubecæ 1747.

Kirken eier i Legater. . . .	881	Rbd.	
I Kgl. Obligationer. . . .	619	—	$73\frac{13}{15}$ ß.
Hos Private.	720	—	= —
	2220	Rbd.	$73\frac{13}{15}$ ß.

[1]) Hansen og Jonge have urigtigen 1752 for dens Begyndelse og 1753 for dens Fuldendelse.

I det gamle Stads Archiv findes et Gavebrev af Hertug Philippus d. d. Arreskøping 9. Martz 1634, hvorved han skjænker Staden uden Skat, Skyld og Pligt en Kornlade paa Torvet til et Raadhus. Herved berigtiges den Efterretning herom, som findes i Danske Atlas.

Formodentlig er Stadens ældre Raadhus blevet ødelagt i den store Brand 1629, ved hvilken Leilighed Stadens Segl, der nu bærer dette Aarstal ogsaa kan være forkommet.

Det nuværende Raadhus er den smukkeste og bedste Bygning i Staden. Det staaer isoleret, har to Etager af en ansеelig Høide og er nyt opført, af solid Grundmur i Aaret 1778.

Efter Danske Atlas kostede det 4000 Rd., hvoraf Kongen gav 900 Rd. og Resten lignedes paa Øen. Til dets Vedligeholdelse contribuerer Staden $\frac{1}{4}$ og det øvrige af Øen $\frac{3}{4}$.

Foruden to Retsværelser, en Archiv Stue og en Advocat Stue findes her 4 criminal Fængsler, og to andre Arrester, "Jomfrukamrene," hvilke alle ikke blot ere vel forvarede og betryggende for den offentlige Sikkerhed, men ogsaa tilfredsstille Humanitetens Fordringer.

Desuden har Raadhuset Bolig for Bytjeneren og Landtjeneren.

Her have ogsaa Sprøiterne deres Plads.

Indtil 1702 havde Staden ingen Vægter, men dette Aar vedtog Magistraten at indsætte en saadan Embedsmand, som det hedder i en Bekjendtgjørelse til Borgerskabet "baade for ulykkelig Tilfald, som og for anden Gavn." Hvad det var for "anden Gavn" sees af en

Skrivelse fra Borgemesteren til Hertugens Secretair: "Formedeist stor Fornsdenheds Skyld, og efter mange af de bedste Borgeres Begjæring er dog vores Vægter beorned, i det man veed en Nat efter en anden er slagen Folks Vinduer ind med mere derved er begaaet. For nogen kort Tid siden er indkommen en Tydsk i Hans Jensens Stue om Natten og bersved hans Kones Fikke og tog deraf ongefær 6 a 7 Mk., videre tog han hendes Nøgel og gik til hendes Skab, og hun med Rædsel saae paa alt dette, havde sit spæde Barn ved sig, var ongefær 14 eller 16 Dage gammelt, omsider trykte paa Manden, han vognede og talte, hvor da Tyvene fore ud af Vinduet. Endog for nogen Tid siden blev indbrudt i Evert Christensens Huus og han blev bestjaalen, og mere andet, som om Natten kan passere." Med denne Vægter traf man ellers den besynderlige Indretning, at En af Borgerskabet eller hans Bud skulde ledsage Vægteren hele Natten. Da det nu stundom hændte, at den som fulgte Vægteren, til Tidsfordriv hjalp ham at synge nogle Psalmer, eller hvad det var, og da disse Personer desuden altid sang udenfor Bormesters og Byfogdens Dør; men aldrig uden for Præstens (hvorover han klagede), saa blev denne fortørnet og lod en Seddel oplæse paa Prækestolen, saalydende:

"Ellers lader Eders K. Sjæleførger og Sognepræst, som hjerteligst saa alfvorligt formane hermed een hver vedkommende, dem som falder til at følge Vægteren om Natten efter Øvrighedens derom gjorte Anordning, at de endelig entholder sig fra saadan Guds Ords Misbrug, som undertiden hidindtil er skeet med at sjunge lange Psalmer paa endel Steder, efter Phariseernes Maade, der gjorde saadant paa Torvet og Hjørnerne af Gaderne paa det de

kunde anſees af Folket, ſom ogſaa fra at ſjunge nogle carnalieuſe hore=riim i andre Gader for fattige Folk, ſaafremt den Skyldige ſiden ikke vil udſtaae Kirkens Diſciplin ſom det 2det Bud Ords modvillige Ofvertredere" o. ſ. v.

Jeg ſkulde næſten troe, at den i den geiſtlige Hiſtorie ved 1702 anførte Notits af Kirkebogen, om Consul loci har havt Henſyn til denne Sag; thi Præſten og Magiſtraten kom i en hæftig Strid med hinanden i den Anledning. Nu har Staden to Vægtere, hvoraf den ene beſørger Tjeneſten indtil Kl. 12, den anden fra Kl. 12 af, til Kl. 4.

En egentlig Havn har Byen førſt for faa Aar ſiden faaet. Forhen betjente man ſig af en lille Bugt ved Liløe, Liløſund, hvor Skibene laae fortøiede ved Pæle, ikke ganſke uden Fare ved Isgang.

1764 begyndte man at forbedre Høibro og at føre Dæmningen længere ud i Stranden; men Arbeidet blev ødelagt af Høivande, dog blev der atter taget fat derpaa og 1770 ſikkrede man det ved Pæle. Det indre Bolværk og Muren er paabegyndt 1811 og ſucceſsive fortſat. 1816 begyndtes med Havnens Opmuddring. I 1832 er der opført en Mur for Broens øſtre Side. Høibro danner nu en Dæmning af et Par Hundrede Alens Længde og en Snes Alens Bredde, ved Enden af hvilken er et indpælet Baſin, den egentlige Havn. Her kunne alle Byens Skibe og endel fremmede ligge fuldkommen trygge, den eneſte Ulempe er den, at Skibene ved Lavvande næſten ligge tørre, ved dagligt Vand er der dog Vand nok.

1785 fik Ærøskjøbing en Havne=Anordning med Ret til at hæve Laſtepenge og Vinterlagspenge af alle Skibe,

ſom ſøge Havn der, hvilken ved en Anordning af 19 July 1815 er noget forandret og nærmere beſtemt.

Enhver Borger i Staden er pligtig til at ſtille en dygtig Arbeider til de Reparationer ſom foretages ved Broen og Havnen.

Havnens Anliggender beſtyres af en beſtandig Commiſſion beſtaaende af den anden Aſſeſſor i Stad og Landretten, to deputerede Borgere og to erfarne Skippere. En af diſſe ſidſte fire er Broforſtander.

Under Brocommiſſionen ſtaaer en Brofoged, der har Tilſyn med Havnens Politie.

1830 havde 280 Fartøier til forſkjellige Tider benyttet Havnen.

Intægterne vare ſamme Aar. . .	658 Rbd.	91 ß.
Udgifterne.	472 —	37—
Havnens Gjeld var	2441 —	74—

. Siden 2. Mai 1821 har Ærøskjøbing en combineret Spare og Laanecaſſe, der er garanteret af 20 Intereſſenter med 640 Rbd. Her modtages de mindſte Summer til 4 pro Cent, og de udſættes igjen til 5 pro Cent. Af Overſkuddet holdes Vilhelmine Stiftelſen med omtrent 40 Rbd. aarlig.

1831 den 31. Decbr. var Sparekaſſen

ſkyldig.	8461 Rbd.	14 ß.
Laanecaſſen havde at fordre. . . .	8904 —	83—
Overſkud	443 Rbd.	69 ß.

Hele Omſætningen for 1831 var 4287 Rbd. 89 ß.

234 Perſoner havde gjort Indſkud og 137 Perſoner modtaget Laan.

Den Vrøskjøbingske Commune er i oeconomisk Henseende i god Stand. Dens Gjæld var 1827

1. Den staaende Gjæld hidrørende fra Kirkens og Skolens Bygning, Degneboligen o. s. v. . . . . 4,382 Rbd. 38 ß.

2. Obligationer for Beløbet af det tvungne Laan af 1813, skyldig til ult. Juny 1827 . . . . . 4,934 Rbd. = ß.

9,316 Rbd. 38 ß.

Deraf stod omtrent Halvdelen til 4 og Resten til 5 pro Cent; men ved et nyt Laan i 1831 blev Renten for hele Stadens Gjæld nedsat til 4 p. C. hvorimod dens Tilgodehavende bærer 5 p. C. Stadens Tilgodehavende Aar 1827 var 9,993 Rbd. 64 ß. Deriblandt to Kgl. Obligationer af 1813 paa 2,240 Rbd. der indbefatte Borgernes Fordringer til Regjeringen for Indqvartering og Bespisning af de franske og spanske Tropper, der laae her paa Øen i 1808. Disse Obligationer ere blevne Stadens Eiendom derved, at Borgerne ere blevne enige med Stads-Collegiet om, at modtage deres Tilgodehavende i 25 Aar af Renterne.

Vi komme nu til at betragte Stadens Næringskilder.

Handelen, der skulde afgive det vigtigste Erhverv er kommen i temmelig Forfald.

Stadens Privilegier ere alle forkomne, og der findes endnu kun Copier, tildels ikke videmerede, hvoraf dog ingen er ældre end Christian II. Ved et Dokument, "geben auf unsern Libgeding Schloß Colding den 1 Febr. 1563" stadfæster Dronning Dorothea Stadens Privilegier, saaledes som de af Kong Hans og andre Konger

og Hertuger vare givne. Ærøskjøbing er alligevel ældre end fra Kong Hans's Tid, om man end ikke vil antage, at den er et med det Visby, der omtales i Skjødet af 1398; thi efter Danske Atlas omtales en Hans Hayghe, som Borgermester der 1476, altsaa under Christian den Første. Dersom Stadens ældre Privilegier ere forkomne ved Lybekkernes Overfald paa Øen 1509, "førte til Lybek," som Sagnet vil, saa maatte Kong Hans vel renovere dem, og Dronning Dorthea kunde da med Rette henvise til Kong Hans's Privilegium, som det ældste da tilværende.

Det ældste Document, der findes paa Øen er en Copie af Christian den II Forbud mod Landprang og Handel i Landsbyerne til Skade for Staden, udstædt i Odense, Mandagen efter Midfaste Søndag Aar 1522, skreven med en gammel Haand. Dernæst Copier af Frederik I og Christian III Stadfæstelse af Stadens Privilegier, skrevne med en ny Haand og ikke vidimerede. I Sønderborg am Dage Vencentj Anno 1537 udstædte Amtmand Hans Johansen et Forbud med at gjøre Indgreb i Ærøskjøbings Rettigheder, især stilet mod Indvaanerne af Stokkeby og Ommel.

Alle Hertugerne af det Sønderborgske Hus have confirmeret Stadens Privilegier, og da der bestandigt blev gjort Indgreb deri, saa have de fleste ofterе i deres Regjeringstid, efter Ansøgning fornyet denne Stadfæstelse.

Efter disse Privilegier havde Staden Eneret til Handel og borgerlig Næring paa Øen; alle Skibe skulde losse og lade der; Bonden var forpligtet der at sælge alt, hvad han kunde gjøre i Penge, ikke blot Korn og Fedevare, men ogsaa Creature, lige indtil Høns og Ænder, og han var forpligtet til der at kjøbe alle sine Fornødenheder o. s. v.

Der blev som sagt meget hyppigt gjort Indgreb i denne Forret, men den stod dog ved Magt indtil Hertug Philip Ernst og hans Søn Hertug Friederich formindskede den endel, og da Staden 1750 kom i Kongens Værge, nægtede Fredrik V at confirmere Stadens Privilegier, og ingen af hans Eftermænd have villet stadfæste dem, uagtet der flere Gange ved Deputationer og paa anden Maade er søgt derom.

Saaledes befinder Ærøskjøbing sig, rigtignok ufrivilligen, i den velsignede Tilstand af en Stad uden Privilegier, som et offentligt Blad for et Par Aar siden ophøiede saa meget.

Men det kan egentlig heller ikke gjøre Byen saa meget, om den har disse Privilegier eller ei. Betydelige Contraventioner var det alligevel umuligt at forebygge med den Handelsaand, der besjæler Øens Indbyggere og den mest indbringende Handel, som Borgerne drive, berører slet ikke Øen.

Om Vinteren søger Kjøbmanden og Skipperen, hvilket oftest ere ligegjældende Benævnelser, at faae Underretning om Markedets Tilstand i Hertugdømmene, i Danmark, i Norge og i Østersøen; thi udenfor disse fire Puncter gaaer hans egen Speculation ikke. Mener han, det kan svare Regning, saa kjøber han Last hjemme, og gaaer med den om Foraaret derhen, hvor han troer at kunne gjøre det bedste Marked. Har han ingen Last faaet hjemme, saa gaaer han med sin ballastede Jagt til en af de danske Øer eller til Østersøen, kjøber sig der en Ladning og afsætter den, hvor han synes bedst, og saaledes holder han det hele Sommeren over. Denne Han-

del for egen Regning vælger han helſt, naar han formaaer det; imidlertid, troer han at kunne fare fordelagtigere paa Fragt, ſaa retter han ſig efter Omſtændighederne. Handelen paa Oſterſøen har til ſine Tider indbragt Ærø mange Penge, og den er fordelagtig i mere end en Henſeende.

Kjøber han Laſt hjemme eller i Danmark, ſaa maa han lægge det meſte af Ladningens Værdie ud i contante Penge, men i Oſterſøen kan han betale med Vexel paa Hamborg og Altona, og almindeligvis ſælge ſin Ladning ſaa betimelig, at han kan remittere Beløbet endnu inden Forfalds Tid. Saaledes har han ofte ſelv ikke en Skilling ſtaaende i ſin Laſt, og alt det Overſkydende er ren Fortieneſte. Men i ſaa Tilfælde maa han rigtignok i Almindelighed lade aſſurere, og naturligvis betale en Proviſion til Vexelereren i Hamborg.

Til Oſterſøen, Hertugdømmene, Danmark og Norge fører Ærøboen ſtundom ogſaa betydeligt af Smør og Fedevare med god Fordel. Sin Ladning kjøber han i dette Tilfælde hjemme eller paa Als.

I Aarene 1806, 1807 og de følgende Aar ſkal det ikke have været uſædvanligt at kunne tjene mellem et og to Tuſinde Rigsdaler paa en lille Ladning, og endnu i den ſidſte Tid har Fortjeneſten ſtundom været betydelig. Saaledes profiterede Enkelte i Ærøskjøbing flere Hundrede Rigsdaler, paa en Ladning Rug i 1830, da Priſen en kort Tid ſtod meget høi i Hertugdømmene imod den i Oſterſøen. Men nu vilde alle have den ſamme Fortjeneſte og imidlertid vare Priſerne komne mere i Ligevægt, ſaa at adſkillige lede betydeligt Tab til ſtor Skade for den almindelige Velſtand.

Handelen paa Øen ſelv duer ikke ſtort, den er ſplit-

tet ad paa alt for mange Hænder: Kjøbmænd, Skippere, Matroſer, Dagleiere, alle Menneſker handle og Fruentimrene allermeſt. Alt, hvad er muligt kan tjenes noget paa, bliver ſtrax en Gjenſtand for deres Opmærkſomhed.

Ogſaa Bonden har mangehaande Handelsplaner i Hovedet, og de der intet ſelv have at handle med gaae omkring og agere Mellemmænd. Man er nu bleven ſaa vant til disſe Mellemmænd, at ſaavel Kjøbmanden ſom Bonden paa de ſidſte Aar helſt lader Handel om Landets Producter afſlutte ved en ſaadan Landpranger, hvoraf der gives en halv Snes navnkundige, foruden flere af mindre Betydenhed. For Kjøbmanden har det den Fordel, at han ved at henvende ſig til en Landpranger, ſtrax kan faae ſaa ſtort et Quantum, ſom han behøver, og for Bonden, at han faaer den høieſte Pris.

I Aaret 1727 gav Philip Ernſt Kjøbmandslauget i Ærøskjøbing 14 Laugsartikler, men nu exiſterer der intet Laug. Handelen er en fri Kunſt.

I Ærøskjøbing holdes aarligt to meget ubetydelige Krammarkeder, det ene Manddagen før St. Hans Dag, det andet paa Galli Dag.

2 Heſtemarkeder og 1 Quægmarked holdes afvexlende det ene Aar i Ærøskjøbing, det andet i Marſtal.

Som bekjendt var Vægt og Maal i ældre Tider høiſt forſkjelligt i de forſkjellige Egne i Danmark og Hertugdømmene.

Hvad Korn angaaer, da regnes de paa Ærø efter Læſt, Ortig, Skjeppe, ſtundom ogſaa Tønde, til hen i det attende Aarhundrede. En Ortig var 12 Skjepper af Byg.

1660 ſkriver Fogden Hans Glaman, at den Ærbo

ſtrøgne Skjeppe, 8 til Tønden ikke kan holde Maal med den Alſinger Top Skjeppe, hvoraf 8 gjøre 9 Ærbo Skjepper, da ellers den Ærbo Skjeppe er ſaa meget større end den paa Als, at det gjør 3 Tdr. paa Læſten, ſaa at 33 Tdr. 2 Skp. Ærbo Maal udgjør en Alſinger Læſt eller 24 Ørtig.

En Levning af et ældre Maal fandtes paa Ærø endnu da Begtrup ſkrev. Ærøboen accorderede nemlig da Tærſkernes Løn i Pundevis, et Pund Rug var 20 Skjepper, et Pund Byg 3 Tdr. et Pund Havre 5 Td. Nu betales Tærſkerne enten Tøndevis eller Dagvis.

En Forordning af 2 May 1768, nærmere beſtemt ved Fordn. 6 Marts 1769 regulerer Maal og Vægt efter een Fod over hele Hertugdømmet Slesvig, hvorunder Ærø[1]).

Derefter maales Korn med den ſjellandſke Strygtønde ($4\frac{1}{2}$ ſjellandſke Kubikfod). Flydende Varer maales med Hamborger Maal, almindeligt Kande og Pot, hvilken ſidſte Benævnelſe paa Ærø er traadt iſtedetfor Qvartier. En ſaadan Qvartier eller Pot, er lidt mindre end det danſke Pottemaal.

Alenvarer maales med Hamborger Alen, der er omtrent $\frac{1}{16}$ mindre end den Danſke Alen. Efter denne Alen er ogſaa Favnemaal til Brænde indrettet.

Vægten er derimod den Lybſke, hvorefter

1 Skpd. er 20 Lpd. er 280 Pd.
1 Centner er 8 Lp. er 112 Pd.
1 Lp. er 14 Pd.
1 Pd. er 32 Lod o. ſ. v.

---

[1]) Hanſens Staatsbeſchreibung Pag. 85.

Men naar man til daglig Brug taler om et Lispund, saa tænker man dog hyppigst paa et Lispund af 16 Pund, naar man ikke udtrykkeligt tilføier, at det er tydsk Vægt.

I den daglige Omsætning bruges kun Courant Mynt. Danske Rigsbankſedler kjøbes og sælges som en Vare. Den ſiørſte Del af den circulerende Skillemynt er af meklenborgſk, Lybſk og Hamborgſk Præg, saaledes som det mer og mindre er Tilfældet flere Steder i Hertugdømmene. Regjeringens egen Skillemynt er saa ſjelden, at man giver Opgeld derpaa, naar man nødvendigt ſkal bruge den til Skatter eller deslige.

Jeg ſkulde mene, at Regjeringen kunde let fortrænge diſſe ſlette, fremmede Penge af Landet.

Til Handelen knytter ſig nærmeſt Skibsfarten.

Efter Danſke Atlas havde Ærøskjøbing ved 1780, 54 Fartøier fra 2 til 32 Læſter. Efter Begtrup var dette Antal i 1802 ſteget til 58, tilſammen 648½ Commercelæſt drægtige. Endelig ved Slutningen af 1830 havde Ærøskjøbings Tolddiſtrict, hvorunder Ærøskjøbing, Søby, Snekkemoſe o. ſ. v. i alt 54 Fartøier fra 1 til 27 Læſter drægtige, nemlig: 5 Fiſkerqvaſer, 3 Baade, 3 Jagtbaade, 1 Slup, 42 Jagter, tilſammen af 509 Commercelæſters Drægtighed med en Beſætning af 158 Mand. De fleſte af diſſe Fartøier vare bygte i Troenſe og i Svendborg.

En faſt Lods gives ikke i Ærøskjøbing, da alle Byens Søfolk meget nøie kjende Indløbet; kommer ſtundom en Fremmed, da faaer han let en bekjendt Mand ombord.

Øens bequemme Beliggenhed for Fiſkerie benyttes maaſke ikke fuldt saa godt ſom den burde. I ældre Tider nedſaltedes endel Torſk, udentvivl ikke i ringe Mængde, da den

Æröske saltede Torsk ofte omtales i de gamle Brevskaber, og den var som en Udførselsartikel optagen i Toldtariffen. Endnu falder der en Mængde Torsk deromkring, men den er smaaladen og nedsaltes og tørres kun sjeldent, formodentlig fordi alt hvad der levnes fra det daglige Forbrug, afsættes til Fiskeqvaserne.

Nogle fattige Familier i Æröskjøbing og Marstal leve af Fiskerie, og de fleste Sømænd fiske til Tidsfordriv. Torsk, Flyndre, Aal og Aaleqvabber findes her hyppigst. Husmændene i Bregninge og Trandrup og Parcellisterne i Vudrup Mark søge om Sommeren en Bifortjeneste ved at fiske Rødspetter, der sønden for Øen falde af en udmærket Qvalitet.

At ellers Saltvands Fiskeriet ikke er meget betydeligt kan sluttes deraf at hele Øen foruden Skibsbaadene, kun eier 163 Joller, der dog langtfra ikke alle bruges til Fiskeri.

Sælhunde-Fiskeriet paa Isen har vel fordum været meget betydeligere end nu.

Af Ferskvandsfisk haves Karper, Karudser og Aborrer i nogle større og mindre Damme. Til Fiskeriet i alle disse Damme tilegner Amtsforvalteren sig Eneret, paa hvad Grund veed jeg ikke. Der findes rigtignok et Mandat d. d. Glücksburg 12 Jan. 1722, hvorved Amtsforvalter J. C. Hanefeldt, der paa egen Bekostning har tilbuden sig at oprødde Fiskedammene og besætte dem med Fisk, indrømmes fri Raadighed over alle Fiskedammene til enhver Tid, saalænge han lever, imod at han skal forsyne det fyrstelige Taffel med Fisk, naar Hertugen er tilstede paa Øen.

Dette Mandat gjelder naturligvis blot Graaftens Amt.

Fiſkeriet i Vitſø af Aal og Gjedder tilhører Eierne af Søen, mod en lille Afgivt til Kongens Caſſe.

En ikke uvigtig Næringsgren for Borgerne i Staden er Agerbrug.

Endel Jorder omringe Staden, hvoraf nogle have tilhørt den fra Arilds Tid, Kjøbings Mark; men de øvrige have Borgerne tilkjøbt ſig, da den gamle Herregaard, Kjøbingshof 1682, eller om man vil 1721 blev nedlagt, Herremarken.

Det lidet jeg veed om Kiøbingshof er følgende.

Ved et Gavebrev d. d. Glücksburg 6 July 1629 ſkjænkede Hertug Philippus ſin Gemalinde Sophie Hedevig denne Gaard med Tilliggende.

1647 forpagtede Sophie Hedevig den med Beſætning o. ſ. v. til Hertug Rudolf Maximilian paa 3 Aar for 1000 Rd. aarlig, dog med Undtagelſe af Jagt og Jurisdiction.

Ved Paaſke 1650 forpagtede ſamme Hertuginde Kjøbingshof til Amtsſkriver Jacob Weinſtorff paa 3 Aar for 850 Rbd. aarlig, det Halve i Vare og det Halve i Penge.

1662 forpagtede Philippus Herremarken til Sognepræſten Herr Erik Rasmusſen og ſyv Borgere i Ærøſkjøbing for 400 Rd. i Specie, hvoraf Forpagterne ſkulde betale 200 Rd. og Bønderne, ſom ellers gjorde Hoverie til Gaarden, ſkulde herfor være fritagne, imod at erlægge de øvrige 200 Rd. aarlig, hvilken Afgift for et Bol beløb ſig til 11 Rd. og for et Kod til 2 Rd.

1682 leiede Hertug Chriſtian hele Herremarken til Borgerne i Staden for 1000 Mark Lybſk aarlig, til evig Tid, baade i Krig og Fred. Leien ſkulde erlægges hvert Aar med 600 Mark til Jul og 400 Mark til Maidag i danſke Kroner.

Bønderne ſkulde holde Grøfter og Diger iſtand. Hvad Præſten i Store Riſe aarligt havde erholdet af Herremarken ſkulde betales af Hertugens Caſſe. Det Korn der avledes maatte udføres toldfrit. Ingen Contribution maatte til evig Tid paalægges.

I Tidens Løb viſte der ſig nogen Ubeqvemmelighed ved dette Arrangement, derfor ſolgte Hertug Philip Ernſt Aar 1721 Herremarken til Borgerſkabet. Den blev delt i 58 Parter, hver Part betaltes med 500 Mark, og en aarlig Recognition af 1 Mark, der ſkulde blive ſtaaende til evig Tid og ſom ikke maatte forhøies under nogen Omſtændighed, enten af Hertugen eller hans Efterkommere. Derfor ſvarede diſſe Jorder hverken Byens eller Kongelige Afgifter, indtil Grund und Benutzungsſteuer og ſenere Rigsbankhæftelſen blev paabuden. Diſſe to Skatter, foruden den omtalte Recognition, ere da endnu de eneſte Afgifter af denne Jord.

Det originale Pergaments Skjøde gjemmes i det gamle Stads-Archiv.

Den lille Ø. Deirø, der ligger et Par Bøſſeſkud N. O. for Ærøskjøbing, og ſom giver Græsning for omtrent 28 Køer, hørte før til Herregaarden og var ſærſkildt bortforpagtet for 40 a 50 Rd. om Aaret. Den tilhører nu ogſaa Private.

Kjøbingsmark ligger i Fælledſkab. Den er delt i 57 Lodder, eller ſaakaldte Byſkifter, hvert paa omtrent 3 Td. Land. Det hele Areal er omtrent 155 Tdr. Land til 320 □ Roder paa Tønden, men efter Udſæd beregnet, hvorved der kun kommer 213⅓ □ Rode paa en Tønde Land omtrent 278 Tdr. [1]) Herremarken er opmaalt og udſkiftet

[1]) Efterat dette var ſkrevet er i Aaret 1832 Kjøbingsmark udſkiftet.

i Aaret 1783 og indeholder 211 Td. 7 Skpr. $\frac{11}{16}$ Land. 1 Tønde Land er 320 [] Roder, en Rode er 16 Hamborger [] Fod.

Jorden følger ikke Huſene i Byen, men hver Del ſælges for ſig.

Den gangbare Kjøbeſum er i Herremarken 250 Rbd. og i Bymarken 100 Rbd. for en Tønde Land.

Ved den ny Beſkatning i 1777, blev der tillagt 15 Bolsmænd i Stokkeby og 6 Bolsmænd i Trandrup hver 2 Rd. aarlig for at vedligeholde Digerne om Herremarken, hvilken Godtgjørelſe endnu beſtandigt beregnes dem paa Amtſtuen, uden at de i mindſte Maade tage ſig af disſe Diger, der forfalde mere og mere.

At brygge og brænde til Salg, ogſaa at udſkjænke Øl og Brændevin, og at herbergere Reiſende anſees ſom en almindelig borgerlig Næring, der frit kan øves af enhver Borger i Staden.

Siden 1744 have Skrædderne et Laug, der nu beſtaaer af 5 Meſtere. Ogſaa Skomagerne have et Laug, men førſt ſiden 1830. Det beſtaaer af 9 Meſtere.

Ærøskjøbing har et privilegeret Farverie, 1 Glarmeſter, 7 Bagere, 2 Grovſmede, 2 Kleinſmede, 1 Guldſmed, 2 Rebſlagere, 1 Seilmager, 3 Slagtere, 4 Snedkere, 1 Uhrmager, 5 Vognmænd, 2 Malere o. ſ. v.

Nogle af disſe Haandværksfolk levere meget godt Arbeide, men endel ere ſtore Fuſkere og have neppe lært den Profeſſion, de give ſig af med. For øvrigt have de fleſte en hel Del andre Forretninger foruden deres Haandværk, eller de øve flere Haandværker, og det er ofte vanſkeligt at ſige, hvad der er en Mands egentlige Fag. Dette kommer

deraf, at enhver Næringsvei for sig er for lille til at føde en Familie.

Foruden de Handelsmænd og Haandværkere der leve og ernære sig i Byen, er der ogsaa endel, som have Bevilling til at øve lignende Forretninger paa Landet, deres Tal er 54 foruden dem i Marstal.

Med Hensyn paa selskabelige Fornøielser falder Byen i 5 eller 6 Afdelinger, hvoraf en dannes af Embedsmændene og et Par Fremmede, de øvrige af de store Familier i Byen, da disse nemlig mest holde sig til deres egne. Det fælleds Foreningspunct er Klubben.

Byen har et ubetydeligt, saakaldet Herreds-Bibliothek for Ærø, og et ligesaa ubetydeligt Læseselskab med danske Morskabsbøger.

Herr Wiswe, Bogtrykker i Sønderborg projecterede engang at udgive et Ugeblad for Ærø, beregnet især paa Ærøskjøbing og Marstal; men det havde ingen Fremgang. Det ene Nummer, der udkom til Prøve var baade vel trykket og paa godt Papir. Det var paa Dansk, at sige, Alsinger Dansk og indeholdt iblandt andet en fortræffelig lille Afhandling om at "bygge" (bauen) Kartofler, betitlet: "om Kartoffelbygning."

Stadens Commune Afgivter vare i 1827 følgende:

Extraskat ved Johanni	798	Rbd.	45 ß. [1])
— — Jul	802	—	21 —
	1500	—	66 —

[1]) Denne Skat lignes som før er sagt paa Eiendom og Næring, der taxeres. Den opkrævedes dette Aar trefobbelt.

Transport	1500	Rbd.	66 ß.
Skoleſkat . . .	229	—	32 — [1])
Brolægningsſkat .	196	—	65 —
Summa	2026	Rbd.	67 ß.

Med Hensyn paa de Kongelige Skatter, der reguleres efter Plovtallet skylder Ærøskjøbing for 5 Plov.

Areal 451 Tdr. Land, taxerede for 68,280 Rbd.

2. Marstal.

Flækken Marstal ligger paa den østlige Ende af Øen, sønden for Landsbyen af samme Navn, med hvilken den for øvrigt er sammenhængende.

Dens Polhøide er 54° 51′ 10″ efter Videnskab. Selskabs Kort. Længden Vest for Kjøbenhavn 2° 3′ 12″. Længden Øst for Ferro omtrent 28° 12′.

Om Navnet, som nogle ville, skal udledes af Mord, eller som andre ville af Mar, Mær, en Hest, fordi en fyrstelig Hestestal skal have staaet der, skal jeg ikke kunne sige.

Flækken Marstal, hvorom her blot skal være Talen, er ikke ansat i Plovtallet. Dens hele Skatte-Areal er 77 Kodparter indeholdende 124 Tønder Land taxerede for 17,360 Rbd.

Denne Jord er 1831 udskiftet.

Som Handelsplads, og som By i det Hele er Marstal høist interessant med Hensyn paa de raske Fremskridt, den har gjort siden sin Opkomst, hvilken først kan regnes fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Den har fra

[1]) Dette er den ordinerede Catechets faste Løn.

den Tid af udvidet ſig i et Forhold, der er aldeles uſædvanligt i disſe Egne, og den udvider ſig endnu beſtandigt hvert Aar, medens Ærøskjøbing ſnarere ſynes at gaae tilbage end fremad.

Efter danſke Atlas havde Marſtal (ved 1780) 761 Menneſker. 1803 var dette Antal næſten fordoblet, i det der fandtes 312 Familier med 1449 Menneſker. 1827 var Indbyggernes Antal 2070, og 1831 2080 Perſoner. Der gives dem, ſom udentvivl nærmere Sandheden anſlaae Folkemængden i 1831 til 2200 Perſoner.

Da Byen 1803 kun havde 312 Familier, ſaa har den naturligvis ogſaa kun da havt i det høieſte 312 Huſe, men allerede 1827 var dette Antal ſteget til 358 og 1831 til 370 beboede Huſe.

Samtlige Vaaninger i Flækken Marſtal vare 1831 taxerede for 98,810 Rbd.

12 Aar før Beretningen til Danſke Atlas blev ſkreven ſynes Marſtal kun at have eiet 39 Fartøier, men da Danſke Atlas udkom, altſaa ved 1780 eiede Flækken 66 Fartøier fra 2 til 14 Læſter; i Sommeren 1803 havde den 123 Fartøier af 1300 Commercelæſters Drægtighed. Dette Antal ſteg paa faa Aar til 150, men dels ved forſkjellige Uheld og dels ved Salg gik endel bort, ſaa at den i Aaret 1830 kun eiede 126 Fartøier fra 1 til 30½ Læſter, nemlig 6 Fiſkerqvaſer, 7 Baade, 6 Jagtbaade, 6 Slupper, 1 Skonert, 100 Jagter, tilſammen 1394 Commercelæſter drægtige, og førende en Beſætning af 380 Mand. Af disſe Fartøier vare 50 bygte paa Ærø, nemlig 3 i Ærøskjøbing og 47 i Marſtal, dog af danſke Meſtere fra Thorſeng eller Fyen, og af danſk Tømmer.

Der er anſat en Lods, ſom kan holde en eller to Reſerve-Lodſer, og ſom er pligtig at lodſe til Rudkjøbing, Nyborg og de ſydlige Kjøbſtæder paa Fyen.

Hans Taxt og tildels hans Pligter ere beſtemte ved et Interims Reglement af Admiralitets og Commisſariats Collegiet, d. d. 27 Juli 1811.

Marſtal har ingen ſæregen Civil-Øvrighed, men forterer under den almindelige Lands Jurisdiction i Ærøskjøbing.

Det var ſørſt i Begyndelſen af forrige Aarhundrede, da Flækken begyndte at hæve ſig, at man følte det Trykkende i at ſøge til Riſe Kirke. 1736 gik altſaa Indvaanerne i Marſtal ind til Kongen med en Anſøgning, hvori de foreſtillede, at de havde over en Mil til deres Sognekirke, og at der paa Grund deraf var mange Gamle og Skrøbelige, ſom i flere Aar ikke havde kunnet ſøge Herrens Hus. De bade nu derfor om Tilladelſe til at bygge ſig en Kirke og om Hjelp dertil, hvorimod de tilbøde ſig at hente alle Materialierne frit, og at forrette alt Haandarbeidet, ligeſaa vilde de tilſtaae Præſten i Riſe en egen Offerdag for hans forøgede Uleilighed.

Ved en Anſøgning af 27 July 1737 bade de om mere Byggehjelp, da Collecten fra de Danſke og Holſtenſke Kirker kun havde indbragt 1700 Rbd. Kirken var færdig til Murremmen, men der manglede endnu 600 Rd. til dens Fuldendelſe. 1738 blev endelig Kirken færdig og indviet af Biſkop Ramus. Det er allerede fortalt, hvorledes Kirken ſørſt ſom Annex forblev i Forbindelſe med Riſe, men 1766 blev ſkilt derfra.

Kirken er lys og rummelig, udpyntet med en ſtor

Mængde Lyſekroner og Skibe under Loftet og forſynet med Taarn og Spir.

Kirkens Formue er 3899 Rbd.

Byen er brolagt i Aaret 1806.

Marſtal har en Havn, til hvis Hiſtorie følgende. Allerede i et af Aarene mellem 1779 og 1782 gjortes Begyndelſen med at opføre ſtore Hobe af meget ſvære Sten paa Iſen, ſom ved Foraarets Komme ſank ned paa Grundene og ſiden nogenlunde beſkjærmede Skibene for den Is, ſom forhen Øſter fra kunde drive ind paa dem. Da dette Anlæg imidlertid ikke gav Sikkerhed nok ſaa ſøgte Indvaanerne i Marſtal [1]) i Aaret 1784 om Tilladelſe at anlægge en Havn ved Byen. Dette blev afſlaaet af Gen. Land-Oecon. og Comm. Collegiet, hvorimod det blev dem tilladt til Søfartens Sikkerhed, paa fælles Bekoſtning at anſkaffe og udlægge Søtønder, hvilken Tilladelſe Marſtallerne dog ikke gjorde Brug af.

Imidlertid voxte Antallet af Byens Skibe og Trangen til en Havn blev mere følelig. I det ſidſte Aarti har derfor Skipperforeningen i Marſtal paa egen Haand bygget ſig en Havn, hvilket Arbeide med megen Bekoſtning blev nogenlunde færdigt, jeg troer i 1829. Efter at Arbeidet var fuldført tillode de ſig at underrette vedkommende Collegium om, hvad de havde foretaget ſig, anſøgende tillige om Approbation og om en Havne-Anordning, hvilken ogſaa efter nogle Vanſkeligheder udvirkedes. Hafenordnung für den Flecken Marſtal auf der Inſel Arrøe. Copenhagen den 29ſten April 1831.

---

[1]) Begtrup l. c. Pag. 542.

Havnen er af anseeligt Omfang og sikkret ved store Stendæmninger. Man kan i Sandhed ikke betragte dette store og dygtige Arbeide, som her er bleven fuldført ved en aldeles privat Overeenskomst, uden at yde Marstallerne sin Agtelse og Beundring for den Almenaand, de ogsaa derved have lagt for Dagen. Ogsaa har Hs. Maj. Kongen nyligt tilkjendegivet sin allerhøieste Tilfredshed dermed ved at benaade de to Mænd, der have gjort sig mest fortjente af dette Værk, Skipperne Rasmus Jepsen og Rasmus Madsen Rasmussen med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

Efter en Verfügung d. d. Gottorf den 5 Novbr. 1828 kan Enhver, der bosætter sig i Marstal, enten han eier Huus eller boer til Leie, vente Concession til at drive et Haandværk eller Kræmeri i Sognet Marstal, mod en aarlig Recognition, naar han mundtligen andrager sit Ønske for Landfogeden, der uden Betaling skal føre dette Andragende til Protocols, og sende en Extract af Protocollen til Amtshuset i Norborg (Sønderborg) hvorfra den videre befordres til Cancelliet. En saaledes concessioneret Haandværker kan lade sig optage i et Laug i Ærøskjøbing, dersom han ønsker at holde Svende og Drenge, eller om der intet Laug er for hans Profession, da i en nærliggende By.

I 1830 var der 76 concessionerede Handelsmænd og Haandværkere.

Hvad der for Øvrigt er sagt om Ærøskjøbings Handel og Søfart gjelder for den største Del ogsaa om Marstal.

En stor Del af Byen afbrændte i Aaret 1815. Siden 1831 har Marstal to Sprøiter en større og en mindre, for hvilke et grundmuret Sprøitehus er opført paa en fri Plads i Byen.

V. Landsognene.

I. Sognenes Navne og Mærkværdigheder.

Førend vi gaae til Beskrivelsen af de Dele af Øen, der fra Arilds Tid have været i Bøndernes Hænder, ville vi kaste et Blik paa de fordums Herregaarde.

Gudsgave, Gottesgabe, i Marstal Sogn afbrændte ved Lynild 1767, og blev Aaret derpaa nedlagt, dens Jorder udparcellerede, og overladte den Høistbydende uden Kjøbeskilling; men mod en vis aarlig Afgivt, Canon, der baade skulde indbefatte Renter af Kjøbesummen og Skatterne. Paa samme Maade gjorde man det ved Salget af de øvrige Herregaarde.

Den største Del af Jorden eies af Marstals Indvaanere. Desuden findes 9 større Parceller, hvorpaa holdes Heste, 9 mindre, hvorpaa holdes 1 a 2 Køer og 2 Huse uden Land.

Skatte Areal 325 Tdr. Land taxerede for 29700 Rbd.

Ved extraordinaire Udskrivninger skatter hele Gudsgaves Jord for 4¼ Plov og 71 Tdr. Land.

Brandtaxationen af 20 Vaaninger er 3990 Rbd.

Folkemængden var 1803, 19 Familier med 107 Personer, 1827 130 Personer.

Graasten, Gravenstein, i Rise Sogn blev udstykket og solgt 1767.

Hovedparcel Gravendal paa omtrent 100 Tdr. Land.

14 større Parcelsteder med Heste.

12 mindre med 1 til 3 Køer.

Areal 294 Tdr. Land taxerede for 30,800 Rbd.

Ved extraordinaire Pengeudskrivninger skatter den af 5¼ Plov og 57½ Td. Land.

28 Vaaningers Brandtaxation 10870 Rbd.

Folkemængden i 1803, 23 Familier 142 Personer. 1827, 170 Personer.

Vuderup i Trandrup Sogn var den mindste af dem alle, og havde neppe Jord til to Plov.

Efter Danske Atlas havde dens Marker forhen tilhørt en Landsby af samme Navn.

Da den omtales i Hertug Hans's Testamente, saa er den ikke, som Danske Atlas vil, bygt af en Hertug af Glücksburg, heller ikke har den nogensinde været ansat til 5 Plov, saaledes som det sammesteds urigtigen berettes.

Den blev nedlagt og udstykket 1767.

Der findes nu 7 større Parcelsteder, hvorpaa holdes Heste, 25 mindre med 1 til 3 Køer og 1 Hus uden Jord.

Areal 156 Tdr. Land taxerede for 12960 Rbd. Contribuerer ved extraordinaire Udskrivninger for 1 Plov og 95½ Td. Land. 35 Boligers Brandtaxation 4730 Rbd.

Folkemængden 1803, 27 Familier 132 Personer. 1827, 150 Personer. 1831, 35 Familier 143 Personer.

Søbygaard i Søby Sogn blev nedlagt 1772.

Hoved Parcel Søbygaard paa omtrent 100 Tdr. Land.

Foruden Vestermølle, er der endnu 6 større Parcelsteder, hvorpaa holdes Heste; 46 mindre, hvorpaa 1 til 3 Køer.

Areal 663 Tdr. Land taxerede for 90480 Rbd.

Ved extraordinaire Udskrivninger contribuerer den for 3⅛ Plov og 336⅞ Tdr. Land.

Brandtaxation af 56 Boliger 13640 Rbd.

Folkemængden i 1803 var 45 Familier 217 Personer, i 1827 var der 270 Personer, og i 1831 57 Familier med 260 Personer.

Marstal Sogn.

Landsbyen Marstal hænger sammen med Flækken af samme Navn.

Areal 247 Tdr. Land taxerede for 29640 Rbd. Skatter af 7 Plov.

Brandtaxation af 27 Boliger 12050 Rbd.

Folkemængden i 1803, 23 Familier 136 Personer, i 1827, 160 Personer, i 1831, 156 Personer.

Ommel med Halms, Vesterskov og Ommelshoved. Indbyggerne nære sig af Agerbrug, Søfart, alskens Handel og Fiskerie. Flere smaa Jagter og store Baade høre hjemme her. Bugten, Kloven benyttes som Havn om Sommeren, om Vinteren trækkes Skibene paa Land.

Areal 547 Tdr. Land taxerede for 65640 Rbd. Skatter af 15 Plov.

Brandtaxation af 65 Boliger 13070 Rbd. 1803 var Indbyggernes Antal 59 Familier med 298 Personer, 1827, 360 Personer, 1831, 341 Personer.

Kragnæs, ligger tæt norden for den Skandse, der skal være anlagt af Absalon.

Areal 350 Tdr. Land taxerede for 35000 Rbd. Skatter af 10 Plov.

Brandtaxation af 59 Boliger 7030 Rbd.

Folkemængden 1803, 49 Familier 229 Personer. 1827, 280 Personer. 1831, 264 Personer.

Den Egholm er delt i 35 Dele. $\frac{1}{35}$ tilhører Amtsforvalter Tjenesten, Resten tilhører Indvaanerne af

Marſtal Sogn, ſaaledes at $\frac{1}{3\frac{1}{5}}$ er lagt til ethvert Bol ſom uadſkillelig Pertinents.

Areal 13 Tdr. Land taxerede for 1040 Rbd.

Kragnæs Holme og Benholm ligge i Graaſtens Nor og tilhøre ſamtlige Bolsmænd i Kragnæs ſom fælleds Græsgang. Deres Areal er 28 Tdr. $3\frac{1}{16}$ Skp. Land. Afgiften af disſe Holme, der beſtod i Grundſkat og Bankrenter er efter Rentek. Reſolution af 8 Aug. 1820 eftergiven for ſtedſe.

Riſe Sogn.

Lille Riſe ligger paa Skrænten af en temmelig høi Bakke, og i Dalen derved. Den er ſaa tæt beplantet med Træer af forſkjellige Slags, at den næſten er ſkjult af dem. Da Byen tillige har et temmeligt ſtort Omfang, ſaa tager det Hele ſig ud ſom en lille Lund, hvor man hiſt og her ſkimter Huſene mellem Træerne. Dette tilligemed Søen, Thorſeng og Langeland i Baggrunden giver et ret vakkert Skue.

Areal 603 Tdr. Land taxerede for 72360. Skatter af 14 Plov.

Brandtaxation af 50 Vaaninger 8550 Rbd.

Folkemængden 1803, 43 Familier 250 Perſoner. 1827, 250 Perſoner.

Herunder ere Store og Lille Torup indbefattede.

Stokkeby deles i Store og Lille Stokkeby.

Areal 848 Tdr. Land taxerede for 84800 Rbd. Skatter af 15 Plov.

Brandtaxation af 78 Boliger, hvorunder begge Mølerne ved Ærøskjøbing 16870 Rbd.

Folkem. i 1803, 66 Familier, 366 Perſoner i 1827 380 Perſoner.

Dunkjær (Dun et Indelukke, en Indhegning. Wachter.) Byen deles i Kongeballe, Overballe og Bro.

Areal 781 Tdr. Land taxerede for 109340 Rbd. Skatter af 15⅞ Plov.

Brandtaxation af 78 Boliger 15210 Rbd.

Folkem. i 1803, 56 Familier 362 Personer, i 1827 420 Personer;

Store Rise nævnes af alle Byer paa Ærø tidligst i Historien. Den deles i Kirkeballe, Kongeballe og Lilleballe, deraf Kirkeballegade, Kongeballegade og Lilleballegade. Den Plads, hvor disse tre Gader støde sammen, kaldes Torvet.

Areal 922 Tdr. Land taxerede for 124420 Rbd. Skatter af 20½ Plov.

Brandtaxation af 76 Boliger 17470 Rbd.

Folkemængden i 1803, 53 Familier, 300 Personer i 1827, 420 Personer.

Sognets Præst boer i denne By.

Kirken, der fordum var indviet St. Nicolaus, er udentvivl den ældste paa Øen. Den har et Taarn og et anseligt Spir tækket med Spaaner. Udvendigt fra imponerer den ved sin Størrelse, og sin høie Beliggenhed; men indvendigt støder den Øiet ved dens uforholdsmæsige Længde af omtrent 70 Alen, medens den i Choret kun er 10 Alen, i Skibet 13 Alen og i Taarnet 8 Alen bred, og i det Hele ved dens Mangel paa Prydelser.

1698 blev den forlænget 10 Alen i den østre Ende. Den har et Orgel skjænket den 1690 af Hertug Christian.

Et Pulpitur tilhørte fordum Graaften og var Hertugens Slot.

Altertavlen er af Træ med udskaarne Figurer i haut

relief, foreſtillende Scener af Lidelseshiſtorien o. ſ. v., de to Sidefløie kunne lukkes ſammen ſom Dørre.

Over Altertavlen læſes i Munkeſkrift: Maria ave spes unica hoc passionis tempore auge piis justitiam reisque dona veniam te summa deus civitas collaudat omnis spiritus.

Paſtor Aug. Henrichſen ſom indberettede i Aaret 1755 læſte: O crux oro, spes uuica o. ſ. v.

Døbefonden er en udhuggen Sten hvori et Meſſingfad, af hvilket en Tegning medfølger.

Dette Fad, i hvis Bund ſees Maria med Barnet omgiven af en Glorie og under hendes Fødder en Halvmaane, er paa Randen omgiven af to Rader Skrift, der have Lighed med den paa andre ſaadanne Bækkener[1]).

I den yderſte Rad Skrift ſtaaer "Alzeit Glück Herbert"[2]). Den inderſte Rad Skrift ſkul omtrent give: Maria virgo casta ave.

I Kirken er opſtillet to Tavler, den ene med Præſternes Navne efter Reformationen, den anden med følgende Indſkrivt:

"Anno 1663 den 20 October om Midnat afbrændte Riſe Kirke-Spir og begge Klokkerne ſloges i Stykker, og ſmeltede formedelſt Guds Ild, ſom faldt ned af Himmelen. Anno 1665 blev den ſtore Klokke ſtøbt paa Riſe Kirkegaard. Anno 1682 blev den mindre Klokke ſtøbt i Odenſe. Til diſſe begge Klokkers Bekoſtning haver

---

[1]) Büſching der Deutſchen Leben, Kunſt u. Weſen im Mittelalter Bd. 2 Pag. 66.

[2]) Antiq. annal. 3 Bd. 1 H. Tab. IV og Pag. 197.

Kirkens Tjenere, Øvrigheds Mænd og den menige Almue her i Sognet givet Tu hundrede Rigsdaler; men Hs. Høifyrstl. Durchl. Herr Christian, Hertug til Schl. Holst. Glücksb. haver naadigst forœret en Eeg til Klokketømmeret. Anno 1701 blev den mindre Klokke omstøbt udi Riise Kirkelade og forbedret, hvortil Sognefolket gav 60 Rigsdaler."

Det Vers, som staaer i Hofmanns Fundatser findes ikke mere.

Over denne Tavle findes et lidet Kors, som efter Hofmann[1]) skal være dannet af den Malm, der flød ud paa Kirkegaarden, da Klokkerne smeltede i Branden. Jeg har imidlertid overbeviist mig om, at dette Kors ikke er af Klokkemalm, men af Jern, og altsaa et forbrændt Anker.

Over Indgangen til Vaabenhuset er anbragt som Murankre 1689.

Spiret er udentvivl først bleven færdigt 1708, i det mindste blev det da belagt med nye Spaan. See Kirkebogen.

I Taarnet et Slaguhr, som slaaer hele Timer.

Paa den lille Klokke læses:

Frederik IIII Dan. Nor. Van. Got. Rex. Anno 1701.

Herre laer os at betenke at vi skal døe at vi maa blive forstandige.

Da den høje og velbaarne Her Geheimeraad Her Ditrich Schult var Stiftamtmand og den velœrværdige og velbyrdige Mand Thomas Kingo var Biskop ved Fyens Stift,

---

[1]) Saml. af Fundats. VI, 225 og Danske Atl. VII, 453.

Her Dominicus Brand Sognepræſt og Lauritz Rasmusſen Høy Stiftsſkriver blev denne Klokke til Riſe ſtøbt i Riſe Kirkelade af Conrad Kleimann Klokkeſtøber i Lübeck.

Her henger jeg og ſkal til Kirken Edre kalde. Tunghoerig Sjaele. O! ſtaaer op og lader falde Verdens Sysſel, gaaer og hører Herrens Røſt, ſaa ringer jeg for Lig til Eders Sjacles Troſt.

Paa den ſtore Klokke læſes:

Overſt: Johan David Kreiſche haver ſtøbt mig udi Eckernförde Aar 1776.

Paa den ene Side

Christian VII.

Herre Johan Chriſtian Ambders Kongelig beſtalter Juſtitsraad Ambs- og Tollverwalter ogſaa Kirkeninſpecteur udi de Lehnsdiſtricter Nordborg, Meelsgaard, Øſterholm, Hirſchſprung og hvad ſom deraf dependerer.

Paa den anden Side

Christian VII.

Hans Tage Fabricius Provſt paa Ærrøe og Sognepræſt for Riſe Menighed.

Kirken er den rigeſte af dem alle, dens Formue beløber 35421 Rbd.

Olde eller Olle, germaniſeret Oldau.

Areal 542 Tdr. Land, Taxation 75880 Rbd. Skatter af 14 Plov.

Brandtaxation 43 Boliger 9860 Rbd.

Folkemængden 1803, 30 Familier 185 Perſoner. 1827, 220 Perſoner.

Trandrup Sogn.

Trandrup og Ornum udgjøre en By.

Areal 866 Tdr. Land, Taxat. 117800 Rbd. Skatter af 19¾ Plov.

Brandtaxat. 68 Boliger 15790 Rbd.

Folkemængden 1803 59 Fam. 352 Pers. 1827, 310 Pers. 1831, 68 Fam. 354 Personer.

Præstegaarden og Kirken ligge i Ornum. Kirken er lille, gammel og uanseelig. Allerede 1674 klages i Kirkebogen over Kirkens store Brøstfældighed og det følgende Aar blev Taarnet repareret med en Bekostning af ikke mindre end 1193 Mk. 15 ß.

1700 ved en Orcan revnede Taarnet i det sydøstre Hjørne, saa at det maatte holdes med store Jern-Ankre.

1734 byggede man et Skur paa Kirkegaarden til Klokken, som man ikke længere torde lade hænge i Taarnet. Fra den Tid af var der Spørgsmaal, om Taarnet skulde nedbrydes eller ei, lige indtil 1830, da det endelig skedte, og to Aar derefter er der i 1832 opført et nyt Taarn.

Altertavlen er udskaaren af Træ, har to Fløie til at lukke sammen og forestiller Scener af Lidelses Historien i haut relief.

Prækestolen er opsat 1700.

Af Levninger fra den catholske Tid findes et Malm Røgelsekar, en gammel Gradual og to udskaarne Træfigurer, en Mand og en Qvinde, hver med et Barn paa Armen.

Den store Klokke staaer i Vaabenhuset og har saadan Paaskrivt:

1516. C • M I • Michel Dibeler • Verbum • Domini • Manet • in • æterum.

Paa den lille Klokke:

Laurentius Strahlbom me fecit Lubecæ 1732.

Kirkens Formue er 7124 Rbd.

Vindeballe ſtøder tæt op til Ornum og udgjør altſaa et med Trandrup, hvilket den ogſaa efter Navnet er, da Endelſen balle tilkjendegiver, at den kun er en Del af en By, ikke en By for ſig, men da den har ſin egen By-Indretning, ſaa maa vi betragte den ſom ſelvſtændig.

Areal 665 Tdr. Land. Taxation 91160. Skatter af 14¼ Plov.

Brandtaxation 53 Boliger 12900.

Folkemængden 1803, 43 Fam. 220 Perſ. 1827, 270 Perſ. 1831, 59 Fam. 316 Perſoner.

Bregninge Sogn.

Bregninge er ogſaa for Øiet kun en By, men i den indvortes Beſtyrelſe behandles den ſom to: Oſterbregninge og Veſterbregninge med Tverby. Byen ligger paa begge Sider af Landeveien og ſtrækker ſig en Fjerdingvei i Længden. En Mængde Træer plantede i Haverne, og ellers omkring ved Huſene giver denne By et livligt og vakkert Udſeende. Her begynde enkelte Frugthaver noget at ligne dem paa Als, hvilket endnu mere er Tilfældet i et Par af de følgende Byer.

Oſter Bregninge. Areal 588 Tdr. Land. Taxat. 64380 Rbd. Skatter af 12 Plov.

Brandtaxat. 54 Boliger 12730 Rbd.

Folkemængden 1803, 45 Fam. 258 Perſ. 1827, 290 Perſ. 1831 58 Fam. 309 Perſoner.

Veſter Bregninge og Tverby. Den yderſte Gaard i Tverby fører Navnet Tverbygaard, og har maaſke været en af de fri Gaarde, der fandtes paa Ærø før Hertug Hans's Tid.

Areal 613 Tdr. Land. Taxat. 73560 Rbd. Skatter af 13 Plov.

Brandtaxat. 76 Boliger 15960 Rbd.

Folkemængden 1803, 55 Fam. 266 Perſ. 1827, 330 Perſ. 1831, 61 Fam. 297 Perſoner.

Præſtegaarden og Kirken ligge i denne By.

Kirken ligner den i Riſe i det Ydre, har Taarn og Spir.

Altertavlen er ſom de to næſtforegaaende med 3 Floie og udſkaarne Træfigurer. Prækeſtolen er opſat 1598.

Paa en Tavle i Kirken findes ſom forhen ſagt Præſternes Navne optegnede, og paa Bagſiden af den ſamme Tavle Efterretning om endel Forbedringer foretagne med Kirken og følgende Notits: "Den 9 Jan. 1685 gik Iſen her fra Landet med nogle faa Sneſe Menneſker, ſom vare paa Selle Fang, af hvilke endel ſprang af Iſen og Reſten, Gud være æret, paa Baade bleve reddede."

Paa den masſive Ege-Kirkedør findes et ſvært Jernhæſlag, oven og neden udarbeidet i Form af tre Kors, i Midten i Form af en vinget Drage med aabent Gab og en lang Hale.

Paa den veſtre Mur af Taarnet findes ved det underſte Bjelkelag, ſom Murankere anbragte følgende Figurer.

I I I X I 9 6

hvilke dog vel kun ſkulle angive Aarstallet 1596, eller ſaa, naar den ene Side af Taarnet kan være repareret; øverſt paa den ſøndre Side er paa ſamme Maade anbragt 1692 paa et Sted, hvor man tydeligt ſeer, at der er ſkeet en Udbedring.

Paa den ſtore Klokke læſes:

Claus Asmussen me fecit Husum. Anno 1677. Gloria in excelsis.

Bellica cum castris hostilibus æra tonarent.
Sum sacro fusum populo servire vocando.

Anno scilciet 1677. Æs hoc campanum In dei gloriam. Et ecclesiæ commodum. Fundi curavit Iohannes Torsen Hujus pastor Et ejusdem cæterarumq Arrhinsulæ præpositus.

Paa den lille læses:

Claus Asmussen me fecit Husum. H. Iohannes Torsenius præpositus. Anno 1677.

Begge Pastoratets Kirker eie tilsammen 30762 Rbd. 92 ß.

Skovby har endel Frugthaver, men faa gode Træer.

Byen deles i: Oven i Byen, Neden i Byen, Sønderherred og Nørreherred eller Ramsherred, hvor tildels de Fattige boe.

Areal 959 Tdr. Land. Taxat. 134260 Rbd. Skatter af 17½ Plov.

Brandtaxat. 61 Boliger 14050 Rbd.

Folkem. 1803, 66 Fam. 373 Personer. 1827, 390 Pers. 1831, 76 Fam. 377 Pers.

Leby har formodentlig sit Navn af lille og By, som ved den almindelige Ærøske Forkortning bliver til Leby, hvormed Byens Størrelse ogsaa godt stemmer.

Areal 319 Tdr. Land. Taxat. 38280 Rbd. Skatter af 5½ Plov.

Brandtarat. 34 Boliger 8420 Rbd.

Folkem. 1803, 36 Fam. 177 Pers. 1827, 150 Pers. 1831, 31 Fam. 146 Pers.

Søby Sogn.

Søby. Indvaanerne nære sig foruden af Agerdyrkning og Qvægavl, ogsaa af Skibsfart og Fiskerie. Et Par Jagter og nogle større Baade høre hjemme her.

Herfra skeer Overfarten til Als.

Areal 905 Tdr. Land. Taxat. 121560 Rbd. Skatter af 25 Plov.

Brandtaxat. 90 Boliger 15850 Rbd.

Folkem. 1803, 79 Fam. 428 Pers. 1827, 450 Pers. 1831, 97 Fam. 416 Personer.

Kirken er Annex til Bregninge. Den er en ret vakker Bygning i nyere Stil med et lille Spir. Den er bygt 1745 og indviet 1746.

Haven eller Nyhave, saa kaldet af den Mark, hvori den ligger. Den er udflyttet fra Søby strax efter Jordfordelingen, med en Kongl. Understøttelse af 480 Rbd. Arealet og Plovtallet er beregnet med under Søby.

Brandtaxat. 18 Boliger 3230 Rbd.

Folkem. 1803, 16 Fam. 75 Pers. 1827, 100 Pers. 1831, 17 Fam. 99 Personer.

De geistlige og verdslige Embedsmænd have hist og her paa Øen til Brug et Areal af 230 Tdr. Land taxeret for 28660 Rbd.

Møller.

Af Møller har Øen 7, der hver for sig have et vist District og Tvangsgjæster, og desuden endnu et Par andre, der mangle denne Herlighed. Tvangspligten er bleven paaført siden 1634; thi ved Forliget til Eckernförde

af dette Aar bestemmes det udtrykkeligt, at Øens Indvaanere kunne lade male ved hvilken Mølle de ville. Malelønnen er $\frac{1}{16}$, altsaa $\frac{1}{2}$ Skp. af Tønden. Kun Malelønnen af Malt betales med Penge, nemlig 3 ß. Courant af Skjeppen.

Møllerne staae ikke under nogetsomhelst særligt Opsyn af Justitsembedsmændene eller af Toldvæsenet.

1. Marstal Veirmølle af hollandsk Bygning. Før 1634 havde Gudsgaves Lehn ingen Mølle; thi dette Aar forbeholdt Johan Christian sig ved Forliget i Eckernførde Ret til at bygge en Mølle der.

2. Dunkjær Veirmølle, en Stubmølle, tilhører Kongen, og bortforpagtes paa visse Aar.

3. Stubmøllen ved Æreskjøbing ligger paa Stokkeby Grund, er Arvefæste.

4. Olde Mølle, en Stubmølle er Arvefæste.

5. Vandmøllen i Skjellet mellem Bregninge og Trandrup Marker, ved den nordre Side, er Arvefæste.

1672 laae den øde, da den var afbrændt i Krigens Tid. Sivert Lorenzen Slagter fik dette Aar Tilladelse til at flytte sit Kod fra Vindeballe til det øde Mølleſted, mod at betale 12 Rbd. af Møllegrunden.

Den Gang var der en Vandmølle i Bregninge Søndremark; men denne blev ved et fyrsteligt Mandat nedlagt 1708, da den ikke havde Vand om Sommeren, og de 24 Tvangsgjæster bleve henlagte til Olde Mølle. Men da disse Møllegjæster, Mændene af Vindeballe og Østerbregning, gjorde Forestilling herimod, saa tillodes det 1709 Møllereren i Olde at anlægge en Vandmølle i Bregninge Formark, der, hvor den nu ligger.

Da den heller ikke har Vand om Sommeren, saa er der tæt ved bygget en Veirmølle.

6. Vesterbregninge Mølle, er en Stubmølle og Arvefæste.

7. Vestermølle ved Søbygaard, en Stubmølle er privat Eiendom. Den har ogsaa Indretning til at stampe Vadmel.

8. Ved Ærøskjøbing ligger en hollandsk Grubbemølle, tæt ved Stubmøllen, paa Stokkeby Grund. Den har ingen Tvangsgjæster og er privat Eiendom.

9. Ved Skydsbæk i Bregninge Mark, er der en Stampemølle, som drives ved Vand.

Desuden er der to Veirmøller, der alene ere bestemte til med en Snekke at male Vand ud, den ene af Vitsøe, den anden af Leby Mose; men de opfylde kun maadeligt deres Hensigt.

Endelig er der i Ærøskjøbing en Hestemølle, som dog ikke bruges, da dens Indretning er mangelfuld. Allerede 1666 søgte Thomas Knudsen, der havde tilsat sit Skib og Eiendom i den sidste Krig, om Tilladelse at anlægge en saadan der.

2. Landalmuens Vilkaar.

Den ærøske Bondes Forfatning i de næstforegaaende Aarhundreder var saa usel, som man næsten kan tænke sig den. Han var Træl paa alle mulige Maader: hoveripligtig, stavnsbunden o. s. v. Naar han havde slidt sig og sine Heste trætte i Herregaardens Tjeneste, saa skulde han see til, om han kunde faae noget gjort ved sin egen Jord, og med sin sidste Kraft aftvinge den en usel Grøde. Skatterne vare forholdsvis store; men de forsloge ikke til Herskabets Fornødenheder; havde altsaa

Bonden noget ſom det naadige Herſkab kunde bruge ſaa tog man vilkaarligt.

Ikke nok hermed, den Maade, paa hvilken han kunde tilfredsſtille Herſkabets Fornødenheder var ikke overladt til hans egen Raadighed. Formedelſt Kjøbſtadens Privilegier var han forbunden til der, og kun der at ſælge ſine Producter, og der at kjøbe ſine Fornødenheder, om han ogſaa andenſteds kunde gjøre langt bedre Marked. Beholdt han nu lidt tilovers efter at have klareret ſin Skyld til Herſkabet og til ſine Creditorer, ſaa kunde han heller ikke disponere frit derover, thi det var ham ved Mandater befalet, hvad han ſkulde æde og hvad han ſkulde drikke, hvormange af ſine Venner han torde ſee hos ſig, hvad han torde ſætte for dem og i hvilken Grad han torde være lyſtig med dem. Næſten enhver af ſine Bevægelſer maatte han afpaſſe efter et Mandat.

Intet Under at han nedtrykt af Møie, Kummer og Trældom følede ſig i alle de Laſter, der ere Slaven egne. Døden alene kunde gjøre en Ende paa hans Elendighed. Vilde han i levende Live ſøge at unddrage ſig ſine uſle Kaar, da maatte han ligeſom Forbryderen ſnige ſig lønligen bort, og vee ham, om han blev attraperet.

Kun ſjeldent ſee vi i denne Periode Ærøboens medfødte Frihedsſind, og andre gode Egenſkaber at glimte igjennem hans dybe Fornedrelſe.

Denne Skildring paſſer for Øvrigt ſaa temmelig paa den danſke Bondes Stilling i Almindelighed i det 16de og 17de og endel af det 18de Aarhundrede. Himlen og Kong Frederik være lovet, at den faſt ikke paſſer mere.

Det er allerede fortalt, hvorledes den ærøske Almue i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede forlod sin Passivitet, for hos Kongen at føre Klage over Hertug Hans's Forurettelser. Historien beretter, at deres Klage blev afhjulpen; Neppe i nogen væsentlig Del.

Et Mandat af 1632 forbyder alle, Mand og Qvinde at forlade Ærø uden Hertugens Tilladelse. Af de to Documenter paa Dansk, Hertug Christian til Ærø har efterladt sig, er dette det ene. Et tydsk Ditto af 1637 indskjærper Forbudet.

Fra "Arreskjøping" den 7 April 1642 beretter Asmus Matzen, "Brekenings Dømer" Hertug Philippus, at han af Borgemester og Raad havde forlangt udleveret nogle af Hertugens Undersaatere, der havde faaet Borgerskab i Byen, for med dem at besætte nogle øde Bol; men hans Begjæring var bleven afslaaet. 1658 skriver Fogden Hans Glaman til Hertugen "jeg vil see at faae Sæden i Jorden, omendskjøndt Bønderne med stor Uvillie forrette Hoverie og gjøre kun lidet ved Arbeidet."

En Skrivelse af 1660 fra den Samme beretter, at Undersaaterne hemmeligt reise til Langeland, hvor der loves dem store Friheder. Han anmoder Hertugen om, hos Hertug Ernst Günther at faae et Forbud udvirket til dennes Undersaatere paa Guds Gaves Gods mod at føre dem over o. s. v.

Endnu en Skrivelse samme Aar, at Bønderne stjæle sig bort til Langeland uagtet han, Ridefogden og Fodsvendene holde Vagt ved Stranden om Natten; at i kort Tid 5 ere bortløbne og have efterladt sig øde Huse; om ikke Hertugen hos Kongen kunde faae Tilladelse til at hente dem igjen o. s. v.

1661 skriver han, at Undersaaterne endnu i Mængde desertere til Langeland, saa at ingen Nat forløber, uden at jo et Par søge didhen. Paa Grund heraf staae mange Bol øde, og der findes ikke unge Karle til at besætte dem med. Han har rigtignok været paa Langeland for at fordre dem tilbage; men har faaet Grovheder og knubbede Ord af de kongelige Embedsmænd, og har maattet reise tilbage med uforrettet Sag.

Efter en Bevilling af 1672 fritages Niels Hansen af Trandrup for et øde Bol, hvortil han var bleven sat. For denne Fritagelse skal han betale 12 Rbd., og om han længere vil blive paa Fyrstens Grund, da endnu 8 Rbd., "und sodann zu keinem Bohl weiter genöthiget werden."

Ved en lignende Bevilling af 1673 fritages Christen Thomsen for et øde Bol mod at erlægge 12 Rbd. og 6 Rbd. til Hjelp til at opbygge et Bol for. Derefter maa han være fri og drive Skibstømmermands Haandværk i Ærøskjøbing, men ikke reise derfra.

Et Mandat af 24 Aug. 1676 befaler, at enhver Tjenestekarl skal, naar et Bol besættes, give ½ Rbd. til den nye Bolsmand.

1682 beretter Amtsskriver Lorentzen, hvem vi ville lade beholde sit eget Maal: "der junge Kerl, so zu daß halbe Bohl were erkannt, ist vergangen Sontag in der Nacht auß das Eisen gekommen und weggegangen. Was er hatte habe ich in Arrest zu das halbe Bohl zum Besten, ich both ihm Hölffe. Er wollte sich nicht bewegen lassen und keine Hülffe annehmen."

Dette var nu fra en Amtsskriver.

1706 lod Philip Ernſt udgaae et Mandat til ſine tro Underſaatere, Kodboerne i Amtet Graaſten paa Ærø, hvorved han lader dem vide, at han er ifærd med at anlægge en Have (ved Glücksborg?), at ſamme Anlæg er kommen et godt Stykke fremad ved Hjelp af Bolsmændene paa Ærø, Bolsmændene og Kodboerne i Sundevitt og Angel; men da der mangler endel endnu, inden den bliver færdig, ſaa forlanger han, at alle Kodboere ſkulle ſnareſt muligt komme over, forſynede med tilſtrækkelig Koſt, for at gjøre ham fire Dages Arbeide. De ſom formedelſt Sygdom ikke kunne reiſe ſelv, ſkulle give de Uformuende lidt til Hjelp til Reiſen. Sic!

Ved et Mandat af 1722 befales det Husmændene at gjøre en Hovdag i Haven ved Graaſten, da de ellers ikke forrette nogen Tjeneſte, og kun betale 12 ß. "Verbittelsgeld."

1728 gik Amtsforvalter Hanefeldt ind med en Foreſtilling til Hertugen: Bønderne i Graaſtens Amt formaaede ikke at betale Afgiverne; fordi deres forrige Friheder vare dem betagne og der var bleven dem paalagt nye Byrder; de havde havt vedvarende Misvæxt og ſlette Kornaar. Der var 7 a 8 øde Bol, om hvis forrige Beboere, omtrent 50 Perſoner, han ſiger: "ſo unterm blauen Himmel liegen müſſen, und weder Abnahme noch Aufenthalt ſich zu getröſten wiſſen."

En anden Foreſtilling, 4 Maaneder ſildigere anfører den ſamme Uformuenhed paa de ſamme Grunde, og desuden den, at Kommen, hvoraf Bønderne pleiede at betale St. Hansdags Afgivt, endnu ikke var moden og dertil ſaa lav i Pris, at man i Ærøskjøbing iſtedetfor 2½ a 3 ß. for Pundet, nu neppe gav 1 ß.

Et Mandat af 27 Martz 1747 befaler som følger: da Hertugen havde erfaret, at det meste Qvæg paa Graasten var uddøet, saa befales Sandemændene, hos enhver Bolsmand, at udtage en god Ko, indbrænde den med det hertugelige Mærke og sætte den hen paa Graasten for det første.

Den Gang hørte $\frac{1}{7}$ af hele Øens Areal til de fem Herregaarde, hvoraf man omtrent kan slutte sig til hvor byrdefuldt Hoveriet var.

Som Følge af dette Hoverie maatte ogsaa Bonden holde et uforholdsmæssigt Antal Heste til stor Skade for sin Oeconomie. Saaledes mistede en Mand i Trandrup i Aaret 1719 alene 8 Heste af en Hudsygdom. Paa en Ansøgning fra denne Mand til Hertugen om Hjelp i sin Nød, resolverede Hs. Durchlauchtighed, at hans andre "Mit-Cameraden" skulde hjelpe ham til at skaffe sig nye Heste, og han lovede dem lige Hjelp i lige Tilfælde.

Bondens oeconomiske Forfatning var naturligvis slet: Penge havde han ikke, kunde heller ingen faae tillaans, eller kun til høie Renter. Som Følge heraf maatte han overlade sit Tyende visse Stykker Jord at drive for egen Regning istedet for Løn. At dømme fra de mange Forbud herimod fra Regjeringens Side, maa denne Skik have været meget hyppig.

En stor Del solgte sig lens eller spiste deres Forraad af Korn op længe førend Saatiden kom. For nu at faae Saakorn maatte mange tye til nogle mere velhavende Bønder eller til Kjøbmænd, der gave sig af med at laane Saakorn ud, imod at tage den halve Afgrøde paa Ageren.

Denne for Bonden saa ødelæggende Skik var meget udbredt og man søgte ved hyppige Forordninger, men og-

saa kun ved Forordninger og store Mulcter at hæmme dette Uvæsen, men det hjalp ikke. Denne Saaen "til hallens" var for Bonden et Middel til endnu et Aars Tid eller to at holde sig, før han greb til Bettelstaven, og Leilighed til at omgaae Forordningen fandtes let. Den ærøske Bonde sad den Tid paa sit frugtbare Jordsmon og var nær ved at sulte ihjel, blot formedelst Feil i Bestyrelsen. Saaledes modtog Kongerne Frederik IV og Frederik V Øen.

Denne Forandring af Herskab var i høi Grad velgjørende for Landalmuen. Fra Fæster paa Livstid blev Bonden snart Arvefæster, han fritoges for Hoverie, Fælledskabet ophørte og tilsidst gaves ham hans Gaard til fuld Eiendom. Denne Eiendomsret skjænkedes ham ved en Declaration d. d. Christiansborg 10 Jan. 1787, hvis væsentlige Indhold er følgende: Da det er vor Hensigt fra Grunden af at forbedre den oeconomiske Tilstand og Forfatningen af vore Undersaatere paa Ærø, i de fire Lehn Vuderup, Graasten, Søbygaard og Gudsgave, saa have vi ikke alene paa vor egen Bekostning ladet foretage en ny Ansættelse af deres Afgivter, men endog, for ved Udvidelsen af deres Rettigheder at give dem en ny Opmuntring, frigive vi dem for deres Fæsteegenskab og indsætte dem i alle en Eiendomsbesidders Rettigheder. Vi bevilge og skjænke samtlige i den ny Ansættelse indbegrebne Indvaanere paa Ærø den fuldkomne Eiendom af deres Huse og Jorder, saa at de i alle Henseender agtes lige med andre frie Undersaatter. De ere for Fremtiden berettigede til at sælge deres Gaarde med tilliggende Jord i det Hele, lade dem gaae i Arv til Børnene, pantsætte dem og at skalte og valte over dem som fuldkommen Eiendom, ogsaa at sælge og bortbytte enkelte Stykker Jord, dog med Rentekammerets Approbation, og med den

Betingelse, at en forholdsmæssig Andel af Skatterne følge det aftraadte Stykke o. s. v.

Endelig følger Opmuntringer til at inddige Jorderne. Kongen udlover Præmier til dem, som i 2 Aar fra 1 May 1787 have opført Diger: for 1 Favn Jorddige 5 ß., for 1 Favn enkelt Stendige 8 ß., for 1 Favn dobbelt Stendige 10 ß., for 1 Favn Dige af blotte Sten 3 ß. Den som i samme Tid har opført det største Stykke Dige en aparte Belønning af 15, 20 til 25 Rbd.

Herved bleve vel endel Jorder inddigede, dog langt fra ikke saa mange, som Regjeringen havde ønsket, og af de opførte Diger forsømtes de fleste, saa Markerne paa Ærø endnu i denne Dag næsten ere uden Hegn [1]). Fra denne Tid af forbedrede for øvrigt Bondens Vilkaar sig betydeligt indtil 1813, men han var da for meget interesseret i det danske Pengevæsen, til at han ikke skulde lide meget ved den Crisis, dette gjennemgik. Dernæst maatte han naturligvis dele Følgerne af den Lamhed i alle Forhold, der fulgte paa Krigen, og som hele Danmark følte. Endelig forværredes Omstændighederne for endel ved nogle Uordener, der havde indsneget sig i Skatte-Oppebørselen formedelst Oppebørselsbetjentenes Udueelighed og Uredelighed. Da derfor den nye Amtsforvalter, maaske med nogen Strenghed, drev paa Afgivternes og Restancernes Erlæggelse, saa fulgte i nogle faa Aar Concurs paa Concurs, hvorved mange Bønder mistede deres Eiendom. Dette trykkede Landeiendommene saameget i i Prisen, at man solgte et helt Bol for 50 Rbd., et halvt

[1]) Dette er skrevet 1831. Siden den Tid skal der være opført endel ny Gjerder beplantede med Torn o. s. v.

Bol for 25 Rbd. o. ſ. v., omtrent tyvende Delen af den nuværende Pris. Dog er denne Criſis nu overſtaaet, og Bonden har i de ſidſte Aar igjen begyndt at vinde lidt mere Faſthed i ſin oeconomiſke Stilling, ſkjøndt der juſt ikke er nogen almindelig Velſtand. Vil imidlertid Afgrø-den nogenlunde lykkes, og Kornpriſerne holde ſig paa en billig Standpunct, ſaa maa Forfatningen paa Ærø inden meget faa Aar være fuldkommen god.

Den gamle Bondejord er delt i Bol, Kod og Husmandslodder.

Jeg maa ellers bemærke, at det Ord Bonde, ſom jeg helt igjennem for Beqvemmeligheds Skyld har betjent mig af, yderſt ſjeldent høres paa Ærø. De ſom eie Bol kaldes Bolsmænd, Halvbolsmænd, Trefjerdingbolsmænd o. ſ. v.; men i Modſætning til Kodboere og Husmænd, eller Inderſter kalde de ſig Avlsmænd.

Ærø havde i Aaret 1827 hele Bol 133.

$\frac{3}{4}$	—	6.
$\frac{17}{24}$	—	1.
$\frac{2}{3}$	—	2.
$\frac{5}{8}$	—	2.
$\frac{1}{2}$	—	126.
$\frac{7}{16}$	—	3.
$\frac{3}{8}$	—	1.
$\frac{1}{3}$	—	5.
$\frac{7}{24}$	—	1.
$\frac{1}{4}$	—	41.
$\frac{7}{32}$	—	2.
$\frac{1}{8}$	—	2.
Kod	—	200.
Husmandslodder		287.

Jordløse Huse	165.
Bolsparcelliſter	43.

Et Bol er af meget forſkjellig Størrelſe. Begtrup feiler udentviol ikke meget i at anſætte det til 30 a 40 Tdr. Land boniteret Maal, ſkjøndt der ogſaa er dem, der ere ſtørre.

Et Kod er i Marſtal . . .	1 a 2	Tdr. Land.
— — i det øvrige Gudsgaves Lehn	2 a 3	— —
— — i Amtet Graaſten	3 a 6	— —
— — i Søbygaards Lehn	1 a 2	— —

En Husmandslod er i Gudsgaves og Søbygaards Lehn almindeligt 1 Td. Land, i Amtet Graaſten 2 Tdr. Land, alt Kongens Maal.

Ved en egen Forordning d. d. Gottorf 1 Juni 1761 er Arvefølgen i Bolene paa Ærø beſtemt.

Forhen fulgte Huſene Jorden uden Taxation eller Erſtatning til Medarvingerne; men ved en Forordn. d. d. Fredensborg 10 Juny 1763 blev det faſtſat, at ogſaa Bygningernes Værdie ſkulde komme alle Arvingerne tilgode.

I alle Arvedelinger taxeres en Tønde Land efter gammel Vedtægt for 10 Rbd. S. H. C. eller 16 Rbd.

Almuen paa Ærø udſkrives dels for Sø- dels for Landkrigstjeneſten. I ældre Tider ſynes Ærøboen blot at have gjort Tjeneſte til Søes, hvilket ogſaa bedſt ſtemmer med hans Tilbøielighed, og ſom man ſiger lader han ſig kun med Vanſkelighed dreſſere for Landtjeneſten. Iſær klage Infanterie-Officererne meget over de ærøſke Recruters Ulærvillighed.

Tjeneſten til Heſt er noget mere efter Ærøboens Smag: han gider ſaa gjerne have en net Heſt at gaae

og kjæle for. Derfor ere Cavalerie-Officererne almindeligt meget vel tilfredse med de Recruter, de modtage fra Ærø.

De unge Personer, der udtages til Infanteriet afgives til Fyenske Regiment i Fredericia; de til Cavalleriet til Prinds Ferdinands lette Dragoner i Aarhus.

Ved et Mandat af 12 Juny 1715 befales det Amtskriveren, samt Borgemester og Raad at drage nogle fremmede Matroser, der holdt sig skjulte i Kjøbing, frem af deres Skjul, hæfte dem og sende en Liste ind over dem. Vilde nogen Borger eller Sømand i Ærøskjøbing tage Tjeneste paa Kongens Flaade, da kunde de tilstæde dem saadant, naar kun ikke Byens Skibsfart skulde lide derved, men var der nogle Lediggjængere, dem skulde de tvinge til at gjøre Tjeneste.

Et andet Mandat af 1716 paabyder at udtage for hver tiende Plov en frisk og stærk Karl til Matros for Kongens Tjeneste.

Ved et Kgl. Reskript af 7 Marts 1794 fritages Ærø og nogle holstenske Amter for at stille Recruter, da det faldt dem umuligt at tilveiebringe det forlangte Antal, hvorimod de skulde betale en Afgivt i Penge. For Ærø beløb denne Afgivt aarligt 645 Rbd. S. H. C. og Tillæg til Haandpengene 10 Rbd. for hver Recrut, altsaa for 5½ Recrut 55 Rbd. Denne Indretning bestod nogle Aar, men hævedes ved Remonte Frdn. 1 Aug. 1800.

Ved Resol. d. d. Gottorf 30 April 1811 fritages Ærø for at stille Stykheste, saalænge Indvaanerne levere det fornødne Forspand til Kanonerne paa Den.

Ærø stiller ingen Rytterhest.

Med Hensyn paa Landmilitair Udskrivningen er Øen delt i 57 Lægd.

3. Landbrug.

Men det er paa Tiden, at jeg vender mig til det egentlige Landbrug.

Det er vel en almindelig Erfaring, at de nye Begreber med større Vanskelighed skaffe sig Indgang og circulere langsommere i de Dele af Riget, der enten formedelst Afstand eller eiendommelige Forhold ere ligesom mere fjernede fra Culturens forskjellige Centralpunkter. Med Hensyn paa de nye Forbedringer i Landbruget ere alle de mindre Øer, sønden Fyen og navnligt Ærø, mere ved eiendommelige Forhold end ved Afstand fjernede fra Culturens Centrum.

Men Grunden maa være hvilken den vil, saa er det vist, at det ærøske Landbrug staaer et halvt, om ikke et helt Aarhundrede efter det paa Als og i Hertugdømmene.

Med Undtagelse af den øverste Jordskorpe bestaaer hele Øen, hvad den bakkede og største Del angaaer, næsten blot af Mergel, hist og her gjennemskaaren af enkelte mindre Lag af Ler. Man vil derfor meget sjeldent søge forgjæves hvor somhelst man graver efter Mergel, og undersøger man de afrevne Klinter, der begrændse Øen i dens største Udstrækning, saa finder man, at disse næsten udelukkende bestaae af denne Jordart.

Den flade Del af Øen, der er den mindste og ubetydelig i Sammenligning med hin, bestaaer af nyt opfyldet Land, er sandet og stenet, men hviler udentvivl ogsaa paa et Underlag af Mergel.

Den øverste Skorpe, det egentlige Jordsmon, Madjorden har vel oprindelig været Mergel ligesom det Øvrige, men er ved animalske og vegetabilske Residuer samt ved Cul-

tur forvandlet til god fort Muldjord over den største Udstræk-ning af Øen.

Hist og her, navnlig paa Vuderups Marker falder Jordsmonet noget leret, og østen for Dreiet (Marstal Sogn) samt vesten for Søby (Byen Havens Marker) noget let og sandet.

Øens bakkede Beskaffenhed lægger ikke nogen egentlig Hindring i Veien for Jordens Bearbeidning, da Bakkerne ere langstrakte. Kun paa den nordlige Kant af Øen, fra Vandmøllen til Søbygaard, findes hist og her steile Ban-ker og Bakker, der noget vanskeliggjøre Pløining o. s. v.

Endel mindre Ujevnheder paa Jordens Overflade danne en Mængde større og mindre Sige og Vandpyter, der intet Afløb have, til stor Skade for Ageren. Det vilde være saare let at hæve dette Onde ved Grøvtning; men da Grøv-terne hist og her maatte have en temmelig Dybde, saa af-skrækker maaske den dermed forbundne Bekostning fra deres Anvendelse. En langt væsentligere Hindring er dog den, at man hverken har Begreb om et planmæssigt Afledning-System ei heller indseer Nytten deraf. Den vaade Som-mer 1830 tvang nogle Enkelte til at grøvte efter at de havde mistet den største Del af dette Aars Afgrøde, der qvaltes paa de oversvømmede Agre; men hverken vare disse Grøvter af betydelig Dybde og Omfang, heller ikke tør man vente at de blive vedligeholdte. De fleste lade sig nøie med at drage en Fure langs ned af Ageren og troe saaledes at have gjort alt, hvad der bør gjøres.

Den største Del af Øens Eng-Land findes i den flade Landstrækning, der løber fra Graastens Nor til Vitsø. Hele denne Eng kunde efter Behag oversvømmes eller lægges tør naar man benyttede de Fordele, Terainet frembyder; men

der har ingensinde været tænkt paa noget saadant, heller ikke lader der sig godt noget af Betydenhed herved udføre, formedelst den store Mængde Lodseiere, der besidde den. Det beroer derfor paa Tilfældet alene om Engen om Vinteren faaer Væde nok og om Vandet til rette Tid trækker bort.

Skjøndt Climaet er stadigere paa Ærø end paa mange andre Steder, udentvivl ogsaa stadigere end det paa Als, saa er det dog noget raat i den koldere Aarstid, da Øen mangler alt Læ af Skov og ligger bar for Luftens og Vindenes Paavirkning. Om det er alene af den Grund at Vegetationen altid er meget fremmeligere paa Als end paa Ærø, eller om den bedre Cultur paa den første Ø bidrager med dertil, det skal jeg lade være uafgjort.

Det er allerede forhen berørt at en Landcommission i 1776 udskiftede Ærø paa en Maade, som viste, at den var aldeles fremmed for den Aand, der ledte Regjeringen ved at paabyde denne Forholdsregel. Landcommissionen anviste nemlig en stor Mængde Bønder deres Jorder i 8, 10 og flere, langt fra hinanden liggende Lodder, hvorved den tilsigtede Nytte af Udskiftningen for en stor Del forfeiledes.

Føier man til denne forkerte Udskiftning, at Bønderne siden den Tid have solgt større og mindre Dele af deres Eiendom, og at de have anvist de nye Kjøbere Jord i alle deres Lodder, saa seer man udentvivl de to væsentligste Hindringer for et forbedret Landbrug[1]).

[1]) Denne vidtdrevne Udparcellering har bidraget meget til en uforholdsmæssig Formerelse af Folkemængden, og desværre af Armoden.

Efter Begtrup i hans større Værk [1]) tages 6 Aars Afgrøde af Jorden, og derfor under man den 3 Aars Hvile. Hermed stemmer ogsaa en officiel Præsteberetning af 1829. I en senere Afhandling [2]) angiver han 3 Aars Brug og 3 Aars Hvile. Jeg har hørt den Paastand at Nogle pløie i 4 Aar og lade Jorden hvile i 2.

En kyndig Landmand har (1833) opgivet følgende Sædfølge, som den almindeligste.

1. Sædvanligt gjøde de det om Efteraaret opbrækkede Pløieland til Byg, der er Hoved Sædarten. 2. Vinterſæd, for det meſte Rug [3]). 3. Byg. 4. Ærter, Vikker og deslige, 5 og 6 og vel nogle 7 Havre.

Man ſkaaner ſaaledes ikke Jordens Kræfter uagtet man unddrager den en ſtor Mængde Gødſke ved, af Mangel paa andet Brændemateriał, at brænde ſaameget Straa, ſom nogenlunde kan undværes fra Kreaturernes Fornødenheder. At Jorden uagtet alt dette ikke taber ſin Frembringelſes-Evne, kommer deraf, at dels er den ærøſke Jordbund af den Beſkaffenhed, at den kan taale den ſtørſte Mishandling uden at udmattes, dels ſøger man ſaavidt muligt at ſuplere det Manglende i Gjødningen ved Tang, hvoraf flere tuſinde Læs aarligt opkjøres fra Stranden. For at gjøre Tangen bequem til Gjødning lægges den ſom Strøelſe under Svinene. Man anſeer denne

---

[1]) Begtrup l. c. Pag. 555.

[2]) Oluffens oecon. Annal. Martz 1805.

[3]) Da Faarene hele Vinteren og hele Foraaret gaae løſe omkring paa Marken, ſaa vilde det efter Kyndiges Mening være hensigtsmæssigere at lægge fortrinlig Vind paa Hvede, der om Foraaret ſkyder ſildigere end Rugen.

søndertraadte, opløste Tang blandet med Svinenes Excrementer for et høist fortrinligt Gjødningsmiddel.

Kobbeldrift kan saalænge de fleste Gaardes Jorder ere adsplittede ikke indføres.

Med Brakning have nogle faa gjort Begyndelsen, dels for at avle bedre Raps, dels ogsaa virkeligt for at rense Jorden, og da man deraf har seet iøinefaldende Nytte, saa er det at haabe, at denne Art Jordforbedring efterhaanden vil udbrede sig, thi vel kjemper Ærøboen hæftigt mod Indførelsen af alt Nyt, men saa aldeles forblindet er han dog heller ikke, at han jo med Tiden, hvorvel ofte meget sildigt, erkjender Fordelen af det Nye.

Et skjønt Bevis herfor have vi i den Maade, hvorpaa Mergling har udbredt sig. For faa Aar siden vir der ingen paa Ærø, der vilde erkjende Merglingens Nytte. Imidlertid drev Nøden et Par Mænd i Bornæs til a mergle, og efter deres Exempel mergle nu ikke blot d fleste Beboere af Bornæs, men ogsaa nogle faa i Tran drup, Bregninge og Søby Sogne.

Det var de to hæderlige Bondemænd Lars Pedersen og Albert Christensen i Bornæs, der gjorde Begyndelsen med at mergle, hvorved de hævede sig til Anseelse o Velstand.

Man begriber let, at det ogsaa netop maatte være paa et saadant Sted som Bornæs, hvor Trangen til at forbedre Jorden ved noget Nyt, først maatte føles. Bornæs Marker havde nemlig indtil Udskiftningen været Udmarker for Tranderup og Vindeballe, og de vare derfor i høi Grad udpidskede og udmagrede.

Der findes intet Land udlagt til varig Græsning; thi Rovnæs, Deirø og nogle smaa Holme, mest i Graa-

ſtens Nor, med hvilke dette er Tilfældet, ere næſten for ubetydelige til at nævnes.

Agerdyrkningsredſkaberne ere endnu overalt de gamle. Ploven er en gammeldags Træplov, hvis Langjern ſtaaer for høit over Skjæret til at det kan gjøre nogen egentlig Nytte. Skjæret eller Hovedet er vel af Jern, men det er for ſmelt. Med denne ufuldkomne Plov pløie de dog temmelig godt, hvor Jordſkorpen er løs, ſom den er det paa de fleſte Steder; men komme de i ſeit England eller i haard lerholdig Jord, da kunne de umuligt pløie behørigt.

Paa Sædekornet anvender den ærøſke Landmand kun liden Opmærkſomhed. Saavel Rugen ſom Byget er lile og let af Kjerne, hiſt og her meget blandet med Ukrudt. Foruden Heire, Klinte o. ſ. v. finder man ofte i Rugen et Udkrud, der gjør megen Skade, nemlig almindelig Snerle (convolvulus arvens., Dueſtole.) Agerſaal og Agerſennop farve alle Marker mer og mindre gule, og paa visſe Strøg (Lille Riſe Marker) findes Brandenborgere i ſtor Mængde.

Ærterne ere gode; men urene. Nogle faa forſkrive ſtundom fremmed Sæd og enkelte pille Ærterne før de ſaae dem. Dette ſidſte veed jeg at have været Tilfældet paa Søbygaard, der beſtyres af den driftige og vindſkibelige Madame Fabricius og i Store Riſe Præſtegaard; men uheldigvis have disſe ikke mange Efterlignere.

Den ærøſke Havre er tung og god, og ſøges derfor med Begjærlighed paa alle Markeder, hvor den bydes til Salg.

Dyrkning af Rapſæd er først indført i de ſidſte Aar og ikke meget drevet i det Store, heller ikke ſynderlig udbredt.

Kløver dyrkes meget almindeligt, dels for Foderets

Skyld, dels for Frøet, hvoraf aarligt ikke ubetydeligt afsættes til Danmark og Hertugdømmene.

At Kløverhøe maa være Ærteboen af stor Vigtighed kan man slutte deraf, at hele Øens Eng-Land kun udgjør 157 Tdr. $3\frac{4}{5}\frac{3}{4}$ Skp.

Boghvede dyrkes hist og her i det Smaa. Som Fødekorn bruges denne Sædeart meget lidt paa Ærø; den største Del bruges i Brænderierne.

Kommen dyrkedes forhen meget; men da den i en Række af Aar hverken har fundet nogen meget villig Afsætning, ei heller er bleven synderlig godt betalt, saa er dens Dyrkning til Udførsel i de sidste Aar betydelig indskrænket.

Det samme er end mere Tilfældet med Coriander, der endnu kun sparsomt dyrkes paa nogle Tofteskykker af Ærøskjøbings Mark.

I nogle Tofter og Haver avles endel Sennop, der ikke blot er tilstrækkelig til Øens Forbrug, men endog giver en Udførselsartikel, som meget søges paa Als og i Hertugdømmene.

Løg, forskjellige Arter Kaal, Rødder og andre Havevæsager dyrkes til Afsætning paa Søbygaard, i Leby og hist og her paa Ærøskjøbings Mark. Noget udføres ogsaa fra Øen, hvilket dog ikke tyder paa almindelig Overflod, da der til samme Tid indføres Hvidkaal, Peberrod og flere lignende Artikler fra Kjøbenhavn, Flensborg o. fl. Steder.

Efter en officiel (men neppe aldeles paalidelig) Opgivelse til Amtstuen var Forholdet mellem Udsæd og Avl paa hele Øen i 1827 følgende:

	Udsæd.	Avl.
Hvede	105⅞ Td.	741½ Td.
Rug	1391⅜ —	8621⅝ —
Byg	3102½ —	17711⅝ —
Havre	2505 —	12985 —
Boghvede	48¾ —	533¾ —
Vikker, Ærter, Bønner	621⅜ —	2027½ —
	7775⅛ Td.	42620⅞ Td.

Hvede gav altsaa omtrent 7 Fold, Rug omtrent 6 Fold, Byg neppe 6 Fold, Havre lidt over 5 Fold, Boghvede over 11 Fold, Bælgsæd lidt over 3 Fold.

Der anvendes ikke nogen særdeles Omhu paa Kornets Rensning med Hensyn paa dets Conservation, og Tørring af Kornet kjender man neppe af Navn.

En væsentlig Hindring for at føre sig Jordens Afgrøde rigtig til Nytte er en Mængde Sædvaner, der skrive sig fra Fælledskabets Tid og som man ikke har villet afskaffe. Saaledes er det f. Ex. Skik i enhver Bondeby, at naar En begynder at høste, saa høste alle, selv de, hvis Korn endnu ikke er modent. Dertil nødes man af den Grund, at naar de Fleste have indavlet, saa slaae de deres Creature løse paa Evret; thi ogsaa den Uskik at opgive Evret finder endnu Sted paa Ærø til Skade for Melkproductionen og for Græsgangen[1]).

[1]) Et nyt Forsøg blev i 1832 gjort paa at skaffe Markfred, de didhørende Lovbud bleve skjærpede og det synes i Begyndelsen, skriver en Landmand mig i

Om Bønderne nu holde mere Qvæg end for 100 Aar siden, da er dette mere at tilskrive det afskaffede Hoverie end Udskiftningen.

I Aaret 1827 havde hele Øen af Qvæg:

I Marstal og paa Landet	2659 Malkekøer	920 St. Ungqvæg.
Hos Embedsmændene	71 —	10 — —
I Ærøskjøbing	201 —	25 — —
Tilsammen	2931 Malkekøer	955 St. Ungqvæg.

Det ærøske Qvæg er smaat, spids bagtil og staaer paa tynde, vaklende Ben. Om Sommeren finder det tilstrækkelig Næring paa Græsgangene; men om Vinteren maa det behjælpe sig med smalt Tractemente, da Bonden giver det Korn, Køerne skulde have, til sine Heste-, og han, som før sagt, brænder saameget Straa, som han kan undvære.

I Ærøskjøbing er Forholdet mellem Heste og Køer = 1: 5 eller 1: 6, paa Landet derimod = 1: 2, sjeldent 1: 3. Enhver Bonde har et Opdræt af Ungqvæg og de fleste Køer han har, ere enten tillagte paa Gaarden eller dog paa Øen. Kun til Slagtequæg kjøbes endel Kreature paa Als, Fyen, Thorseng o. s. v.

Foraaret 1833, som om det hjalp noget: nogle vogtede deres Qvæg og andre holdt det i Toire. Men det varede ikke længe før man blev kjed deraf: man slog atter løs, og de faa, der havde tænkt at overholde Markfreden i dens hele Udstrækning bleve omsider nødte til at følge Strømmen, for ikke at have idelige Kjævlerier med deres Naboer. Den følgende Vinter og Foraaret derefter vankede Faarene efter Sædvane i hundredevis omkring paa Vinterfæden.

Der skal for nogle Aar tilbage have været anstillet Forsøg med at forplante Marskkøer til Øen; men det mislykkedes.

Stude bruges ikke til Arbeide.

Begtrup siger, at det ærøske Smør er for fedt, til at det kan holde sig. Hvorledes Smør kan være for fedt, det forstaaer jeg egentlig ikke. Da Bønderne behandle deres Smør slet, saa fordærves det let; men ved god Behandling bliver det ærøske Smør baade velsmagende og conserveres meget godt. Det staaer alligevel i alle Henseender under det Alsiske.

Da Begtrup skrev kunde Øen ikke smørføde sig, og dette er udentvivl Tilfældet endnu. Kjøber Bonden ikke Smør, saa er det fordi han veed at behjelpe sig foruden; Ærøskjøbing forsynes vel mest ved egen Production og ved Tilførsel fra Landet; men Marstal kjøber Smør allevegne.

Den ærøske Ost er meget god. Den er noget ram af Smag lig den Thyboske; men ved forskjellig Behandling kan den bringes til Lighed med Engelsk og anden fremmed Ost. Dermed er der i Bregninge Præstegaard og paa Sobygaard gjort endel ret heldige Forsøg i de senere Aar.

Hvor slet det end staaer sig med Meieriet i det Hele, saa er dog dette at foretrække for Qvægfedning, saalænge Racen ikke er bedre end nu omstunder.

Den største Glæde Bonden kjender, er den at eie et Par smukke Heste, eller dog i al Fald at kjøre dem. For at holde sine Heste i Stand tilsidesætter han ethvert Hensyn, paa dem ødsler han al mulig Omhu og Pleie.

Man vil derfor finde flere gode Heste paa Ære,

end man maaske skulde vente. De fleste Heste ere af fynsk eller jydsk Opdræt og kjøbes paa Sommermarkederne i Fyen. Almindeligt kjøber man unge og magre Heste af 3 a 4 Aars Alder og beholder dem kun et Aar. Naar de have faaet Kjød paa sig sælges de paa de holstenske Markeder. Ofte er der ikke liden Fordel ved denne Handel; men den har ligesaa ofte betydeligt Tab til Følge. Overalt er Fordelen for uvis; beroer for meget paa tilfældige Omstændigheder til at man kan gjøre nogen Regning paa den.

At Fordelen virkelig ikke er reel, kan man, troer jeg, snarest see deraf, at Hesteprangerne sjeldent døe velhavende, og dog lede disse den hele aarlige Omsætning med Hestene og tage vist den solideste og største Fordel.

Der kan udentvivl ikke være Spørgsmaal om, at naar man indskrænkede Hestenes Antal det meste muligt, og istedetfor at ødsle Omhu og Bekostning paa at have disse smukke og glindsende, udvidede og forbedrede Qvægavlen, stræbte at forbedre Producterne af Melken o. s. v., saa skulde man deraf kunne drage en baade større, varigere og sikkrere Fordel.

Nogle Heste falde paa Øen selv; men da man hverken med Hensyn paa Hoppe eller Hengst træffer noget Valg, og da deres Antal heller ikke er meget stort, saa er dette Opdræt neppe værd at omtale.

Af Heste eiede Ærø i 1827:

I Marstal og paa Landet	965.
Hos Embedsmændene	18.
I Staden Ærøskjøbing	34.
Tilsammen	1017.

Begtrup klager med Rette over, at der holdes for

mange Faar paa Ærø. Disse Dyrs Antal forøges endel ved den Skik at Bønderne tilstaae deres Folk, som endel af deres Løn Foder til et eller flere Faar, og derved, at ogsaa Folk, der intet Land eie, holde Faar, hvilke de sende ud paa gode Menneskers Jorder at søge Føden.

I det mindste de 7 Maaneder af Aaret gaae Faarene løse omkring og anrette utrolig Skade.

Racen er den almindelige korthalede, med temmelig maadelig Uld.

Paa hele Øen fandtes i 1827 efter den før paaberaabte officielle Angivelse:

I Marstal og paa Landet	3194 Faar.
Hos Embedsmændene	71.
I Ærøskjøbing	114.
Tilsammen	3379 Faar.

Da imidlertid dette Tal udentvivl blot angiver Beholdningen i December Maaned, saa kan man vist regne over 1000 til, for dem som samme Aar ere slagtede.

Af Svin holdes en hel Del og Flesk er ikke blot et af de vigtigste Næringsmidler, men ogsaa en ikke ubetydelig Udførselsartikel.

De fleste Svin kjøbes om Foraaret som Pattegrise i Fyen eller hist og her. Da Tilfældet altsaa staaer for Valget, saa kan Talen naturligvis ikke være om nogen bestemt Race af denne Dyreart.

En Bolsmand holder almindeligt 4 eller 6 Grise Sommeren over, en Kodbo holder 1 a 2, de fleste Husmænd 1, og selv Betlere fede stundom en Gris.

Da Svinefedning saaledes udgjør en væsentlig Del af den landlige Oeconomie, saa maa det forundre at finde officielt opgivet, at der i 1827 i alle Landsognene, Marstal

undtagen, kun fandtes 69 Svin. Men ogsaa denne Angivelse gjordes i December, og man opgav det Antal man da havde, ikke hvormange man havde havt for Slagtetiden. Jeg tænker man kan regne, at der aarligt holdes i det mindste 1400 eller 1500 Svin paa hele Øen.

Ogsaa tamt Fjærkræ lægger Bonden sig endel efter: Høns, Ænder, men især Gjæs, mest til eget Forbrug. At der af Gjæs opelskes en stor Mængde, kan man slutte deraf, at der horer en Snes Gjæs og derover til en nogenlunde velhavende Bondefamilies Indslagtning. Desuden sælges ikke faa til Als o. fl. Steder.

Biavlen synes forhen at have været betydeligere end nu tildags. I Aaret 1827 fandtes 388 Bistader paa hele Øen.

Alt Markarbeide forrettes af Mændene, og Fruentimmerne forskaanes saa meget muligt for al Sysselsættelse uden for Huset, undtagen netop i Høstens Tid.

Hvad der paa et andet Sted vil blive sagt om de ærøske Qvinders Orden og Renlighed gjælder ikke mindst om dem paa Landet; de ere tillige meget flittige.

I de fleste Bolsmænds Huse findes en Væv, og alt det Tøi, der bruges paa Gaarden tilvirkes som oftest sammesteds. Men hverken i denne eller i nogen af de andre Husflids Frembringelse søger man en direcle Indtægts Kilde. Alt, hvad der nemlig tilvirkes mere, end der bruges, bevares for de kommende Slægter i disse fire eller sex store Kister, der udgjøre en nødvendig Del af Bohavet i enhver Bonds Storstue (Pissel).

Det ansees endog troer jeg, for et Bevis paa en slet Husholdning, altsaa for en Skam at sælge Lærred eller andet hjemmevirket Tøi.

VI. Vildtvoxende Planter.

1ſte Claſſe. Salicornea herbacea, Glasurt. Hippuris vulgaris, Heſtetrumpe. Zostera marina, Bændeltang.

2den Claſſe. Fraxinus excelsior, Aſk. Veronica serpyllifolia, Ærenpris; V. Beccabunga, V. anagallis, V. officinalis, V. Chamoedris, V. agrestis, V. aruensis, V. hederœfolia. Lycopus europœus, Svœrteveld. *Anthoxanthum odoratum, Gulax.

3die Claſſe. Scirpus palustris, Kogleax; S. pauciflorus, Lightfoot; S. ruffus, Flygge; S. caricinus, Schrad; S. glaucus, Smith; S. maritimus. Eriophorum vaginatum, Kjæruld; E. angustifolium. Phleum pratense, Rottehale. Agrostis alba, Hvene; A. vulgaris. Holcus avenaceus, Havregræs; H. lanatus, H. mollis. Arundo Phragmites, Tag-Rør; i Vitsø og flere Steder; arenaria, Klittetag; paa Erik's Hale. Aira aqvatica, Sø-Bunke; A. caryophyllœa; A. prœcox. Bromus secalinus, Heire; B. mollis. Briza media, Bevregræs, Kjerlighedsgræs. Dactylis glomerata, Hundegræs. Cynosurus cristatus, Kamgræs. Poa distans, Rapgræs; fluctans, Mannagræs; P. trivialis, P. pratensis, P. annua. Festuca rubra, Svingel; F. elatior. Lolium perenne, Engl, Raigræs; L. arvense; L. temulentum, giftigt R. *Elymus arenarius, Marehalm; i Nærheden af Dunkjær Sø. Hordeum murinum, gold Byg. Triticum repens, Qvik-Hvede; T. junceum; T. pungens. Feedia olitoria, Rapunzel; paa Urehoved, i Vraa o. fl. St. Iris Pseudacorus, gul Iris.

4de Claſſe. Scabiosa arvensis, Skabeurt; *S. succisa,

Djævelsbid. Galium palustre, Kjær-Snerre; G. verum, G. aparine, G. uliginosum, G. mollugo, G. boreale. Plantagomajor, Vejbred; P. media, P. maritima, P. lanceolata, P. coronopus. Cornus sangvinea, Rød Kornel; i Bornæs Krat. Alchemilla Aphanes, Løvefod. Potamogeton natans, svømmende Vandax; P. pectinatus, børstebladet Vandax. Sagina procumbens, fremliggende Firling; S. maritima, Ruppia maritima, Sø-Ruppie.

5te Classe. Myosotis palustris, Forglemmigei; M. arvensis, M. collina Ehrh. Lithospermum off. Læge Stenfrøe; ved Gravendal. Cynoglossum off. Læge Hundetunge. Symphylum off. Læge Kulsukker; i Pilebæk. Borago off. Borasurt; paa den nye Kirkegaard ved Æreskj. Asperugo procumbens, River. Lycopsis arvensis, Krumhals. Echium vulg., Slangehoved; paa et Dige ved Dunkjær. Primula off. Kodriver (Kodrevler. Ær.); P. elatior. Menyanthes trifoliata, Bukkeblade. Hottonia palustris, Vandviol. Lysimachia vulgaris, Fredløs; ved Trappendal. Anagallis arvensis, Arve. Convolvulus arvensis, Snerle; C. sepium. Campanula rotundifolia, Klokke; C. Trachelium, C. rapunculoides, (Gartenpest. Ær.) Jasione montana, blaa Munke. Fandtes før hyppigt paa Bornæs Marker; men efter at disse ere blevne merglede er den forsvunden, undtagen paa den yderste Rand af Klinten, hvorhen Culturen ikke har kunnet naae. Viola canina, Viol; V. tricolor, Stedmodersblomst; V. odorata. Om denne sidste, der hyppigt findes i Haver, ogsaa, som man har sagt, findes vildtvoxende f. Ex. i Bregningemark, skal jeg lade være uafgjort. Verbascum Thapsus, Kongelys; nigrum. V Hyoscyamus niger, Bulmeurt. Solanum Ducamara, Natskygge; S. nigrum. Erythræa

Centaureum, Tusindgylden; E.pulchella, vide Hornemann Oecon. Plantel. 3die Udgave Pag. 264. *Samolus Valerandi, Samel. Lonicera Periclymenum, Gedeblad; i Bornæs Krat. Rhamnus Catharticus, Vrietorn; i Bornæs Krat. Euonymus europæus, Benved. Glaux maritima, Sandkryb. Chenopodium bonus Henr. Gaasefod; C. urbicum; C. rubrum; C. botryodis; C. hybridum; C. glaucum; C album; C. maritimum. Atriplex hortensis, Melde; A. littoralis; A. hastata; A. patula; A. erecta. Beta maritima, Strandbede. Skal efter Hornemann findes paa Erikshale; jeg har funden den paa Dreiet ved Urehoved. Salsola Kali, Sodaurt. Ved Stranden under Ommels Hoved. Salsola hirsuta (Kochia hirsuta. Nolte). Ulmus campestris, Elm. *Gentiana amarilla, Entian. Eryngium maritimum, Mandstro. Hydrocotyle vulg., Vandnavle. Sanicula europæa, Sanikel. Caucalis Anthriscus, Fodangel. Daucus Carota, Gulerod; paa Riise Kirkegaard og paa Klinten sønden for Bregninge Mark. Conium maculatum, Skarntyde. Selinum carvifolia, Seline. Heracleum spondyleum, Bjørneklo. Sium latifolium, Mærke; S. angustifolium. Oenanthe fistulosa, Vandstenbræk; O. megapolitana, Wildenow. Phellandrium aqvaticum, Stikle. Coriandrum sativum, Koriander. (Kulænder. Er.) Cicuta virosa, Gifttyde. Skal være funden ved en Bæk paa Trandrup Mark. Æthusa Cynapium, Halvsvob. Scandix anthriscus, Kjørvel; S. cerefolium. Chœrophyllum sylvestre, Hulsvob; C. temulum. Pastinaca sativa, Pastinak. Carum Carvi, Kommen. Pimpinella saxifraga, Qvæsurt. Apium graveolens, Selleric. Ægopodium podagrarium, Bismœkker. Viburnum Opulus, Qvalved. Sambucus nigra, Hyld. Alsine media, Hønsebid. Parnassia

palustris, Leverurt; paa Lille Riſe Bakke. Armeria maritima, Faareleger. Statice Limonium, Limonurt. Linum catharticum, Hør; L. usitatissimum. Lycium Barbarum, Ulvetorn; paa et Gjerde i Bregninge o. ſt. St. Astrantia major, (Kjøbenhavns Blomſter, Amagerpiger. Ær.) I et Par Haver.

6te Claſſe. Allium scorodoprasum, Skov-Løg; *A. oleraceum; *A. ursinum; *A. arenarium. Ornithogalum luteum, Fuglemelk; i Haven ved Riſe Præſtegaard; O. nutans. Asparagus, off. Aſparges; ſkal efter Hornemann voxe vildt paa Ærø, men det har aldrig lykkedes mig at finde den. Acorus Calamus, Kalmus. Juncus conglomeratus, Siv; i Vitſø; J. effusus; J. glaucus, Ehrh.; J. bufonius; J. balticus, Wahlenb., J. bulbosus; J. lampocarpus, Ehrh. Berberis vulg., Berberiſe. Paa Gjerder. Rumex acutus, Skreppe; R. Patientia; i Haver; R. maritimus; R. acetosa; R. acetosella; R. Nemolapathum, Ehrh.; R. conglomeratus, Murray; R. Hydrolapathum, Hudſ.; R. crispus, R. palustris, With; R. obtusifolius. Alisma Plantago, Gotraad; A. ranuncoloides. Triglochin maritimum, Trehage.

7de Claſſe. Æsculus Hippocastanum, Heſtecaſtanie.

8de Claſſe. Epilobium angustifolium, Dueurt; E. Montanum; E. pubescens; E. hirsutum; E. palustre. Erica vulgaris, Lyng. Acer Pseudoplatanus, Løn; A. campestre, i Gjerder ved Lille Riſe. Polygonum amphibium, Pileurt; P. fagopyrum, P. aviculare, P. Persicaria, P. lapathifolium, P. hydropiper; P. convolvulus. Paris qvadrifolia, Fireblad. I Bornæs Krat.

10de Claſſe. Saxifraga granulata, Stenbræk. Saponaria, off. Sæbeurt; ved Vindeballe. Dianthus

superbus, Nellike. Denne Plantes Exiſtents paa Ærø er høiſt tvivlſom; den ſkulde findes paa Batteriet ved Gravendal; D. deltoides, findes ved Batteriet paa Næbet. Silene armeria, Tjæreurt; S. maritima. Stellaria Holostea, Fladſtjerne; S. graminea. Arenaria peploides, Sandvaaner; A. marina; A. media. Sedum telephium, St. Hans Urt; S. acre, Stenurt; S. reflexum. Agrostemma Githago, Klinte. Lychnis flos Cuculi, Pragtſtjerne; L. sylvestris; L. pratensis. Cerastium vulgatum, Hønſetarm. Spergula arvensis; S. nodosa.

11te Claſſe. Lythrum salicaria, Kattehale; i Bregninge. Agrimonia Eupatoria, Agermaane. I og ved Bregninge. Euphorbia Peplus, Vorteurt; E. exigua, E. Helioscopia. Sempervivum tectorum, Huslæg.

12te Claſſe. Prunus spinosa, Slaaentorn; P. insitia, Kræge. Mespilus oxyacantha, Havtorn. Sorbus aucuparia, Røn; i forſkjellige nye Anlæg. Spiræa filipendula, Mjødurt; i Bornæs; S. ulmaria, ſammeſteds. Rosa villosa, Roſe; R. canina. Rubus cæsius, Klynger; R. fruticosus. Potentilla anserina, Potentil, P. argentea, P. reptans. Tormentilla erecta, Tormentil. Geum urbanum, Nellikerod; G. rivale.

13tende Claſſe. Chelidonium majus, Svalcurt. Papaver Rhoeas, Valmue; P. dubium. *Nymphæa lutea, Nakande. I Vitſø. Tilia europæa, Lind. Delphinium Consolida, Ridderſpore. Anemone nemorosa, Hvidſippe. I Lille Riſe og i Bornæs Krat; A. hepatica eller Hepatica triloba, Adelflever. Ranunculus tripartitus, Ranunkel; R. Philonatis; R. flammula; R. lingva; R. ficaria; R. aurieomus; paa Urehoved; R. sceleratus, R. bubosus; R. repens; R. acris; R. aqvatilis. Trollius

europæus, Engblomme. Skal findes syd for Bregninge. Caltha palustris, Kabbeleie.

14de Classe. Nepeta Cataria, Katteurt. Paa et Gjerde i Lille Rise. Verbena off., Jernurt. I Bregninge. Mentha hirsuta, Mynte; M. arvensis. Glecoma hederacea, Jordvedbende. Lamium album, Tvetand; L. purpureum, L. amplexicaule. Galeopsis Ladanum, Hampnelde; G. Tetrahit, Døv Nelde; cannabina. Stachys sylvatica, Galtetand; S. arvensis; S. palustris. Ballota nigra, Tandbæger. Leonurus cardiaca, Hjertespand. I Bregninge. Marrubium vulgare, Marrube. Ved Lille Stokkeby. *Clinopodium vulgare, Krandsbørste. Origanum vulgare, Merian. Paa Skovbrønde. Thymus Serpyllum, Timian. Scutellaria galericulata, Skjoldrager. Ved Vitsøe. Prunella vulgaris, Prunelle. Bartschia odontites. Rhinanthus crista galli, Hanekam. Euphrasia off., Øientrøst. Melampyrum arvense, Kofødе. Pedicularis palustris, Lusеurt. Antirrhinum Linaria, Torskemund. Scrophularia nodosa, Brunrod. I Bornæs; S. aqvatica. I Kirkebæk ved Bregn.

15de Classe. Camelina sativa (Myagrum sativum), Dodder. Draba verna, Gjæslingblomst. Lepidium latifolium, Karse. Ved Marstal og paa Halen; L. ruderale. Thlaspi arvense, Hyrdetaske; T. campestre; T. bursa pastoris. Cochlearia anglica; C. danica; C. armoracia. Cakile maritima, Strandvaaner. *Isatis tinctoria. Paa Toften ved Bregninge Præstegaards Have. Crambe maritima, Strandkaal. Cardamine pratensis, Springklap. Sisymbrium Nasturtium, Gaveklap; S. Sophia; S. amphibium; S. palustre. Erysimum off., Vild Sennep. Turritis glabra, Taarnurt. Bras-

sica campestris, Ager Kaal. Sinapis arvensis, Ager Sennep; S. alba; S. nigra. Raphanus Raphanistrum, Riddike.

16de Classe. Erodium cicutarium, Storkenæb. Geranium molle, Storkenæb. Malva sylvestris, Katost; M. rotundifolia.

17de Classe. Fumaria off., Jordrøg; F. bulbosa. Ved Gravendal. Polygala vulgaris, Melfurt. Ononis spinosa, Kragetorn. Anthyllis vulneraria, Kattekleer. Pisum sativum, Ert; P. maritimum. Paa Erikø Hale. Lathyrus pratensis, Fladbælle; L. sylvestris. Paa Skovbrinke. Vicia sylvatica, Vikke, sammesteds; V. cracca, V. sepium. Astragalus glycyphyllis. Astragel. Ved Lille Stokkeby og paa Skovbrinke; A. hypoglottis. Paa Skovbrinke. Melilothus dentata Willd., Stenkløver. Trifolium filiforme, Kløver; Trif. off.; T. repens; T. pratense; T. arvense; T. fragiferum; T. agrarium; T. procumbens. Lotus maritimus, Kjellingetand; L. corniculatus. Medicago lupulina, Sneglebælle.

18de Classe. Hypericum qvadrangulum, Pericon; H. perforatum; H. dubium.

19de Classe. Tragopogon pratensis, Gedeskjæg. Sonchus arvensis, Svinemelk; S. oleraceus; S. asper. Leontodon Taraxacum, Løvetand. Apargia autumnalis, Borst. Hieracium pilosella, Høgeurt; H. murorum; H. umbellatum. Crepis tectorum, Høgeskjeg; C. biennis; C. virens; C. Dioscoridis. Hypochæris maculata, Kongepen; H. glabra. Lapsana commmunis, Haremad. Cichorium Intybus, Cikorie. Arctium Lappa, Burre. Carduus Lanceolotus, Tidsel; C. crispus; C. arvensis; C. acaulis; C. Marianus; C. upalstris; C. oleraceus. Carlina vulgaris; *C.

acaulis. Bidens tripartita, Brændſel; B. cernua. Eupatorium Cannabinum, Hjortetrøſt. I Bækken mellem Vindeballe og Bregn. Tanacetum vulgare, Regnfand; Artemisia campestris, Bynke; A. maritima; A. absynthium; A. vulgaris. *Gnaphalium arenarium, Evighedsblomſt; *G. dioicum; G. sylvaticum; G. uliginosum; G. germanicum, G. montanum, G. arvense. Erigeron canadense, Bakkeſtjerne; E. acre. Tusilago Farfara, Heſtehov. Senecio vulgaris, Brandbæger; S. Jacobæa; S. sylvaticus. Pyrethrum Parthenium, Matrem, (Maitrumf. Ær). Aster Tripolium, Aſter. Paa Eriks Hale. Cineraria palustris, Fnokurt. Inula Helenium, Alant. I Lille Riſe. I. Pulicaria; i Stokkebye; I. salicina; paa en Eng norden for Lille Riſe; I. brittanica, ved Stranden ſønden for Bregninge Mark; I. dysentecica; efter Prof. Noltes Opgivende. Bellis perennis, Tuſindfryd. Chrysanthemum Leucanthemum, Oxeøie; C. segetum. Matricaria Chamomilla, Kamelblomſter; M. maritima. Anthemis arvensis, Ager Kamille; A. Cotula, Hundeurt. Achillea Ptarmica, Præſtekrave; A. millefolium, Røllike. Centaurea Cyanus, Kornblomſt; C. scabiosa, Knopurt; C. Jacea.

20de Claſſe. Orchis morio, Horndrager; O. maculata; O. latifolia.

21de Claſſe. Callitriche verna, Vandſtjerne. Zanichellia maritima, Nolte. Lemna gibba, Andemad; L. triscula; L. minor; L. polyrhiza. Typha latifolia, Dunhammer. Sparganium ramosum, Pindſvinekнop; S. simplex Carex arenaria, Star; C. vulpina; C. muricata; C. divulsa; C. panicea. Alnus glutinosa, Æl. Betula alba, Birk. Urtica urens, Nelde; U. dioica. Qvercus pedunculata, Eg. For faa Aar ſiden fandtes kun 3 eller fire Egetræer paa hele

Øen; nu findes endel flere i de nye Anlæg paa Kirkegaardene. Arum maculatum, Dansk Ingefær. I Bornæs Krat. Myriophyllum spicatum, Tusindblad. Corylus avellana, Hasel.

22 Classe. Salix Helix, Pil; S. vitellina; S. fragilis; S. caprea; S. alba; S. viminalis; S. holosericea. Canabis sativa, Hamp. Humulus lupulus, Humle. Populus alba; Asp; P. tremula; P. dilatata; P. Canadensis. Spinacea oleracea.

23de Classe. Eqvisetum arvense; E. palustre; E. limosum. Polypodium vulgare, — ved Bornæs; P. Felix mas. Fucus serratus; F. vesiculosus; F. Filum, i Stokkeby Nor. (Berletøi. Fr.) Lycoperdon Bovista.

VII. Dialecten.

Den ærøske Dialect udmærker sig fra andre Provindsers ved nogle Særegenheder, og den moduleres paa de forskjellige Steder af Øen saa forskjelligt, at man næsten alene paa Udtalen kan kjende ethvert Sogns Beboere. Upaatvivleligt er den oprindelig dansk: de fleste Ord ere danske og mange Udtryk, som nu ere gaaede af Brug i det øvrige Danmark vedligeholde sig her. Alligevel kan det ikke nægtes, at den er stærkt afficeret af Tydsken, hvilket viser sig baade i enkelte Ord og i Vendinger. Aarsagen hertil er vel endel det tydske Herskab og de tydske Embedsmænd, hvoraf

Folket i lang Tid er bleven bearbeidet, endel Ærøboens hyppige Berørelser med Alsingere og Holstenere. Den ærøske Tunge er nemlig saa høielig, at en Ærøbo, der en kort Tid har tjent paa Als eller i Hertugdømmene, er halvt uforstaaelig for sine Landsmænd.

En tydsk Form er det f. E. at man siger et Frøken, et Tallerken, et Kyllin', et Killin', et Ællin', et Gjæslin', et Gris, et Kalle (Kalv) o. s. v. og at man bruger to Nægtelser til at benægte med f. E. aldrig ingen for ingen, inte' ikke for ikke. Man siger i Øster, Sønder, Vester-Gade o. s. v., istedetfor man i Danmark vel almindeligt betjener sig af Præpositionen paa ved de Gader, der bære Navn af Vindene. I endel Sætninger, især de nægtende og bekræftende sættes Subjectet, naar det er et personligt Pronomen efter Verbum, f. E. ja har jeg; ja gjør jeg; nei kan jeg saamæn ikke; brænd i'te dig o. s. v. for: ja jeg har, ja jeg gjør, nei jeg kan saamæn ikke, brænd dig ikke.

Ofte begynder man Sætningen med et Pronomen som Subject og det egentlige Subject kommer da til allersidst til fornøden Oplysning f. E. han er syg nu, Hans Mødsen; de ere magre, Bøsterne o. s. v. Denne Ordføining bruges ogsaa hyppigt i Jylland.

Det er vel blot ærøsk, naar man betjener sig af end med Positiv for som, f. E. han er ligesaa høi end jeg; den brogede Ko er ligesaa god end den røde o. s. v., og naar man siger i den og den Mands, for hos, f. E. jeg var henne i Præstens, jeg var i Peder Jensens, for: hos Præsten, hos Peder Jensen o. s. v.

Der gives næsten intet Verbum, som har et Particip activ, uden at det jo bruges dagligen som et Substantiv, især naar man vil tilkjendegive et vist betydeligt Omfang

eller en lang Vedvaren af den betegnede Handling, enten med Beundring eller Mishag, f. E.: et Gaaende, Ridende, Kjørende, Rendende, Blæsende, Raabende, Støiende, Sovende, Dandsende o. s. v. for Gaaen, Riden, Kjøren o. s. v.

Jeg veed intet Steds i Danmark, hvor man udtaler Ende-Vocalen saa bestemt og tydeligt som her. Man siger groë f. gro (graae), stoë f. sto (staae) o. s. v.

A forandres til aa, f. E. Aand f. And, Maanj f. Mand; til æ, f. E. Blæi f. Blad, glæi f. glad; til u f. E. Vulle f. Valle.

Aa forandres til a, f. E. And f. Aand (anima), Nade f. Raade; til oë f. E. Koël f. Kaal, stoë f. staae.

Æ forandres til a, f. E. fare f. færdig.

E forandres til a, f. E. Stattin f. Stettin, val f. vel; til i f. E. Snippe f. Sneppe, Stiëg f. Steg; til o f. E. Sonnop f. Sennop.

Stundom ligesom indskydes et e, f. E. Bryëst f. Bryst.

I forandres til a, f. E. Stalihsken f. Stillits, Satron f. Citron; til e f. E. Steie f. Stige, Peie for Pige; til y f. E. gryne f. grine, Pyne f. Pine.

Je omsættes ofte f. E. veie f. vie, Neils f. Niels.

O forandres til a, f. E. kal f. kold, den Kale f. den Kolde (Feber); til ei f. E. veise f. voxe; til ou f. E. Koune f. Kone; til uë f. E. guë f. god, stuër f. stor.

Partiklen Jo trækkes ofte saa lang, at det synes som om o fik et e foran sig, eller som om det gik over til eu f. E. jeov f. jo. Paa samme Maade behandles ofte o f. E. seove eller seuve f. søbe.

U forandres til Aa, f. E. Aange f. Unge; til au f. E. raute f. rutte, Bauser for Buxer, til i f. E. grim

f. grum; til ø f. E. Gløt f. Glut, pøtte f. putte; til y f. E. yve f. ude, Dyve f. Due.

Y forandres til i, f. E. live f. lyve, Stimper f. Stymper; til øi f. E. fløie f. flyve, Røite f. Rygte; til ui f. E. Fuien f. Fyen, Buien f. Byen.

Conſonanternes Forandringer ſees dels af de anførte Exempler, dels af den følgende Ordfortegnelſe.

Conſonanten r udtales temmelig haardt og med en ſnurrende Lyd. Skjøndt dette Bogſtav ingenlunde misbruges i den Grad, ſom det er Tilfældet i viſſe Egne af Slesvig og Jylland, ſaa finder man det dog ſom overflødig i nogle Ord, f. E. i ſamre eller ſammer for ſamme, ſaadandre, ſaadanner f. ſaadan, hvordandre f. hvordan.

Partiklen At ved Infinitiv forandres over hele Danmark til det blødere aa; men dette bliver paa Ærø til aaſſaa, f. E. jeg vil gaae hen aaſſaa ſkrive; gaae hen aaſſaa ſee ſelv o. ſ. v. Det bemærkes, at det ſamme finder Sted hiſt og her i Fyen.

Lille forkortes næſten altid foran et Subſtantiv til le, f. E. le Ven, le Dreng, f. lille Ven o. ſ. v.

Den gamle danſke Form har bevaret ſig i Conjugationen af følgende Verber: klippe, klap, kluppen; knække, knak, knukken; række, rak, rukken; ſjønge, ſjang, ſjungen.

Lee, leede, leet er regelmæsſigt.

Følgende Talemaader ere ærøſke:

Han gaber ſom en veſterlandſk Torſk.

Han faaer ikke nok før han faaer en Tørv i Halſen.

Naar Ring kommer om Rage ɔ: naar man ſeer til Enden.

Nu har jeg levet! er et Forundrings-Udraab.

Man har et forskielligt Udtryk for hver Dyrearts Parring, Drægtighed o. s. v. Hesten bedækker, Hoppen er ifolet, den foler, naar den føder. Tyren springer, Koen er ikallet, den kaller. Soen løber med Ornen, den er ifar, den farer. Faaret er ilæmet, det læmer. Fisken longer eller le'er. Insecter eisle.

A.

Aa, paa. Aamen, et, Stemme, Røst. Et grovt Aamen eller Aamene, en stærk Røst. Aan, et, en Sammensætning af Korn paa Ryggen af Ageren, nemlig 6 Lam o: Neg. Et dobbelt Aan er 12 Lam. (Bruges ogsaa i Jylland). Aane, at sætte Korn i Aan. Agerspir, Agerkaal. Ale, en, Bedstemoder, Bedstefader, Svigermoder, Svigerfader. Akke sig, flytte sig langsomt, f. Vinden akker sig nordligt. Grøn Allun, Jernvitriol. Anddrænker, en, Andrik. Anddreng, en, Andrik. Ange, en, Dunst, qvalm, sygelig Luft. Angroet, skjæv, puklet o. s. v. Arenbørrer, en, Oldenborre. Ase, sætte Mading paa Kroge. (*As*, cibus, esca. Wachter). Ausel, et, Gevext.

B.

Balk, en, en ophøiet Strimmel, til Skjel mellem to Mænds Jord. Bællen, uden Haar, skallet. Et Bællene Aange, en raa Unge. Bedrøve en Pige, forføre. Bedure, beklage. Begjæme, gjemme. Beskedning, en, en indvortes, lidende Tilstand, man ikke kan beskrive, f. E. jeg har saadan en Beskedning i mit Hov', jeg har saadan en underlig Fornemmelse i mit Hoved. Beverre sig med, befatte sig med. (Bewären, explorare, examinare. Wachter). Binde sig ved En, dutte En noget paa. Birrenkoppet, hidsig. Biswilen, stundom. (Be-

ſterlandſk) **Bitte**, bitterſte, lille, mindſt. **Bjalt**, ſkingrende, ſom giver en hul Lyd. **Blæi**, et, Blad. **Blæie**, pille Blade af. **Blød**, om Vind og Veir, modſat ſkarp. Om Sommeren er Vinden ofte blød. **Blunekjæg**, Blindebuk. **Bo**, en, et Fag i et Hus. **Bolkjedel**, en, Bryggerkjedel. **Bom**, et, en Vognſtang, Stjert. **Bondedreng**, en Hvedeknop. **Bølke**, brøle, hulke og græde, ſom et Barn. **Bøme**, et, et rundt og fladt, afſmeltet Stykke Talg eller Vox. **Bræle**, ſkrige, græde. **Breil**, en, et Net til at fange Ræger med. **Brøde**, en, Mulct. (Brüche) **Brutto**, Øl, ſom Gjæren nyligt er ſat paa.

D.

Daler, en, Rigsdaler; en lille rund Skive af nogetſomhelſt, ſaaledes ſkjærer man en Kaalſtok, en Gulerod, en Kartoffel i Dalere. **Dænge ſig**, banke ſig varm med Armene i Kulde. **Dovlet**, oinet, ſom Brød. **Døkke**, vande. (Tünken, immergere Wacht.) **Dørke** eller **dyrke**, Verb. med Accuſativ, krympe ſig for noget, f. E. jeg dørker Bekoſtningen; er det værd at dørke en Dalers Udgivt; da jeg var ung, dørkede jeg ikke at gaae en Mils Vei. **Draamen**, en Ed. **Draſle**, et, et kortvarende Skyl Regn. **Drei**, et, en Strimmel Land, ſom forbinder to ſtørre Stykker. **Droute**, nøle, være langſom. **Drønte**, nøle. **Dunneret**, langhaaret (?). **Dvalſk**, tvær, dorſk. **Dyndøie**, et, et Væld, hvoraf Vandet bobler ud.

E.

Eile, en, Igle. **Eile**, en, Stamme, f. E. Han er af en god Eile, han er af en frugtbar Stamme. **Ende**, Adv., lille, f. Ex. ende bitte, lille bitte. **Ende**, Verb., være nok, ſlaae til, f. E. kan en Daler ende det?

Eſtai, i Aften, ſtrax. (Iſta', Norſk). Eve, raabe. Deraf: ſkoveve, ſee S. Eve, i ældre Tider Efve, Smuler, maaſkee blot af Tang. Ever, ſtram af Smag, iſær om Oſt.

F.

Fare eller Faare, kaſte Unger, om Soen, (Ferkel). Fare i Løi eller falde i Løi, bade ſig, (lave ſig, Norſk). Farekok, en, Faarekylling. Farelam, Adj. ſprukken, ſom en Potte. Farklud, en, Klarklud. (Fadeklud, Norſk). Fæit, overmaade, meget. (Veſterlandſk). Ferreve, i Taaget, i Tanker. Jeg gik i Ferreve, jeg gjorde det i F. Fjahrle, tosſet. Fike, en, Lomme. Fjer, ſtoragtig, haanlig. Gul Fiol, enkelt Gyldenlak. Fledføre ſig ind paa En, velte ſig ind paa En. Flie, gjøre af ny eller iſtandſætte. Fløieqvind, en, Flane. Fløsmund, en, Gabflab. Fompe ſig, paſſe, f. E. det vil ikke fompe ſig. Fos, fremfuſende. Fostermoder, Gjordemoder. Fremmerſet, Forſtuen. Fremmesgulet, Forſtuen. Fremme, Adv., i Forſtuen, f. E. at være fremme, at være i Forſtuen. Frem for, forbi. Frilig, visſelig, (freilich).

G.

Gaae til, forberedes til Confirmation hos Præſten. Gammeldreven, svet, f. E. i Skjelmſtykker. Gjennefstens eller jenneſtens, ſnart, ſtrax. (Geniſten, P. Reſen. Bruges ogſaa i Sverrig.) Gjenſkrig, et, (maaſke Gjenſkred, Gjenganger, af ſkride). Det bruges kun for at betegne et meget daarligt Udſeende. Du ſeer ud ſom et G. Gjelbuk, en Bede. Gjelmelket, Adj., om en Ko, ſom ikke er med Kalv. (Jydſk.) Glaſſer, Glarmeſter. Glinning, en lille Klaring i Luften paa en mørk Him-

mel. Glirre, en Glidebane. Grande, en Lodseier i Fælledsmarken. Grave, Adv., til Grave, til Begravelse. Greve, Græve, Grovte, en, Grøvt. Gribe, en, Hank. Gribepotte, en, en Stenspand med Hank. Grisset, graaladen, om Haar. Groen, et, Gran. Grosset, graaladen, om Haar. Grum, i Søby grim, stor, meget, dygtig, f. E. en grim Præst, en grim Dreng, en dygtig Præst ɔc. Grynenem, lattermild. Grysen, et, lille Gran. Hvid Gyldenlak, Fiol Matronalis. (Hesperis matronalis.)

H.

Haant, styg, f. E. hun seer saa haant, hun er saa styg. Haan'baan', Hanebjelken. Hagenet, et, en Strimmel under Korsklæbet. Til hal'ens, til halvt, f. E. at saae til halens. Hal'te, være halvt om. Hambøiten, Knæbøiningen. Hampert, haard og skarp i Udtalen. Hare, en, Skulder. Hare, udholde, bære, taale, f. E. jeg kan ikke hare det, jeg kan ikke udholde det. Harrest, Efterhøst, (harvest.) Hænde, støtte med Hænderne, f. E. naar noget vil glide ned. Hedvig eller Hetvig, en Fastelavnsbolle. Hefte, sagtnes, f. E. det hefter med Regnen. (Hofte, Fynsk.) Hekt, en, Pl. Hekter, Gjedde. (Hecht.) Hellefadet, Vinkelen, som Taget gjør med Loftet. Helme, høre op, f. E. han helmer ikke før han faaer, hvad han attraaer. Hespe op, broute. Hidaars, gammel, for flere Aar siden. Hjertegraven, Hjertekulen. Hilercë, hillemæn. Hinkel, et, et Stykke Brød. Hip, angst. Jeg blev saa hip. Hirre, ralle for Brystet. Hirrenkroet, trangbrystig. Hold, et, en staaende Smerte indvendig. Holde sig, jamre sig af Smerte. Holk

en, en aaben Brønd. Hopper, Reier. Hovro, Tidsfordriv. For Hovro til Tidsfordriv. (Ro i Hu?) Hovrolig, Adj., behagelig, underholdende. Hovſom eller Havſom, Adj., temmelig vel. Hølle, en, Hue. Høns, et net Høns, en ſmuk Pige. Høſtjarn eller Maiejarn, en Lee. Huggenrent, Adj., rent til at hugges. Bruges kun om Svin, der ere udtagne og færdige til at hugges iſtykker. Hyrdl eller Hyrtel, en, en tyk Prygl.

J.

Jalen, Rummet over Bjelkerne i et Udhus. Jammerlig net, meget net. Janke, vaaſe. Jankeballe, en Vaaſer. Jævle, trætte imod. Jævne, ved Siden af, f. E. tæt jævne, tæt ved Siden af. Jeile, parre ſig, om Katte. Jfar, drægtig, om Soen. Jfollet, drægtig, om Hoppen. Jføres, før. Jhvilket, Iligehvilket, alligevel. Jkallet, drægtig, om Koen. Jlammet, drægtig, om Faaret. Indſkjærelſe, Bugløb, Diarrhoe. Inglet, Indlet, Indvolden af Dyr. Johl, et, Støi af mange Menneſker. Jøle, ſtøie, f. E. naar mange tale i Munden paa hinanden. (Gejaul.) Jøin, en, Degn. (Paa Thorſeng, Gøin.) Iſtaaende, ſtædig. Iſterbaan', Mediſterpølſe.

K.

Kaad, ſkarp, om en Kniv. Kabbeltein, et Bundt Kabbelgarn paa et Skaft til at gjøre rent med ombord. Deraf formodentlig Kaptein ved Spillebordene. Kave, en, et Blaf f. Ex. en Kave Vind, ganſke lidt Vind. Kjære, Tjære. Kjev, kjevelig, ked, kedelig. Jeg er ſaa kjev, ſaa kjev! Jeg er ſaa kjed af det. Kjøgenet, Kjøkkenet. Klare, adj, bare, intet andet end, f. Ex. klare Bancoſedler, klare Grøvter, lutter Grøvter o.

ſ. v. Klintre, klinke med Glasſene. Kløven, Bryggerhuſet. Knas, Slikkeri; Støi, f. Ex. Derſom Du gjør mig Knas eller Opſtyl. Knippels, Kniplinger. Kolænder, Koriander. Køis, en, Kokkepige. Kre, et, Pl. er, Koe. Kre'ſe Kongen, ſlaae 8 om K. Krider, Kræger. (Prunus insititia.) Krillen, kilden. Krine, Trine. Krit, Skaar. Hak i en Pind. Kritbar, Trillebør. Kritte, trille med Trillebør. Krudegaard, Urtehave. (Ikke almindelig.) Kyk, tyk.

L.

Laangebaan, Lungepølſe. Lam, et, Kornneg. Landløber, indianſk Karſe. (Tropæolum maj.) Langen, allerede; men forlangen er for længe ſiden. Lægge i, gjøre af, bryde ſig om, f. Ex. jeg lægger ikke Caffe i, jeg gjør intet af Caffe. Hun er intet ilagt, man bryder ſig intet om hende. Læme, verb., faae Lam, om Faar. Lei eller Lai, et, Pl. Lyer, Ledemod. Lolliker, graae Ærter. Løer, ſiges om Koen, naar det ſtunder mod Kælvingen. Lyſkab el. Lunkelſe, Varme. Naar en Stodder ſidder ved en fremmed Kakkelovn, ſaa ſidder han "og ſluger Lyſkab i ſig." Lyvſpil, Livbelte, Gehæng.

M.

Ma, en, Eng. Maaſebaan, Kjødpølſe. Mad, Flæſk og Kjødmad. Mage, en, Maage. Magſel, et, Skikkelſe, Facon. Maike, en Maddike. Maitrumf, Matrum. Mave op og mave ſig op, tage Mod til ſig. Mæie, piſſe. Tyremæie, Tyrepidſk. Melte, falde hen i Støv; (to melt.) Moënt, ſuurt, f. Ex. et moent Anſigt. Mon eller Maan, Redſkab, Bohave. Mo nale eller menale, Morgen tidlig. Molefrøe, Korn-

frø, Kidike. Morgenfrue, en L . . t. Møile, meget. Mølle, verb., hyppe Kartofler. Mølte, verb., at gjøre Malt. Muſkateller, en Drik af Øl, franſk Brændevin og Sukker.

N.

Naae, verb., røre ved. I Nadingen eller Natingen, mod Aften, i Mørkningen. (Peder Reſen har: i Natningen.) Nakke, verb., gnave, f. Ex. det nakker i mine Øine. Nale, verb., feile, ſkade, f. Ex. jeg naler intet nu. Nap, et, et lille Kar. (Napf.) Nippe, knibe, nappe. Nodelig, no'elig, vranten. Noer, et, en lille Fjord. Nøde, har Nød, f. Ex. jeg nø'er int' nu. Nøile, verb., at gnide Hænderne lukkede. Nyle, et, Nøgle f. Ex. Garn. Nyle, verb., trille f. Ex. Kløſer til Suppe. Nyſſe og nuſſe omkring, at gaae og ſnuſe omkring i Krogene ubeſkæftiget.

O.

Oer, Ouer, Vor og Vores, (our Engl.) Omſlag, et, Ubort. Oppelfeæhrmed, med opſmøgne Ærmer. Opſtyl, Optøier. Ordkræng, Adj., En ſom fordreier Ord.

P.

Pa'e, en, Pl. er, en Frøe. (Paa Landet.) Palt, en, Pjalt. Palten, Adj. pjaltet. Parraſe, en Kop The med Rom og Sukker. (Panacea.) Paſſe paa, bryde ſig om, holde af, f. Ex. jeg paſſer ikke paa Ærter. Peberhus, Kræmmerhus. Perhan, Sneppe. Lille og ſtore Perhan, enk. og dob. Sneppe. Pindſoe, en, Pindſvin. Piſſel, en, Storſtue. Plat barbenet, barbenet. Plat barfod, barfod.

Q.

Qvind, Fruentimmer. Bruges almindeligt i god

Betydning f. Ex. min Qvind, min Kone, min Kjæreste. At gaae til Qvinds, at besøge Fruentimmer. At være til Qvinds, — —

R.

Ragenhalset, Ra'enhalset, barhalset. Rapper, Ender. Rattes, komme sig efter en Sygdom, (rette sig.) Reen, at gjøre Amtsstuen reen, betale sin Skat. Rensle, parre sig, om Hunde. Retfærdig, om Haar, langt og stridt, f. Ex. han har et Haar, saa retfærdigt som et Kosteskaft d: saa langt og stivt som et Kosteskaft. Reve, Rive, et langagtigt Bundt Løg Rokkeløs, ledeløs, som rokker. Rosenkny, et, Forkjølelse. Rovbrøer, engelsk Græs (Armeria vulg,, Rugbrød.) Rove, en, Rad, Række.

S.

Salen, et, et Qvistværelse, et Værelse i anden Etage. Saltskrin, et, en Patrontaske. Sande, strøe Sand paa. Seier, Sener. Seiløs, salens, salløs, svag, vanmægtig. (Uden Sene). Sjang, Sang. Sidde, ligge for Anker, om et Skib. Sik, en, en Vallak, som har beholdt den ene Testikel. (Segh, en Oxe. Irlandsk). Sikasten, Sidstningen. Sjokkedorthe, et daarligt Fruentimmer. Sjo, en, et sidt Sted, som faaer sit Vand fra Havet. Skjægge, barbere. Skole, at høre En paa sin Lexe. Skoveve, raabe, som i Skoven, f. Ex. han er saa døv, at man neppe kan skoveve ham op. Skrave, en, Buk til et Bord, et Sengelad o. s. v. Skre'e Aal, at stange Aal paa Grundene ved stille Veir og Solskin, Skrige, grædc. Skrinke, skrige som en Gaas. Skr'ør, en, Skrædder. Skryde, vrinske som

en Heſt. Sletnakked, kullet, om Køer. Slettinger, Rødſpetter. Slydene, Bræder eller Stænger til at gjøre Loft (Jal) med i en Lade. Smaaraad, Huusraad. Smaaraaden, vægelſindet, tvivlraadig. Smide, kaſte, ſmøre, f. Ex. Smid Smør paa en Kavring. Smule, en Smule Dreng, en lille Dreng. Smunj, Adj., ſuur; f. Ex. hun ſeer ſaa ſmunj ud. Snippe, ſnuſe, f. Ex. ſnippe Vand op i Næſen. Snive, Snue. Spai, Suppe. Spale, Verb., gaae omkring med ſtor Travlhed, uden at forrette noget. Sparnøje, ſparſom. Speget, Spedet, Spe'et, i Urede ſom Garn. Speierede, Urede. Spillinger, en Art ſmaa Blommer, ſtørre end Kræger. Steile Garn, at hænge Fiſkegarn paa Pæle for at tørre dem. Stikke, kaſte; ſtikke aav, (af) kaſte af, ſom en Heſt. Støt, ſtadigt. Stræde, Kirkens Mellemgang. At ſtaae paa Strædet, overhøres til Confirmation. Strevl, en, Strimmel. Stunde ſig, Verb., give ſig Tid. Styhrte, falde. Stylenhaaret, tykt, ſtridt Haar, om Heſte. Svaar, Adj., beſværlig. Svaare, Verb., dreie. Svaarelei, et, Dreierlad. Svaarer, en, Dreier. Svede, en Ret lavet af Lammeblod med Gryn og Kryderie. Svedes, Verb., at ſvede, f. Ex. jeg ſvedes, jeg ſveder. Svenſke Pjalter, Frikadeller af kogt Kjød. Sylt, Sølt, Brak, om Vand.

T.

Tadder, Boghvede. Tanden, Hjertekulen. Tavl, et, Sækkebaand. Tærſkeldør, Dørtærſkel. Tere, et, et Qvarter i en Have. Tilliden, Adj., lad, doven. Tjutte, vaaſe. Torſk, Troſke paa Tungen. Tøie, udholde, taale, f. Ex. han kan ikke tøie det. Tøile op, opdrage, om Dyr. Tør, behøver, har nødig, f. Ex. vi

tør ikke krydse i Dag, vi behøve ikke at krydse i Dag. (Tør ved. Gl. Dansk). **Trame**, en, Sjokke. **Trame-nakke**, Sjokke. **Tramme aav** (af), sjokke om. **Tratterie**, Slidder Sladder. **Trea**, Treë, Verb., drille. **Treagtighed**, Drillerie. **Troe. Jeg troer nu ret!** jeg skriger! **Ty**, Verb., anskaffe sig Tøi, f. Ex. **Jeg skal ty mig en Kjole. Tyste**, ruske, om Vinden, f. Ex. **Vinden tyster i Døren.**

U.

Udsigende, fritalende næsvis. **Ugræsselig**, græsselig. **Uforfærdelig**, forfærdelig. **Unnen, Ønnen**, Middagsmad. (Undern. Angel Sax.) **Usaates**, uenig.

V.

Vaamelsk, væmmelig. **Vaar**, et, Spøgelse, Varsel; Overtræk til en Pude. **Vaare**, forvare. **Vaarøiet**, skarpsynet til at undgaae Fare. **Vant, Vaant**, flau, har Attraa. (To want.) **Varrengs, Vagrens, Værløbes**, løbe omkaps. (To wag, bevæge sig hurtigt; to wager, vædde.) **Væragtig**, fremmelig, f. Ex. **væragtigt Barn**, fremmeligt Barn. (Væractig og Værgactig, Gl. Dansk). **Være, Værre**: det er ikke værre med det, det er ikke værd at bryde sig om. **Ved og da**, nu og da. **Vedtørren**, begjærlig efter. (Vedtørfvende. P. Resen. **Vehrmde**, Varme. **Velling**, al tynd Sødemad med Gryn paa. **Fransk Velling**, Bygsuppe. **Vidbenet**, hjulbenet. **Villedrøit**, hvad der er med Ens Villie. **Det er ham ikke villedrøit** han gider ikke gjøre det. **Villere, villerste**, bedre, ypperste. Positivet villele bruges ogsaa i Jylland; (weal?) **Virre**, ryste f. Ex. med Haand eller Hoved. **Vusle** kjøre imellem hinanden, f. Ex. et Spil Kort. **Vusk**, Sludder. **Vutte**, vogte. **Vutter**, Hyrde.

Y.

Yl, et, Vrimmel. Yle, Verb., vrimle. Ylet, Koſtalden. Yrter, Urter.

Æ.

Ædrukken, ædru. Æ har altſaa privativ Betydning.

Ø.

Øiſle, Verb., yngle, om Inſecter og Utøi. Ølk, Ølek, et, Udlæg, ſaameget Korn, ſom lægges paa Logulvet til at tærſkes. Øre, fæſte Sten i Kanten af Fiſkergarn. Ørret, Adj., Mel ſom er fordærvet.

VIII. Skikke og Sæder.

Æroboen udmærker ſig i ſit Udvortes ved et eiendommeligt Præg, der gjør ham kjendelig blandt Beboerne af alle de omliggende Øer.

Den æroſke Almuesmand er af Middelſtørrelſe og ret vel bygget. Han er ſtørre og bedre bygget end Dreisboen, han er ikke ſaa kantet, enten i Form eller Væſen ſom Strynøboen; men han ſtaaer tilbage for Alſingen baade i Størrelſe og Agilitet.

Anſigtet røber et Sind, der kun ſjeldent oprøres af Lidenſkabens Storme; det er roligt nok, for at man kan taale det ved Siden af ſig; men det er for koldt til, at man kan føle ſig tiltrukken deraf; i det Hele taget er Phyſiognomiet for lidet markeret til, at man enten ſkulde flye eller ſøge det.

For Øvrigt træffer man ikke let i nogen anden Danſk Provinds et forholdsvis ſaa ſtort Antal af velſkabte, endog ſmukke Folk af begge Kjøn, ſom paa Ærø. Iſær udmærker Flekken Marſtal og den veſtlige Del af Øen, fra Trandrup af, ſig høiſt fordelagtigt i denne Henſeende. Men ſaa hyppig den ſmukke Form er, ſaa ſjelden er den Aand og den indre Fyrighed, der ſkulde udbrede Lys og Ynde over den. Skeer det imidlertid, at den ſkabende Natur ikke har brugt alt det Skjønne i Formen op, naar Aanden vaagner engang, ſaa vil Ærøboen i denne Henſeende udmærke ſig fremfor alle Danſke.

For den Sphære, hvori han ſtaaer har Ærøboen en god Forſtand og et ypperligt Nemme. I det daglige Livs Sysſel er han klog og beſindig; men maaſke noget ſeen. I ſine Bevægelſer er han langſom og afmaalt, og man ſeer ſjeldent nogen med ivrig Travlhed fremſkynde ſin Gang.

Qvinderne ere huuslige, indgetogne og høiſt renlige. Husmoderen ſætter ſin ſtørſte Ære i, at alt, hvad der ſtaaer under hendes umiddelbare Opſigt holdes i den omhyggeligſte Orden. Den renlige Dagligſtue, det hvide Kjøkkenbord, de blanke, ſkinnende Kobber og Mesſingkar tiltrække ſig næſten i hvert Hus den Fremmedes Opmærkſomhed. Nogle ville paaſtaae, at Beboerne i det forrige Gods Graaſten ikke ere at roſe i denne Henſeende, hvilket dog ikke ſtemmer med min Erfaring.

Konerne i Ærøskiøbing ere ſaa faſtgroede til deres Huſe, at de anſee det for en halv Skam at forlade dem, i det mindſte om Hverdagene. Træffer det alligevel, at en Kone paa en Hverdag har et Ærinde at forrette, et Beſøg at aflægge o. ſ. v. ſaa vil man ſee hende tage de ſæreſte Omveie, gjennem andre Folks Haver og Huſe, uden om Byen o. ſ.

v. for saa lidt som muligt at komme paa Gaden; thi den er det egentligt hun skyer.

Ærøboens Tale er langsom, syngende, ofte med en egen vemodig og melancholsk Betoning. Geraader den Talende i Lidenskab, saa vil Talen ikke derfor blive meget mere animeret; thi Ærøboens Lidenskab er altid dæmpet. Deraf kommer det, at han næsten aldrig fornærmer; i al Fald passer han det saa, at han ikke selv kommer i Forlegenhed over hvad han har sagt: han siger i det Hele kun hvad han vil.

Hos Folk af Middelstanden, hvorved jeg nærmest tænker paa Folk i Ærøskjøbing, vil man aldrig savne en vis usædvanlig Høflighed, hvilken de ikke blot vise mod deres Overmænd, mod Fremmede o. s. v. men ogsaa mod deres Husfæller og imod deres Tjenestefolk, hvilke sidste de behandle mere som Venner af ringere Kaar end egentlig som Undergivne. Tjenestefolkene paa deres Side kjende meget vel deres Vigtighed i Huset, og uden at jeg vil beskylde dem for at drive deres Prætensioner saa vidt som de nordamericanske, der ikke ville taale Navnet Tjener paa sig, vide de at bevare sig i en vis Værdighed, ofte uden at træde Respecten for nær. Forholdet imellem Herre og Tjener har noget patriarchalsk ved sig; de staae vel ogsaa her hinanden nærmere end andre Steder. Den Iver hvormed de varetage deres Gjerning, forsaavidt de ere den vorne, den blide Character og den Fordringsløshed, der udmærker den tjenende Classe paaskjønnes ogsaa udenfor Øen, og gjør at de unge Udvandrere meget let faae Tjeneste paa Als og i Holsten. Man træffer dem paa de fleste store Gaarde, lige fra Kiel til Hamborg og Lübek. Skade, at de ikke bringe noget Udbytte hjem

med ſig af den Lærdom, de kunde ſamle blandt Holſtens fortrinlige Agerbrugere.

Som oftest vende de hjem i en afſtikkende Dragt, og med et forvendt Maal, blot for at paſſe ſig paa ny ind i den gamle Slendrian.

Alt hvad, der møder Ærsboen bærer han med en vis Ligegyldighed, en Art Stoicisme, der holder ham lige langt fra det Overdrevne ſaavel i Glæde ſom i Sorg.

En høi Grad af Ro og Alvor er udbredt over hans hele Liv. Selv meget unge Folk ere ſtille og tilbageholdne, ofteſt uden Skjemt og Lyſtighed. Men henriver Muntærheden ham ikke, ſaa gjør Sorgen det ligeſaa lidet. Jeg har ſeet Adſkillige gjennemgaae haarde Prøvelſer med meget Mod, og der er, troer jeg, kun et, der formaaer at bringe Ærsboen ud af Ligevægten, det Tilfælde, at aldrende Folk af trange Kaar miſte deres voxne Sønner ved en tidlig Død.

Forholdet mellem Forældre og Børn er nemlig ſaadant, at naar Forældrene ere velhavende og kunne ſætte Børnene i en ſelvſtændig Stilling, da behandle begge Parter hinanden omtrent ſom Fremmede. Behøve derimod Forældrene ſelv Underſtøttelſe, da vente de alt af deres Børn, og det er ſjeldent at dette Haab glipper; tvertimod gives der mange Exempler paa Børn, der ganſke og aldeles have opoffret ſig for deres gamle Forældre. Men det er ogſaa mere nødvendigt for Ærsboen at have en god Støtte i ſin Alderdom end for mange andre. Han begynder tidligt ſin Løbebane og trænger ogſaa tidligt til Hvile. Det er ſaaledes ikke ſjeldent, at en Skipper paa lidt over et halvthundrede Aar ſætter ſig til Ro hjemme,

og overdrager en Søn paa 17—18 Aar sit Skib at føre, lader ham kjøbe Ladning og skalte og valte over begge Dele. Mærkeligt er ogsaa dette derved, at der, saavidt jeg veed, intet Exempel er paa, at de unge Mænd have skuffet denne Tillid. Paa samme Maade seer man en Bonde, endnu rask og rørig at overdrage sin Søn Gaarden og selv at nøies med en lille Aftægt til sin Underholdning. Dette exemplariske Forhold paa Børnenes Side er saameget mærkeligere, som Opdragelsen staaer paa et temmeligt lavt Trin. Børnene opdrages egentlig næsten slet ikke, de ere derfor vanartige nok i Ungdommen, men arte ikke destomindre ret vel, naar de komme til Skjælsalder.

Provst Fangel giver hos Begtrup den ærøske Land-Almue det Vidnesbyrd, at den er ordholden, ædruelig og flittig. Hvad Ædrueligheden angaaer, da udmærker virkeligt Bonden paa Ærø sig i høi Grad til sin Fordel. Med Undtagelse af meget faa, bekjendte Individuer, seer man aldrig en drukken Bonde. Maaske er ogsaa derfor Slagsmaal saa sjeldne, at jeg ikke erindrer mig at have seet et i al den Tid jeg opholdt mig paa Øen, skjønt jeg ofte saae en talrig Almue forsamlet ved Markeder og ved andre Leiligheder. De fleste Bønder have heller aldrig Brændevin i Huset, undtagen paa den Tid, da de have meget Arbeide i Marken. Den regelmæssige Snaps til Brød, som Begtrup omtaler, gives kun Tjenestekarlene i Staden [1]).

[1]) Da enhver Bonde paa Ærø, som vil, har Frihed til at brænde Brændevin til eget Forbrug, saa beviser denne Afholdenhed, at de philantropiske Betragtninger, nogle anstille over Forordningen mod Brændevinsbrænden paa

Et mærkeligt Træk til Ærøboens Characteriſtik er hans Tilfredshed med alt hvad der tilhører ham. Hans Øe er ham det deiligſte Land i Verden, hans Kone, hans Børn, hans Tjeneſtefolk, hans Hus, Skib, Heſte o. ſ. v., alt hvad der tilhører ham er det ypperligſte i Verden, og mangen En finder en ſtor Fornøielſe i at roſe disſe Ting for alle Menneſker, ſom ville høre derpaa. Jeg har hørt en Mand for fuld Alvor paaſtaae, at Ærøskjøbing havde ikke ſin Lige i Verden, "at ſige ſom Handelsſtad" føiede han til.

Det er heller ikke blot den Velhavende, der er ſaa tilfreds med ſin Eiendom, og hvad han har, ogſaa den Fattige veed at udfinde Fuldkommenhederne ved ſine faa Ting. Denne Kjærlighed udſtrækker ſig for Reſten til alle de Forhold, hvori han ſtaaer, ogſaa til alle hans gamle Sædvaner og Vedtægter, og det er en af Grundene, hvorfor han ſætter ſig ſaa haardnakket mod enhver ny Indretning. Skal noget nyt indføres, da maa almindeligt Oprigtheden paa en eller anden Maade ſætte det igjennem.

Jeg troer det er Paſtor Lund, der gjør den Bemærkning om Bøgerne paa Thorſeng, at de betragte deres Øe

---

Landet i Danmark, meget gierne kunde ſpares. Det hører vel til de yderſt ſjeldne Undtagelſer, at en Mand, der er vel tilfreds med ſine huslige Forhold, gjør Misbrug af Brændevin. Overalt hvor nøie Forbedringer i i Menneſkets Moralitet holde Skridt med Forbedringer i dets øvrige Tilværelſe, derfor har den ærøſke og den ſtørſte Del af den hele danſke Landalmue givet os det ſkjønneſte Bevis i Løbet af nogle Decennier.

ſom et Faſtland i Forhold til de mindre Øer, hvis Beboere de med en Slags Foragt kalde Øboere. Det ſamme er Tilfældet med Ærøboen. Paa Ærø hedde derfor Beboerne af Dreiø og Strynø o. ſ. v. Øboere. Paa de to ſidſte nævnte Øer søger man ſin Opreisning ved at kalde dem paa Hjortø og Birkholm Øboere, og disſe ere ſom de mindſte, nødte til at lade dette Navn ſidde paa ſig.

Det er en meget rosværdig Egenſkab hos Ærøboen at han aldrig bander, hvorvel den tildels har ſin Grund i Mangel paa Lidenſkab. Kun enkelte Søfolk og meget faa Andre gjøre herfra en Undtagelſe. En Mand, han være Bonde eller Borger, han være mere eller mindre religiøs, naar han giør Fordring paa at være en ſtikkelig og anſtændig Mand, tager aldrig, eller ſaare ſjeldent en Ed i ſin Mund. Da imidlertid en ſtor Del ſynes at være overbeviſte om Edens Nødvendighed til Sandhedens Bekræftelſe, ſaa hjelpe de ſig med at indflette i Talen, paa de Stedet, hvor der ellers ſkulde komme en Ed, ſaadanne Ord ſom: bandte jeg; ſaa bandte jeg; eller Dælen, ſaa bandte jeg, ſ. E.: "Nei, det vil jeg, bandte jeg, ikke" o. ſ. v. for Nei, F... tage mig, om jeg vil.

Almuen er meget religiøs, i det mindſte iagttages den udvortes Gudsdyrkelſe med megen Anſtand, Kirken beſøges flittigt, og Alle tillægge Alterens Sacramente en høi Værd. Paa den veſtlige Kant af Øen udarter denne Religioſitet noget til Hældørerie. Næſten i hvert Hus finder man der, til alle Tider en Pſalmebog eller Bønnebog liggende opſlaaet paa Bordet.

Naar man andetſteds er vant til at ſee Folk tumle ſig i Livet, ligeſom paa et ſtormfuldt Hav, ſaa er det ikke uden Intereſſe for en Tid at beſkue Livet paa Ærø, hvorledes det

glider ſagte hen, ligeſom en Flod, hvis Overflade kun ſjeldent kruſes af en ſagte Luftning.

I en ſaa lidet bevæget Tilværelſe ere naturligvis Hovedmomenterne, de, hvorom al Talen dreier ſig, hvorledes Folk fødes, gifte ſig og døe, og disſe ville vi kortelig betragte.

Om Almuens Giftermaal.

Ærøboerne have en almindelig Berømmelſe for Kydſkhed og det ikke ganſke uden Grund: Venus vulgivaga har ſikkert meget faa Dyrkere. Den der imidlertid heraf vilde ſlutte ſig til en ſærdeles Afholdenhed hos de unge Folk, vilde tage mærkeligt feil. Tvertimod, naar et Par Folk ere forlovede, da ere de gjerne med det ſamme gifte, paa Vielſen nær. Brudgommen træder almindeligt ſnart over i Mandens Rettigheder, og et Par Forlovede kunne flytte ſammen og boe hos hinanden uden at det giver Anſtød. Dette ſidſte ſkeer iſær, naar en af Parterne forhen har været gift. Fenſtern, ſaaledes ſom det er i Brug paa Fehmern o. a. St. bruges vel ikke her, men Nattebeſøg ere alligevel ſaa lidet ſjeldne, at den unge Pige af Landalmuen, ligeſaavel her ſom paa Femern ofte har ſit Natteleie paa et Sted, der er let tilgængeligt. Der kan naturligvis være meget at ſige imod denne Skik, men den er dog neppe ſaa ſkadelig for Moraliteten, ſom den ved første Øiekaſt ſynes. Den ſamme Pige nemlig, ſom tilſtaaer ſin Kjereſte ſaa meget, er almindeligt med Henſyn paa alle andre Mandfolk, yderſt tugtig og tilbageholden. Man ſammenligne Ærø i denne Henſeende med Fyen og Langeland!

En af de værſte Følger af dette Forhold er tidlige Ægteſkaber med de deraf flydende Onder. Saavel den ældre, hertugelige Regjering, ſom ſenere den kongelige, have ret-

tet adskillige Lovbud mod denne forbudne Omgang, men de have intet frugtet, skjøndt de af alle overholdes med mest Strænghed.

Som man nu altsaa maa tilstaae, at en Brud blandt Almuen sjeldent føres til Alteret før hun er høi frugtsommelig, saa er det paa den anden Side endnu sjeldnere, at en Mand forlader den Pige, han har besvangret. Denne Redelighed udmærker Ærøboen paa en høist fordelagtig Maade. De faa uægte Børn derfor, som fødes paa Øen, have næsten alle Fremmede til Fædre, Alsingere, Holstenere o. s. v., og ere avlede medens Moderen tjente uden for Ærø.

Det ansees imidlertid for en Skam naar Bruden kommer ned før Brølluppet, eller naar Nedkomsten er saa overhængende, at Vielsen maa foretages paa en urigtig Tid. Saaledes har jeg seet en Mand i flere Dage at være utrøstelig over, at han paa den Søndag, hans Brøllup var berammet, maatte lade sig vie om Morgenen tidligt i sit Hus, istedet for om Formiddagen i Kirken, og at han maatte hente Gjordemoderen og Præsten paa en Tid. Havde Bruden kunnet holde ud nogle Dage, saa havde Alt været i Orden. Naar nu altsaa Brøllupet er berammet, da begiver Brudgommen med Forloverne sig til Præsten for at indtegnes, bestille Tillysning o. s. v. Dersom Brudens Forældre paa denne Dag gjøre et lille Gilde, da kaldes det Præstegilde. Ugen før Brøllupet indbydes alle Beslægtede og Venner til Brøllupsgildet, der holdes efter Vielsen, og paa Landet er meget talrigt, men foruden disse indbydes de fjerneste Bekjendtere i Sognet til det unge Pars "Brændevin", der holdes før man gaaer i Kirken om Morgenen, altsaa før Vielsen. Indbydelsen skeer enten ved en Karl af den nær-

meſte Familie, ſ. E. en Broder, eller, ſaaledes ſom i Bregninge Sogn, ved en Bedemand. Den Indbydende maa abſolut have en hvid Kjep i Haanden. Medens han med ſtor Forlegenhed dreier ſin Hat mellem Hænderne, og krammer den paa alle Maader, fremſiger han følgende Formular:

"God Dag! Da ſkal jeg hilſe Eder fra den hæderlige, velagte Ungkarl N. N., ligeledes fra den hæderlige velagtede Pige N. N., om de vil være ſaa god at komme til deres Brændevin Søndag Morgen i god Tid, der at drikke en Gang eller to, ligeſom Tiden kan tillade, pryde deres Brudeſkare; derfra og til Guds Hus at høre en chriſtelig "Brudevielſe."

Eller mere fornemt ſaaledes:

"Guds Fred! Da er jeg udſendt til Eder alle her i Huſet fra den hæderlige, velagtige unge Karl N. N., ligeledes den hæderlige, velagtige unge Pige N. N., ſaaſom disſe tvende Perſoner agte at indgaae med hinanden i den hellige Ægteſkabs Stand, hvorudi de ſkulle leve tilſammen, da er det min Begjæring og Forbøn til Eder alle her i Huſet, paa deres Vegne, at I af en chriſtelig Kjærlighed lader Eder indfinde paa førſtkommende Søndag Morgen at møde hos N. N., i Brændevinsgaarden (Brudehuſet) der at drikke en Gang to, tre, ligeſom Tiden kan tillade, bepryde deres Brudeſkare, derfra og til Guds Hus for at høre en chriſtelig Brudevielſe. Hilſer aller gode Venner og forſmaaer hverken dem eller mig."

Altſaa forſamle de Indbudne ſig i Brændevinsgaarden om Morgenen for at ledſage Brudeparret til Kirken. Skjøndt Enhver ved den Leilighed kan tage til ſig efter

Behag, saa er det dog meget sjeldent, at der skeer nogen Uorden.

Jeg behøver ikke at gjøre opmærksom paa den Synderlighed, at man benævner denne Høitidelighed efter Hoveddrikken, Brændevin, ligesom i gamle Dage, Øl: Gravøl, Bar'søl. [1])

Er Bruden ikke en Enke, da hører ufravigelig til hendes Pynt et Smykke paa Hovedet udziret med Blomster og Baand i Form af et Slags Krone. Dette Smykke leies hos Gjordemoderen for en bestemt Betaling. Fordum opbevaredes det paa Amtstuen, og Leien derfor gik i den hertugelige Kasse. Dette, som og, at den Skik at bruge denne usle Pynt var ved at gaae af Brug for længe siden, sees af et Mandat af 1724, der befaler, at enhver Pige, som har Brøllup skal lade Brudekronen afhente paa Amtstuen, betale3 Mk. i Leie og, under Straf af 2 Rdlr. i Mulct, ogsaa betjene sig deraf.

Store Brøllupsgilder vare i ældre Tider saa almindelige, at af 9 Par Viede i Ærøskjøbing i Aaret 1676, de 6 Par ikke fandt Plads i deres egne Huse til at rumme Brøllupsgjæsterne, men leiede Raadhuset til Gildet. Det gik ved saadanne Leiligheder meget overflødigt til med Mad og Drikke, men Bekostningen derved faldt mest Gjæsterne til Byrde. Det var nemlig Skik, som det er endnu, naar et stort Brøllup en enkelt Gang indtræffer, at enhver Indbuden sendte til Brudehuset Spise og Drikkevahre: Høns, Skinker, Harer, Vin o. s. v., og det i Almindelighed meget rige-

---

[1]) At Barsel virkelig er det samme som Barnsøl, troer jeg at kunne bevise deraf, at det endnu i Sverrig hedder Barsøl.

ligt. Desuden gav man Brudegave, beſtaaende af nogle hele Penge, Sølvtøi o. ſ. v. og Gjæſterne betalte dertil Præſten ved deres Offer.

I Æroskjøbing anſees det for en Hæder at varte op ved Bryllupper eller andre meget ſtore Gilder. Unge Menneſker af begge Kjøn af de bedſte Familier indbydes til at varte op, og modtage gjerne en ſaadan Indbydelſe. Almindeligt gives disſe Opvartere et eget Gilde et Par Dage efter Brylluppet "Gilde for Opvarterne."

Saadanne ſtore Bryllupsgilder blive imidlertid ſjeldnere og ſjeldnere i Staden, og ſkjøndt man endnu paa Landet ſamler en hel Del Folk ſammen ved denne Leilighed, ſaa beflitter man ſig dog paa en vis Tarvelighed. En Bonde, ſom nyligt gjorde ſin Datters Bryllup forfikkrede mig, at foruden hvad han havde i Huſet beløb hans hele Udgivt kun til 13 Rbd. Cr. uagtet han havde henimod 60 Gjæſter. Men den hele Anretning er da ogſaa kun Suppe, Kjød og Smørrebrød. Efter Maaltidet dandſes der, og Gjæſterne beværtes hele Natten med Caffe og Brændevin. Vil en Bonde gjøre mere Stads af Gildet, ſaa pleier Bedemanden at tilføie ſin Indbydelſe: "om I ſaa vil ſkikke et Lidt," ved dette Lidt forſtaaes Høns, Skinker o. ſ. v.

Naar Dandſen begynder tage Pigerne Bruden imellem ſig, og dandſe om med hende. Konerne, der ere udenfor denne Dands ſøge nu at faae Bruden imellem ſig, hvilket ogſaa efter nogen Kamp lykkes.

Derpaa føres Bruden ind i et andet Værelſe, man tager Kronen af hendes Hoved og paaſætter hende Koncehuen, en ſort Hue, af et Snit der er hyppig paa Malerier af et Par Hundrede Aars Elde, med en ſort Nakkeſløife og ſort Hageſløife, hvilken hun ſiden aldrig af-

lægger. Naar denne Forandring i Pynten foregaaer, da advares Brudgommen, at han maa passe paa at faae et Kys under Konehuen før Gjordemoderen faaer det, hvorfor man seer ham ved Døren at afvente det gunstige Øieblik til at anamme sit Kys. Kommer Gjordemoderen (Pyntekonen) ham i Forkjøbet, da bliver han til Latter.

Jeg skal paa dette Sted tilføie, at jeg har seet Concept til et Mandat af 1677 hvorved Hertug Christian, der meget søgte at opdrage Ærøboen ved Mandater, befaler at Ingen maa anvende mere paa et Bryllup end 2 Kander Øl, og at der ikke maa indbydes flere Gjæster, end saamange som kunne nøies med dette Quantum. At ellers de store Bryllupsgilder den Gang havde naaet en vis Høide her paa Øen kan, foruden af det Foranførte, nogenlunde sluttes deraf, at i 1676 en Bonde i Stokkeby leiede Raadhuset i Ærøskjøbing for der at holde sit to Dages Bryllup.

Mange af de paa Øen bosatte Fremmede have gjort den meget rigtige Bemærkning, at det ægteskabelige Liv paa Ærø er udsat for færre Storme end andet Steds, og at Ægtefolk leve bedre med hinanden. Grunden dertil kan tildels søges i Ærøboens godmodige Character, i en større Nøisomhed paa begge Sider, og i den næsten totale Mangel paa Leilighed til offentlige Forlystelser, eller i det Hele til Udspredelser udenfor Huset; Folk tvinges altsaa til at nyde deres faa Glæder i den egne huslige Kreds. Maaske gjør det ogsaa noget, at Folk bo hinanden saa nær, og kjende hinanden saa nøie, at Enhver med en vis Varsomhed indretter sin Opførsel, for ikke at komme i Folkemunde.

Som en Følge heraf ere ogsaa Ægteskabs-Skilmisser yderst sjeldne. Jeg har i de gamle Thingbøger kun fundet

en Tamperretsdom, hvilken jeg som en Curioſitet har ladet trykke blandt Bilagene.

Ikke deſtomindre er det meget ſædvanligt, at Manden ſnart efter Konens Død tager ſig en ny Ægtefælle, ſtundom endog 3, 4 Uger derefter, og han lever efter det foranførte, ligeſaa vel med denne ſom med den første.

For Konen er det vanſkeligere at gjøre et nyt Parti efter Mandens Død, da hun kun arver bedſte Barns Lod, og altſaa i Almindelighed ikke er noget ſaakaldet godt Parti.

Om Barſelgilder. Det var til for meget faa Aar ſiden en Skik i Ærøskjøbing, ſom vel maatte iagttages, at i det Øieblik Barnet var født, gik der Bud om til de nærmeſte af Familien, for at underrette dem om denne Tildragelſe, og at indbyde dem til Caffe; Naturligvis var det kun Konerne, hvem Indbydelſen gjaldt. Disſe havde nu øieblikkeligen at indfinde ſig hos Barſelqvinden, enten det var Nat eller Dag, for at frembære deres Lykønſkning og lade ſig beværte med Caffe, The, Smørrebrød, Vin o. ſ. v. Dette Gilde kaldte man Barſelgilde, og det var det egentlige Barns-Øl.

Denne Skik er nu aflagt, man nøies med at underrette Familie og Bekjendtere om den overſtandne Nedkomſt, og Vedtægt fordrer, at ſaamange Koner, ſom have modtaget en ſaadan Meddelelſe ere forpligtede til at gjøre en formelig Barſel-Viſit.

Naar Barnet en 8 Dages Tid derefter kom i Kirke, det holdes endnu ſjeldent længere fra Daaben, ſaa "fik man," Faddergilde. Dette var et Middagsmaaltid, hvortil ikke blot Fadderne, deres Ægtefæller og Børn, men ogſaa Andre indbødes.

Det ovenanførte Mandat af 1677 forbyder ved den

Leilighed at anvende mere end en Kande Øl, og at indbyde flere Gjæſter, end ſaamange, ſom kunne fortære den. Disſe Faddergilder ere nu ofteſt indſkrænkede til de qvindelige Faddere og nogle faa udvalgte Matroner; Mandfolk komme almindeligt ikke mere med.

Den gamle Skik, at Mænd holde Børn over Daaben ſees ikke ſaa ſjeldent her, ſom denne Skik vel øves endel mere i Hertugdømmene, end i Danmark.

Ved alle Leiligheder, hvor Fremmede komme i Barſelſtuen, præſenterer Gjordemoderen Barnet og giver det i Hænderne paa hver af de Tilſtedeværende, ſom for denne Ære er pligtig til, ligeſom hemmeligt, at putte en Douceur til hende. Ved alle Barſelſtuer og Barſelgilder maa den arme Unge gjøre denne Tour; thi Douceuren er noget af det, Gjordemoderen har gjort Regning paa ſom Honorar.

Der lever endnu mange Koner, ſom efter en Barſelſeng have, for at følge Skikken maattet holde ſig inde i fulde 6 Uger, og i den Tid modtage alle Beſøg i Sengen. Var hun oppe, maatte hun gaae hen at lægge ſig, naar der kom Gratulantere. Manden maatte ogſaa være tilſtede og Moden havde faſtſat en beſtemt Paaklædning for ham: en Calemankes Cabſeking, hvid Papahue paa Hovedet, røde Tøfler paa Benene og en lang Kridtpibe i Munden.

Dette ſtive Ceremoniel gik alligevel til Ende med det forrige Aarhundrede, men Barſelſtuerne beſtaae endnu; dog almindeligt ſaaledes, at Barſelkonen ved en af ſine Veninder lader dem, hun ventер Viſit af underhaanden forſtaae, at hun paa den og den Dag ønſker deres Beſøg. De komme altſaa alle paa engang og afgive en Barſelſtue endnu noget i Holbergs Maner.

Naar en Barſelkone i Marſtal vil have Barſelſtue, ſaa

ſender hun Bud til hver enkelt og lader dem hilſe, om de vilde komme i Eftermiddag Kl. 2, eller naar hun vil, for at beſøge hendes lille Søn eller Datter.

Naar Barſelkonen dernæſt holdt ſin Kirkegang da var det, ogſaa til for faae Aar ſiden Skik, at hun lod alle Konerne af ſin Familie anmode om at give ſig Geleide til Kirken. Disſe mødte da Søndag Morgen i hendes Hus, hvor de bleve herligt trakterede og fik hver 6 Kommenskringler i Lommen.

Hertug Chriſtian har ogſaa efterladt ſig et Mandat mod denne Skik af 1697, hvori det hedder, at han har erfaret, at de Koner, der følge Barſelqvinder til Kirken i Forveien bleve tracterede med Mjød, Brændevin og andre Ting, hvoraven det ofte pleier at ſkee "daß die ihren Kirchgang haltenden Frauen mit ihrem Gefolge entweder ſehr ſpät oder zum Theil nicht al zu nüchtern in die Kirche kommen" o. ſ. v. desaarſag befaler han alle Borgere og Indvaanere i Staden Eræskjøbing, at de for Fremtiden ſkulle holde deres Koner til at begive ſig til Kirken med de Qvinder, der ere tilſtede, naar der ringes ſammen, og aldeles ikke i Forveien tractere dem med det Ene eller det Andet. Alligevel holdt denne Skik ſig til for omtrent 30 Aar ſiden.

Nu gaaer Konen i Eræskjøbing alene hen i Waabenhuſet og lader ſig indlede, eller hun gaaer i Kirken og lader Præſten fra Præſteſtolen introducere hende; men paa Landet ere de ſtore Følger endnu i fuld Kraft med Tractemente og alt. Jeg har for nylig ſeet en Kone paa Landet holde ſin Kirkegang med et Følge af 27 Koner. Disſe ſamles før Tjeneſten hos Barſelkonen og beværes med en god Frokoſt, der, naar det ſkal være rigtig net, maa beſtaae af Riſengrød og Stokfiſk o. ſ. v.

Om Begravelſer. Naar et Menneſke er dødt, læg-

ges en Skilling paa hvert Øie, en Psalmebog under Hagen og stundom giver man det endnu en Citron i Haanden. Dernæst tages Liget ud af Sengen vaskes og klædes. Denne Forretning iler man saa meget med, at det Hele ofte er forbi en Times Tid efter Døden. Jeg har kjendt en Mand i Nærheden af Staden, der en Dag følte sig upasselig og sendte sin Dreng til Byen efter Noget paa Apotheket. Drengen stræber det bedste han kan; men da han kommer tilbage finder han tjenstfærdige Nabokoner ifærd med at klæde Husbondens afsjelede Legeme.

Det er Gjordemoderens Forretning at klæde Lig og at udpynte dem i Kisten. Den Mode, der i min Tid har raadet for Ligpynten i Æbeskjøbing er udentvivl meget gammel, men yderst pæn og smagfuld.

Liget stilles saaledes udpyntet paa en lille Forhøining midt i Værelset med 3 a 4 Lys paa hver Side, hvilke brænde hver Nat lige til Begravelsen.

En Levning af de Gamles Vigilier lever endnu i de saakaldte Vaagestuer. Enhver, som formeligt er bleven underrettet om Dødsfaldet, eller enhver som vil, gaaer hen i Sørgehuset om Aftenen, hvilket kaldes at gaae i Vaagestue. Man viser Familien en Opmærksomhed derved. Fruentimmerne tage Plads rundtom Liget, og beværtes med Vin og Kage; Mændene samle sig i et andet Værelse, nyde Tobak og bydes Øl og Snaps; den sidste Aften før Begravelsen ere Besøgene almindeligst talrigst.

Naar Ligfølget er samlet og Begravelsen skal gaae for sig, da stille sig saa mange som kunne faae Plads i Stuen rundt om Kisten og synge en Psalme over Liget i Huset.

Ligene begraves ikke længere i Staden men paa en Assistence-Kirkegaard uden for Byen.

Da Staden ingen Ligvogn eier, saa bæres alle Lig til Graven. Ligbærerne ere de anseeligste Borgere, man kan formaa til at paatage sig denne Forretning, dog retter dette sig naturligvis efter den Afdødes havte Stilling i Livet.

Naar Liget er jordet, da begiver hele Skaren sig atter hen til Sørgehuset, hvor de nærmeste 5, 6 Personer af den Afdødes Familie stille sig i en Række udenfor Huset; man nærmer sig nu en efter en anden for at give hver af dem Haanden, hvorpaa man gaaer hjem til Sit.

I Staden er det naturligvis frivilligt om man vil modtage Indbydelsen til at følge Lig eller ei; men paa Landet er det en Pligt for enhver Mand i den vedkommende By at møde selv eller at sende en for sig under Mulct af 4 ß.; en Indretning, der minder om de gamle Gilde-Vedtægter.

At Qvinder følge Lig til Graven er blevet saa sjeldent i Staden, at jeg kun har seet det to Gange; paa Landet er det derimod hyppigere.

Begravelse-Gilder forekomme endnu af og til i Staden, paa Landet oftere. Det hører til god Tone blandt Bønderne at beværte med gule Ærter og Flesk ved den Leilighed.

Nogle Steder paa Landet findes Tallerkener og lignende Ting opsatte i en Række under Loftet i Stuen. Alle disse Ting tages ned, naar der er Sorg i et Hus.

Paa et andet Sted er disse Qboeres fuldkomne Mangel paa Frygt for Døden bleven omtalt. Et Bevis mere herpaa er det, at mange velhavende Familier finde en Fornøielse i at have deres Ligkister staaende færdige. Da Magistraten i Anledning af Forordningen af 20 Juni 1766, der forbyder Brugen af Ege-Ligkister, anstillede en Under-

ſogelſe hos Borgerſkabet befandtes det, at 22 Familier i Ærøskjøbing havde 28 Ege-Ligkiſter ſtaaende.

Om Børnenes Lege. Børnenes Lege vexle ligeſaa beſtemt ſom Aarstiderne: om Vinteren Slæden og Pigkjeppen, om Foraaret Toppen og Bolden, om Sommeren Tøndebaandet, Tagfat, Kryb i Skjul o. ſ. v., om Efteraaret Dragen ude paa Marken.

Naar de Smaa ville have Sneglen til at række ſine Horn ud, ſynge de:

Niels, Niels Kokkehorn! Her er en Mand aa vil kjøbe dit Korn; Kommer Du i'te u', ſka' Du brændes.

Børnene i Bregninge have en Leg, ſom jeg intet andet Steds har ſeet, egentlig er den vel et Spil.

Saamange Børn, ſom kunne overkommes, indſkyde et Antal Knappenaale, thi jeg troer ikke, at de endnu have drevet det til at ſpille om Knapper. De Spillende ſætte ſig paa Knæ om en lille Dynge Sand, og den Dreng, der er den dygtigſte tager en Kniv, lægger den med Spidſen ud ad, paa Ryggen af Pege- og Mellemfingeren, ſynger derpaa nedenſtaaende Ramſe og for hvert Ord i Ramſen kaſter han Kniven i Luften. Træffer nu Kniven til at ſtaae paa Spidſen i Sanddyngen, ſaa vinder han en Knappenaal og gaaer videre; men falder Kniven om, da faaer han intet og maa give Kniven til ſin Nabo, ſom da prøver ſin Færdighed.

Ramſen lyder ſaaledes: Knyt. Narreglei. Oppekaſt. Bommer. Niſkar (Gniſter). Smøier. Bommerhæfte. Smøiergivel. Tæl 'em ut. To tæl 'em ut. Første Hoſe. Anden Hoſe. Første Smider. Anden Smider. Første Knepfiſk. Anden Knepfiſk. Første Dryppels. Anden Dryppels. Knyt. Narreglei. Oppekaſt 1, Oppekaſt 2,

Oppekaſt 3, o. ſ. v. til Oppekaſt 10. Spil 1, Spil 2 o. ſ. v. til Spil 12. Den Dreng, der kom til at ſynge hele Ramſen ud uden at feile i Kaſtet, kunde være vis paa at nyde en betydelig Anſeelſe blandt Byens Ungdom; men ſaavidt drive kun faa det.

Om Klædedragten. Det er ret mærkeligt, at der paa et ſaa lille Strøg, ſom det, Ærø indtager, kan herſke ſaa ſtor Forſkjel, ikke blot i Klædedragtens Snit; men ogſaa i dens Stof, at man næſten ved første Øiekaſt kan kjende Beboerne af enhver By. Dog den ſæregne Maade, hvorpaa enhver enkelt Byes Indvaanere fremtræde, røber ſig, ſom forhen ſagt, ikke ved Dragten alene.

I Søby Sogn graat, indſprængt Vadmel, ofteſt med et ſømandsagtigt Snit. Paa den mellemſte Del af Landet hvidt Vadmel, eller rød og blaaſtribet Olmerdug, med nieget vide Buxer af hvidt Lærred og et Snit omtrent ſom Amagernes. Disſe friſiſke Buxer bruges ellers temmelig almindeligt over hele Øen.

I Marſtal mørkblaa Trøie eller Frakke og Langbuxer. I Ærøskjøbing er Mandens Dragt, omtrent ligeſom i andre Kjøbſtæder i Nabolauget. Hædersdragten for Bonden baade til Sorg og Glæde er brun.

Ogſaa Fruentimmerne fra de forſkjellige Sogne ere kjendelige paa Dragten. Hovedbeſtandelene ere overalt de ſamme: Hølla, Høiklæ', Sløife, Klu', Bøl, Skyrt o. ſ. v.; men Snittet og Stoffet variere efter de forſkjellige Byer og efter Moden, der dog paa Ærø er faſt af et ligeſaa fat Væſen, ſom paa Deirø, hvor en Mode ſkal kunne vare flere hundrede Aar.

Pigen kanter Livſtykket med røde Baand og bærer rød Hageſløiſe og en lang rød Nakkeſløiſe; men faaer hun Sorg, da maa de røde Baand i Riſe og Trandrup Sogne vige for blaa og i Bregninge Sogn for lysgrønne. Konerne bære ſorte Baand baade i Sorg og Glæde.

Til Slutning et Par Ord om de brugelige Folkenavne.

Mandsnavnene ere omtrent de ſamme ſom over hele Danmark, ſtundom lidt anderledes udtalte: Neils for Niels, Chriſter for Chriſten o. ſ. v.

De fleſte Mænd have to Navne paa ſen f. Ex. Peder Hanſen Jenſen, Niels Pederſen Hanſen o. ſ. v Nogle af diſſe Navne ſammentrækkes ligeſom i Sjelland: P. Han, for Peder Hanſen, Chr. Neilen f. Chr. Neilſen o. ſ. v. Det er ikke uſædvanligt, at Sønner føre Moderens Navn, naar denne har været en mærkelig dygtig, eller paa anden Maade bekjendt Qvinde f. Ex. Mariesen, Metteſen, Cathrineſen, o. ſ. v. Et ſæregent Mandsnavn er Gomme, der udentvivl er af alſiſk Oprindelſe. Helle er baade Mandfolk og Qvindenavn.

Alle de med Navnene Philip og Ernſt, enten ſamlede eller hver for ſig, ere opkaldte efter Hertug Philip Ernſt.

Holger er efter Holger Scheel, Amtmand til Norborg 1730.

I Ærøskjøbing er der en Familie med Tilnavnet von der Ly, nedſtammende fra et Barn, ſom en Kammerherre von der Lühe af Kong Frederik 5tes Følge i 1750 holdt over Daaben i Ærøskjøbings Kirke.

Fruentimmer Navne ere Zinde, Zindet eller Synned, Riborg, Stineke, Gie for Egidie, Salome, Heilike o. ſ. v.

Ericilide, Svendborg og Søhster ere tagne af Kirkebogen og bruges vel ikke mere.

Agnes Hedevig forekommer temmelig hyppigt, og er efter en Hertuginde paa Glücksburg af dette Navn, som levede i Slutningen af det syttende Aarhundrede.

Regitze Sophie, der er hyppigt i visse Familier, er efter Amtmand Holger Scheels Fruc.

IX. Folkesagn.

Skjøndt Ærøboen ikke røber nogen levende poetisk Følelse, saalidt som Sands for Musik, saa mangler det dog ikke, at jo En og Anden har vovet sig til at udtale sig i bunden Stil, hvilke Aandsproducter alligevel, forsaavidt de ere mig bekjendte, ikke egne sig til videre Omtale. Derimod findes der endel ældre, ret vakkre Folkesagn men det falder vanskeligt at bringe noget af den Slags ud af den tilbageholdne Ærøbo. Om forøvrigt Tilbageholdenheden i dette Tilfælde reiser sig af Mistro mod den Spørgende, eller af Foragt for disse gamle Fortællinger, derom er jeg ikke rigtig enig med mig selv. At Flertallet af Ærøboerne besidde for megen sund Forstand, og formegen Ro i Tænkningen, tilmed for lidt Phantasie til at de skulde tillægge Fortællinger om Underjordiske osv. den mindste Troværdighed, derom troer jeg mig at være overbeviist. Hvad jeg derfor her kan levere har jeg meget moisommeligen maattet opsamle rundt omkring paa Øen.

Jeg har foran et Steds gjort opmærksom paa, at alle Sagn om Underjordiske udelukkende knytte sig til de Gravhøie fra Hedenold, der findes paa Øen, eller til Steder, hvor Henrettelser, maaske ogsaa hvor Mord have fundet Sted. Altsaa falder de Gamles Tro paa Svartalfer og de Nyeres Sagn om Underjordiske sammen med Troen paa Spøgelser, i det mindste for Ærø.

De Underjordiske kaldes almindeligt Ellefolk, Eilesfneite, Bjer'fneite eller Høisfneite (fnegte).

Paa Deirshøistykket paa Kjøbingsmark er der en lille Bakke, hvori der boer Bjergfolk. En af disse havde forelsket sig i en Pige, der tjente paa Hjørnet af Sluttergyden, der hvor Joseph Jensens Sønner nu boe, og som havde sin Ko staaende paa Deirshøistykket, hvor hun pleiede at gaae ud at malke. Da hun havde ondt ved at vaagne tidligt, saa blev hun hver Morgen vækket af en anden Pige, som bankede paa Vinduet, i det hun gik forbi, naar hun gik ad Marken til.

En Gang vækkes hun nu saaledes op af Søvne ved en Banken paa Vinduet. Hun staaer op, klæder sig paa, tager sin Malkespand og gaaer ud i Marken. Det forekommer hende rigtig nok helt tidligt, og hun seer mod Sædvane ikke de andre Malkepiger, men hun gaaer dog hen at malke sin Ko. Imidlertid bliver det høit paa Dagen, alle de andre Piger have været i Marken og ere komne hjem igjen, men hun er ikke vendt tilbage. Husbonden søger nu efter hende; han finder Melken veltet i Græsset og Spanden i tusinde Stumper liggende ved Siden af Koen; men Pigen var intetsteds at finde. To Aar derefter kommer Pigen af sig selv tilbage, men ganske forrykt i Hovedet. Der var "aldrig ingen," der tvivlede

paa, at jo Høiskuegten havde vækket hende hin Nat, og at hun siden havde været i Høien hos ham.

* * *

Mellem Bjergene ved Ørsskjøbing er der mange Ellefolk, der ofte forfølge Malkepigerne og Børnene, som gaae derud for at lege, hvorfor disse sidste heller ikke komme der meget. Disse Ellefolk have kun et Been.

* * *

Naar man kommer op ad lille Rise Bakke ligger der to gamle Gravhøie, Grydehøi og Brallestene, øverst paa venstre Haand. I dem er det udentvivl de Væsner boe, der ved Nattetide skræmme Hestene og føre Folk vild paa Veien der i Nærheden.

* * *

I den nederste Gaard i lille Rise boer der Ellefolk under Ovnen. Engang kom en lille Ellepige ind til Konen og bad hende om at laane en Sax. "Hvortil vil Du bruge den?" "Til at skjære min Brudeslør med." "Du skal faae Saxen, dersom jeg maa see, hvorledes det gaaer til, naar I holde Bryllup." "Jo gjerne, Du kan see det igjennem en Revne paa Ovnen; men leer Du, da kan Du intet mere see." Paa Bryllupsdagen tittede altsaa Konen igjennem Revnen. Inde i Ovnen sad et helt Selskab smaa, pyntede Ellefolk til Bords og tog dygtigt for sig af Retterne. Imidlertid hændte det sig, at to af Gjæsterne bleve uenige. Efterat de havde skjændtes noget, sprang de op paa Bordet, slik hinanden ved Haaret og tumlede saa længe omkring til de begge drattede i Suppefadet. Dermed var Slagsmaalet ude, begge de smaa Personer kravlede forknyttede ud af Fadet, hele

Selskabet braſt i en Skoggerlatter og Bondekonen ſtemmede i med af fuld Hals: ſaa forſvandt hele Stadſen.

I ſamme Hus hændte det engang, at to Piger, der havde fortørnet Ellefolkene bleve i Søvne baarne af deres Seng og bragte hen i en anden, i et afſides Værelſe. Der bleve de liggende at ſove til langt over Middag, og man fandt dem først efter lang Søgen.

* * *

I Gallehøi ved Lille Riſe boer der ogſaa Ellefolk. Man hører dem tidt ſmække med Kiſtelaag, og Smeden i Lille Riſe, ſom i Krigens Tid en Nat holdt Vagt der, ſætter troſtig al ſin Troværdighed i Pant paa, at han om Morgenen hørte en Klokke ſlaae fem inde i Høien.

* * *

Ved den ſydveſtre Ende af Riſe Mark findes en gammel Gravhøi kaldet Kongehøien. Denne har man ofte om Natten ſeet at ſtaae paa fire Pæle og Lys og Lyſtighed neden under. Naar Klinten falder ned udenfor, ſaa flytter Høien ſig indad, ſaa at den altid er lige langt fra Stranden.

* * *

Synehøi ligger tæt øſten for Bregninge-Veirmølle. Den beboes af Bjergknegte, og Møllerkarlen ſeer den, naar han om Natten maler Julekorn at ſtaae paa fire Pæle, ſmukt oplyſt, og Bjergknegtene at dandſe neden under.

* * *

I Laanehøi veſten for Veſtermølle hører man det ſlaae Kiſtelaag i oſv. Engang i Høſtens Tid ſadde Høſtfolkene og ſpiſte Mellemmad ved Høien. Da hørte de grangiveligen, at Ellefolkene malede Gryn derinde. Der blev diſputeret, om Lyden kom fra Høien eller fra Soby. Et Par unge Karle underſøgte den Sag nøiere, og ved at lægge

Øret til Jorden søgte de at overtyde sig om hvor Lyden kom fra. En af disse har forsikkret mig, at det paa denne Maade lykkedes dem at komme til Vished om, at det virkelig var i Høien der blev malet Gryn.

I Hulehøi paa Bregninge Mark høres den samme Lyd.

* * *

Ellehøi ligger tæt Vesten for Dunkjær-Mølle. I denne Høi boede fordum de Høisknegte, der have givet Anledning til de fleste Sagn paa Øen. De havde mest deres Gang i Dunkjær, hvor de havde for Skik at laane et og andet. Snart laante de Gjær, snart en Ovn Rage, en Kjedel eller saadant noget. Stundom toge de ogsaa uden Tilladelse hvad de behøvede; men bragte det altid rigtigt tilbage. Naar derfor Bønderne savnede noget, saa pleiede de at nikke med Hovedet og sige: "Ja, ja, det kommer nok igjen: de Underjordiske have taget det."

De pleiede at komme i alle Huse i Dunkjær, hvor de syntes om Folkene; men især var der et Hus, der nu er flyttet ud i Søndremarken, hvor de meget søgte, og som derfor kaldtes Elleslottet.

Engang kom en lille Ellepige med en Ovnskuffe, der var gaaet af Skaftet og bad en Karl i Dunkjær, om at slaae den fast; men han nægtede det. Drengen, der stod hos, var føieligere og til Belønning derfor fandt han ved sin Plads om Middagen et Stykke Sigtebrød med lifligt Smør paa, hvilket han fortærede med god Appetit, skjøndt Karlen mente, han kunde dø deraf. Næste Morgen stod Drengen op og var munter, men Karlen laae stendød i Sengen.

En anden Gang hændte det, at en Ellekone var i Barnsnød og lod Gjordemoderen i Dunkjær hente. Da

hun havde taget imod Barnet flyede man hende en Salve, hvormed hun skulde smøre dets Øine. Af Uagtsomhed kom hun til at berøre sine egne Øine med den samme Salve. Da hun kom ud af Høien og begav sig paa Hjemveien mærkede hun, at hendes Syn var aldeles forandret, og at hun nu kunde see mange Ting, som hun ellers ikke havde kunnet see. Saaledes saae hun, i det hun gik forbi en Rugager, at det vrimlede mellem Kornet af smaa Ellefolk, der gik og klippede Axene af. "Hvad bestille I her? Hvad tage I Jer fore." Ei, Ei! kan Du see os, saa skal Du skee!" og en, to tre vare de alle om hende og stak hendes Øine ud. "Nu kan Du ikke see os! nu kan Du ikke see os!" sang de og hoppede omkring hende.

Fra denne Høi er ogsaa Kalken i Riise Kirke kommen ved følgende Tilfælde. En Aften kom en ung Karl fra Riise ridende forbi Dunkjær Mølle, da saae han Ellehøi staae paa fire Pæle, smukt oplyst og Ellefolkene at dandse underneden. Forundret standsede han lidt, da kom en deilig Ellepige med et Sølvbæger og bød ham at drikke. Han tog Bægeret, men kastede Drikken over Skulderen og galopperede afsted. Et Par Draaber, som faldt paa Hesten sved Haarene af. Han red nu det bedste han kunde og alle Høiknegtene bagefter. Naar han red langs ad de pløiede Agre vare de ham ofte saa nær, at de havde fat i Hestens Hale, men naar han saa snoede Hesten og red tvers over Agrene, da kom de langt tilbage; thi de havde kun et Ben, som de hoppede paa og derfor faldt de tidt i Furerne. Tilsidst trængte de ham dog saa haardt, at han ikke mere kunde undgaae dem, da han derfor naaede Muren ved Riise Kirke, ka-

ſtede han Bægeret derover, ſaa havde de ingen Magt med ham mere, efterſom Bægeret var paa viet Jord.

Diſſe Ellefolk boede nu der længe i Fred og Ro, indtil de omſider ragede i Klammeri med Mølleren i Dunkjær, fordi han pløiede deres Bakke og paa anden Maade foruroligede dem, hvilken Uenighed voxede til den Grad, at de beſtemte dem til rent at forlade deres Opholdsſted. Ja, denne Mand havde gjort dem det ſaa broget, at de ikke længere vilde blive paa Øen eller i Landet; men de fattede den Beſlutning at drage til Norge. Hvor længe det er ſiden, det veed jeg ikke; men en Dag hendte det ſig, at en lille, gammel Mand paa Gaden i Æroskjøbing, andre ſige i Marſtal, kom til en fattig Skipper, der ingen Hyre havde, og ſpurgte ham om han vilde have Skib at føre. "Jo gjerne." Derpaa førte Manden ham hen til Stranden ved Gravendal, hvor der laae et gammelt Vrag; "Det Skib ſkal Du føre." Skipperen indvendte derimod, at det var umuligt, at dette Vrag kunde holde Søen. "Skader intet! Du ſkal hyre en Matros, og komme igjen om tre Dage, ſaa ſkal Skibet være tilladet og ſeilfærdigt." Skipperen erkyndigede ſig nu hos flere, om de havde Lyſt til at fare med ham paa det Vrag, der laae ved Gravendal: "om Hyren ville vi ikke prutte." Men de trak alle paa Skuldrene, eller loe ham ud: "Han har Svin paa Skoven." Omſider traf han dog en ſtakkels Dreng, der var nøgen og forſultet og ſom indlod ſig med ham: "faaer jeg Mad, ſaa vil jeg nok fare til Norge paa Vraget ved Gravendal." "Ja, Spiſe ſkal Du have fuldt op," og dermed var Accordten ſluttet. Tredie Dagen indfandt de ſig ved Gravendal, hvor de fandt Skuden ſvaiende for et Anker og behængt med nogle

Pjalter Seil. De gik ombord og fik god Bør, saa de tredie Dagen efter vare i Norge. Underveis fik Skipperen Lyst til at see, hvori hans Last bestod, og tittede ind af Lugen, da mylrede det dernede for hans Øine ligesom utallige Rotter og Muus. Men nu tog den lille Mand sin Hat og satte den paa hans Hoved: "see nu engang selv efter!" da var det en Mængde smaa reiseklædte Ellefolk, og meget Guld og Sølv. Da de kom til Norge, sagde den Gamle: "nu kan Du gaae i Land, saa vil jeg selv losse mine Varer." Da Skipperen igjen kom ombord fandt han Skibet tomt og den lille Mand stod derhos, og bød ham vente paa sin Fragt i tre Dage: "saa skal Du blive fornøiet for Din Umage." Efter denne Tids Forløb kom Manden og befalede Skipperen at følge sig med to Sække. Den ene fyldte han med noget, der lignede Høvlspaan, den anden med Stenkul: "Glem nu ikke at give Drengen sin Del."

Derpaa seilede Skipperen, ikke alt for vel tilfreds med sin Fragt: "Jo, der fik vi Lommerne fulde!" Da de nu havde seilet en Stund, sagde Skipperen: "gaae til Fyrs, Dreng! og kog os en Taar Thevand." "Ja, men jeg har intet Brænde." "Tag en Haandfuld Høvlspaan af Sækken. "Skipper, det skinner!" "Hvad skinner?" Da saae Skipperen, at den var fuld af Guldpenge. "Tag af den anden Sæk!" "Skipper, det skinner!" Da løb Skipperen til og saae, den var fuld af Sølvpenge. Saa brændte de efterhaanden hele Agterenden af Skibet.

Endelig kom de i Behold til Ærø, hvor de delte deres Skat, og bleve velholdne Folk. Skipperen kjøbte sig en Jagt og kom Aaret efter til Norge, da mødte den

lille Mand ham og ſpurgte, om han ſtod ſig godt, om han havde dælt med Drengen, og tilſidſt, hvorledes Molleren i Dunkjær levede. "Ak, Stakkel! han faldt og brød ſit Laar den Dag, de ſmaa Folk forlode Landet, og bliver en Krøbling alle Dage." "Det er godt nok til ham, lad ham ha' det."

Skjøndt nu ſaaledes Høiſknegtene ikke længere boe i Elleshøi, ſaa er der dog fornuftige Folk, der mene, at den ikke ſaa ganſke er forladt, at de jo for en Del endnu drive deres Væſen der. Saa meget ſkal i det mindſte være viſt, at der er intet Sted paa Landet, hvor man ſaa let gaaer vildt i mørke Aftener ſom der. Dette hænder meget tidt, og ifjor Vinter forvildede en Mand fra Dunkjær ſig tre Gange paa een Aften paa dette Sted, og da han tilſidſt naaede Byen, var han ſaa bleg ſom et Lig og dryppede af Sved. Der er ogſaa dem, ſom mene, at det har hjulpet mægtigt til at fordrive "Eileskneitene," at man har fundet paa at ploie Agrene paa kryds og tvers imod hinanden; thi Ellefolkene kunne godt færdes langs med Furerne, men tvers over dem kunne de "inte ikke.

* * *

I en Gaard i Bregninge boede fordum en gammel Mand, den nærværende Beboers Oldefader. Han havde mange beſynderlige Skikke, "hvorom der var meget at fortælle, for den, ſom vidſte det." Iblandt andet havde han den Vane, naar han om For- eller Efteraaret førſte Gang drog ud at ploie, at kaſte Plovoxen foran Heſtene, og ſaa at kjøre derover med Heſte og Plov. Dette gjentog han tre Gange efter hinanden, at der intet Ondt maatte vederfares ham, hans Bæſter og Sæd. Naar et Qvæghoved om Efteraaret kom ind og blev ſat paa Stal-

den, da maatte der ingen Gryder, Potter, Kjedler eller Pander ſtaae paa Ilden, og naar dette var Tilfældet, da maatte alting haſtig tages bort, førend Hovedet kom ind igjennem Døren. Engang kom Drengen fra Marken med en Ovie, og bad Husbonden at hjelpe ham den ind; men denne løb først hen til Vinduet og raabte: "Moer! Drengen er der med Ovien, kan den komme ind?" I en Haſt tog hun nu alting af Ilden, gik ſaa til Vinduet og raabte: "Ja, Faer! Nu kan den komme ind, der er intet i Veien." Først da blev Ovien ſat paa Stalden.

* * *

I et Hus i Vraa er det ikke rigtigt. Manden har ſtundom hørt det aabne og lukke Dørene hele Huſet igjennem og han har drevet ſin Curioſitet ſaa vidt, at han har fulgt det fra det ene Værelſe til det andet, indtil et lille Kammer i Enden af Huſet, hvor han har ſit Huggeredſkab, der har han hørt det fare med en hvinende Lyd over Saugbladet og forſvinde. Adſkillig Tummel og Støi paa Loftet ikke at omtale. I Vinteren 1829—30, der var meget lang og haard, havde han en anden Mand til Leier i ſit Hus. En Aften ſad denne Mand med ſin Familie i Stuen og hørte ligeſom en ſvært belæſſet Vogn rulle ned af en Stenbro mod Huſet, derpaa hørte han det ligeſom kaſte ſtore Stykker Brænde ind i Forſtuen. Da det holdt op ſagde Manden af Overgivenhed: "Aah, et Stykke endnu!" hvorefter der fulgte et ſtort Rabalder, der ſatte ham i en ſaadan Forſkrækkelſe, at han blev ſengeliggende derover i mange Dage. Huſets Eier havde Strid med ſin Nabo Mikkel om en Strimmel Jord, og paaſtod, at Mikkel havde taget Skjelſtenen bort. Imidlertid døde Mikkel, og et halvt Aars Tid derefter hændte det en

Aften, at vor Mand i Skumringen skulde gaae forbi hin Strimmel, ved hvilken der er en Dam. Da hørte han det tre Gange pladske i Vandet, dog saae han intet, uagtet han gjorde sig Umage derfor; men derimod hørte han tydeligt Mikkels Røst at sige: "Nu staaer Skjelstienen, dere'ter ka' Du tej" (tage). Straxt derpaa foer det som en susende Vind gjennem Træerne, skjøndt det var fuldkomment stille Veir.

"Naa, stod saa Skjelstenen da paa det rette Sted?" "Aa, vist ikke, det var ikke andet end bare Gjøgleri af ham."

* * *

Tæt nede ved Stranden, nær ved, hvor den gamle Herregaard Graasten har staaet, skræmmes den Reisende tit om Natten ved stærke Trompet Skrald blandet med en skingrende Latter. Dette hændte engang en Mand fra Marstal, da han sildigt red hiem fra Ærøskjøbing. Af alle Kræfter galloperede han over Dreiet; men disse fremmede Toner forfulgte ham lige i Hælene, til han var kommen hinsides Ledet.

* * *

Paa Dreiet møder man stundom ved Nattetider en enlig Vandringsmand med sit Hoved under Armen, hvilket skal see meget sært ud.

* * *

I flere Huse hører man om Sommeren mod den Tid, da man skal kjøbe Brænde en stor Tummel i det tomme Brændeskur, ligesom om der kastedes med Brændestykker, og etsteds er der et Væsen, der kalder paa Karlen om Natten naar han forsømmer at staae op og fodre.

* * *

Det gamle Sagn om Helhesten findes ogsaa paa

Ærø og navnligen i Ærøskjøbing. Den er et Dødsvarsel, og høres kun der, hvor nogen skal døe. Den humper paa tre Been, og klamper gjennem Gaderne med en Lyd som en Hest, hvis Sko ligge løse. Man møder den stundom paa Gaden, oftest paa Kirkegaarden. Nogle paastaae, at den er hovedløs. En Nat hændte det sig, at Vægteren mødte den i Gyden, og kom, jeg veed ikke hvorledes, til at ride paa den. Helhesten løb Byen rundt med ham, indtil den kom til Raadhuset. Der stod Vægteren af og bandt den ved et Træ. Da han om Morgenen vilde see efter sin Hest, da var det en Høvlspaan.

* * *

Et andet hemmelighedsfuldt Væsen driver ogsaa om paa Ærøskjøbings Gader om Natten, det er Graasoen. Den træffes hyppigst i Gyden og i Sluttergyden; men det varsler Død og mange Slags Uheld, naar man møder den. En Aften løb den imellem Benene paa en Karl, tog ham paa Ryggen og foer ind af en Port med ham. Dette Spøgelse ere de smaae Børn allermest bange for.

Endnu et, en Høne med endel smaae Kyllinger, er at træffe ved Kirkeristen; men hvad Betydning disse smaa Væsener have er mig ubekjendt.

* * *

Den store Bugt sønden for Dreiet ved Gravendal var før fast Land, der laae et helt Sogn med en Kirke; men en Søndag under Prækenen sank baade Sogn og Kirke. Klartseende Folk ville ved rolig Sø endnu kunne see Kirken dernede i Dybet, og høre Klokken ringe. Det bemærkes at St. Alberts eller St. Albani Kirkegaard ligger ved denne Bugt. Jeg har hørt et andet Sagn,

om et lille Ærø, der skal være forgaaet; men saa dunkelt, at jeg ikke kan fortælle det igjen. Almindeligt slaaes det sammen med Historien om Kirken, der sank. Spørgsmaal om dette Navn, Lille Ærø, ikke tyder paa en tidligere Adskillelse af de to Hoveddele af Øen, eller begge de sidste Sagn tyde paa en eller anden betydelig Naturbegivenhed i Oldtiden, om de i det hele taget have noget Fundament.

* * *

Nede ved Bornæs findes en lang Række store Sten lagte paa en Grund midt i Vandet. Sagnet fortæller, at en Jetteqvinde havde fore at bygge en Bro tvers over Vandet; men da hun kom midtveis brast hendes Forklædebaand, hun tabte Stenene, og derfor blev Broen ikke færdig. Paa Als fortæller man om Pølsber, at en Jetteqvinde vilde bygge Bro over til Ærø, men tabte paa lignende Maade Stenene o. s. v. Dette Sagn er overmaade tidt gjentaget over hele Danmark. See Antiqv. Annaler o. fl. St.

* * *

Paa Snekkemose Mark er en Høi ved Navn Lastenhøi, paa hvilken der forhen skal have staaet en hedensk Begravelse. Ved dens Fod udvælder en Kilde, om hvilken Almuen siger, at den efter Sibyllæ Spaadom skal redde Ærø ud af dens største Nød. Efter Nogle er det Høien selv, der skal have denne Fortjeneste. Jeg skal blot bemærke at denne Kilde er noget svovlholdig.

* * *

Naar en Hund tuder for et Huus, da dør nogen sammesteds.

Naar en Hund i et Værelse lægger sig paa Maven, strækker Forbenene lige mod Udgangsdøren, og lægger Snuden mellem Forpoterne, da dør nogen i Huset, "den vil have Lig ud af Huset."

* * *

Naar et Lig bæres ud af Byen, da iagttage Ligbærerne det meget nøie, at de ikke, naar de skifte, sætte Kisten ned udenfor et beboet Værelse, da der ellers En dør der i Huset; de bære Kisten til et Sted, hvor der er to Porte lige overfor hinanden, eller saa. Det hændte sig engang, at man satte et Lig udenfor en Kones Vinduer; men hun var ikke seen til med mange onde Ord at nøde Ligbærerne til strax at flytte det.

* * *

Naar En dør i et Hus, hvor man holder Bier, da maa man underrette Bierne om Dødsfaldet, thi ellers dø de. Især er det vigtigt, dersom det er Husbonde eller Madmoder der er død. En lignende Folketro findes i Lithauen[1]).

* * *

Naar man skjændes om en Bistade i Sværmetiden, da forlader strax Sværmen de Stridende og giver sig i en andens Vold.

* * *

Naar man afslaaer en Bedende Kjernemelk, da tør man ikke vente godt Smørheld.

* * *

Naar en frugtsommelig Kone kommer ind, hvor man

---

[1]) Büsching der Deutschen Leben, Kunst u. Wissen im Mittelalter. Breslau 1817, 1 Bd. 224.

faaer Mad, da maa man give hende med deraf, ellers faaer man Uheld.

* * *

Bønderne næsten over hele Øen bemale Fæhusets Døre og Vinduer med store hvide Kors, til hvilke de knytte en religiøs Overtroe. Maaske skrive ellers disse Kors sig oprindeligen fra Qvægsygens Tid, og have først tjent til at betegne de smittede Stalde; men Bonden har formodentlig troet, at de havde en ganske anden Betydning, og derfor bestandig opfrisket dem.

* * *

Til Slutning skal jeg anføre et originalt Vidnesbyrd om en Mand, der blev forgjort. Det er udstædt af endel Mænd og Qvinder i Rise Sogn i Aaret 1683, skjøndt det er uden Datum: "Der Rasmus Hansen i Rise laa paa sin Sotteseng og var betjent med den hellige Nadvere, og laae smukt stille og skikkelig, og hafde Gud for Øine med christelige Bønner og Hjertens Andagt, da ongefær en Dags Tid derefter kom Johan Smeds Kone uformodentlig, stiltiendes ind til os, og gik fluchs och fyrig til Sengen, og tog Liuset af Peder Thomsens Hustrues Hand, som sad ved Sengen og virrede eller liuste over Rasmus Hansen, treen saa tilbage og gik strax stiltiendes ud igjen: "Ach Gud sagde den Syge, hvad vilde hun medens hun kom saaledes. Hun har vist forhexet mig." Da sagde Rasmus Hansens Hustru til sin Moder: "hvi fik I hende Lyset?" Da svarede Moderen: "hun tog det sjelf af min Haand, jeg fornam intet til hende førend hun tog det." Siden strax derefter samme Stund miste Rasmus Hansen sin Fornuft og Forstand og talede urimelige

Ord, og Tid efter anden blev anfægtet med Frygt og Ræſſel, og ſtor Skjælvelſe og Bævelſe, og talede det Ynk var at høre paa, ſom Hr. Dominicus hans Sjæleſørger, og andre godt Folk hørte paa. Siden efter vores ydmygelige Bøn og Suk, ſamt Graad og Knæfald, gav vor Herre ham Troens rette Forſtand igjen nogle Dage før han døde."

Chriſten Hanſen i Stokkeby, Ellen Sl. Peder Thomſems ibidem. Maren Anderſes. Margrethe Sl. Hans Nielſens. Kirſten Hansdatter i Riſe. Sedſel Anderſes.

Denne Johan Smeds Kone befattede ſig med Signen, Maalen og andre Kunſter og hun gav ſig Ord af at kunne bede Folk Sygdom til; hendes Datter kunde blandt andet blæſe Laaſe op, hvilket alt Sidſel Hanſes paa Thinge bevidnede.

Smedekonen blev tiltalt af Rasmus Hanſens Fræn-der, og Hertug Chriſtian fældede 1683 den Dom, at den hele Smedefamilie ſkulde godvillig drage af Landet, Konen inden 14 Dage og Manden til Paaſke.

3 Aar i Forveien blev Kirſten Anderſes, 76 Aar gammel forviſt fra Riſe, fordi hun havde befattet ſig med at maale.

X. Bilage.

(Meddeelt af Prof. Dr. Michelſen i Kiel, meddeelt efter Originalen i det Kgl. Geheime-Archiv).

Vor allen den ghennen, de deſſen bref zen vnde lezen horen, Nicholaus Dore de en voghet is des Landes to Erre, Boo Peterſon, Jons Peterſon to Duncker, Esbern Poueringh, Nicholaus Poueringh to Slåbol, Peter Lwd, Mattis Lwd to Trundorp, Nicholaus Criſternſon, Peter Paulſon to Bregningh, de bunden ſinth, Clawes Rycquardſon borgher-meſter to Wyſby vp Erre, Clawes Broderſon, Nicholaus Hermenſon vnde Thomas And, Radlůde in derſuluen Stad, bekennen vnde betughen openbare an deſſeme breue, dat wy an vnde ouer weren vp deme recten dinge vor deme Slothe vp Erre na godes boord Duzen Jaar dre hunderth jaar in deme acte vnde negheutyghеſten jare, des ſonedaghes negheſt vor pingſten, wy ſeghen vnd horden, dat Jons Queze vnze landboren man myd godeme willen vnde vulbord vnde vnneduunghen dar den vpleth he vnde ſcothede deme Erbarne manne Her Nicholaus Kerle, ridder, vnde houetman to Erre, al ſin recthigheyt, dar he edder ſine vrynde hadden an Peter Lyllen gwode, alſo is an golde, an ſuluer, an eddeleme ſtenthe, to vullenkomende ſcothe vnde to der hoghe-bornne Vorſten hand alzo is vnzen heren hand hertogh Ge-rede, de en hertogh is to Sunder Jutland, vnde de vor-benomede Jons Queze edder de andere Erfnamen Peter Lyllen nymmer mer vp deme vorſproken gwode mer ſaken ſolen. Vortmer zo tůghe wy ok vp vnzen waren worden, dat de vorbenomede Jons Queze negheſt Erfnamen is van ſines wyues weghen to deme gwode Peter Lylles, vnde anders nen man. Alle deſſe voreſcreuen ſtůcke tůghe wy vp

vnzen waren worden, Vnde to ener grotter betúgniſſe zo is vnze landes ynghezeghel vor deſſen bref ghehenghet. Datum Anno, die et loco supradicto

(Sigillum adpendet).

In tergo:

Vp Peter Lillen gud vp Errå Schotinghe.

3.

Udførſels Told Tarif for Ærøe (efter vedimerede Copier).

	1602.	1629.	1634.	1664.
1 Oxe	1 Rd.	1 Rd.	1 Rd.	24 ß.
1 Ko	1 Rd.	1 Rd.	1 Rd.	24 ß.
1 Td. Kjød	1 Rd.	1 Rd.	1 Rd.	24 ß.
1 Heſt	8 ß.	8 ß.	8 ß.	8 ß.
1 Faar	2 ß.	2 ß.	2 ß.	2 ß.
1 Sviin	2 ß.	2 ß.	2 ß.	2 ß.
1 Gaas	3 P.	3 P.	3 P.	3 P.
1 Høne	1 P.	1 P.	1 P.	1 P.
1 Laſt Korn	1 Rd.	1 Rd.	1 Rd.	24 ß.
1 Ortig Korn	8 P.	1 ß.	1 ß.	1 ß.
1 Td. Korn	1 ß.	8 P.	8 P.	8 P.
1 Td. Ærter	2 ß.	2 ß.	2 ß.	2 ß.
1 Td. Æbler	1 ß.	1 ß.	1 ß.	½ ß.
1 Td. Smør	1 Rd.	1 Rd.	1 Rd.	24 ß.
1 Td. Honning	1 Rd.	1 Rd.	1 Rd.	24 ß.
1 Td. Sild	4 ß.	4 ß.	4 ß.	4 ß.
1 Td. Torſk	4 ß.	4 ß.	4 ß.	4 ß.
1 Td. Aſke	1 ß.	—	1 ß.	½ ß.
1 Td. Salt	1 ß.	1 ß.	—	1 ß.
1 "Schloß Tonne"	1 ß.	1 ß.	1 ß.	1 ß.

	1602.	1629.	1634.	1664.
1 ledig Tønde	1 P.	1 P.	1 P.	1 P.
1 "Schip" Humle	1 ß.	1 ß.	1 ß.	½ ß.
1 Vogn	2 ß.	2 ß.	2 ß.	2 ß.
1 Seng	4 ß.	4 ß.	4 ß.	4 ß.
1 Kiste	2 ß.	2 ß.	2 ß.	2 ß.
1 Kasse	4 ß.	4 ß.	4 ß.	4 ß.
1 Taffelit	3 P.	3 P.	3 P.	3 P.
1 Skpd. Flesk	8 ß.	8 ß.	8 ß.	8 ß.
1 Lpd. Fjær	2 ß.	2 ß.	2 ß.	2 ß.
1 Pd. Uld	3 P.	3 P.	3 P.	3 P.
1 Pakke Tøi, Lærred	8 ß.	8 ß.	8 ß.	8 ß.
1 Pakke	4 ß.	4 ß.	4 ß.	4 ß.
1 Dægger Oxehuder	8 ß	8 ß.	8 ß.	8 ß.
1 Dægger Skind	—	—	—	1 ß.

3.

Von Gottes gnade Wir Christian Erbe zu Norwegen Hertzog zu Schleswig Holstein Stormarn undt der Ditmarschen, Graffe zu Oldenburg undt Delmenhorst thuen hiemit Jeder männiglich zu wißen. Nach dem wir bei uns der Menschen Swach: undt Storblichkeit bewegen, undt obwol die stunde des Todes unverborgen, gleichwoll aber einem Jedern Christ in guter bereitchaft sich zuhalten, undt bey Lebens Zeiten eine solche Disposition zu machen, das ers gegen Gott dem Almächtigen; dem Neben-Christen undt seinem Gewißen verantworten könne, gebühren will. Undt weil wir uns in den standt der Heiligen EhE nicht begeben undt gleichwoll ohne eine gute auffwarterin zu Unseren Behuff bey angehenden Jahren nicht sein Können, Undt Wir die Ehrbare unsere itzige liebe getrewe Chatharina Griebels, Hans Griebels zu Lütkenburg hin-

terlaſſene Tochter, darzu erwehlet, welche ſich auch darzu bewegen, undt etliche Jahre bis Dato unſer auffwarter: undt Pflegerin geweſen und nach dem die ſelbe ſich in der aufwartung Getrew, fleißig, aufrichtig, undt woll verhalten, uns denn gebührenden Reſpect unterthänigen gehorſamb geleiſtedt, die ſchlüßell, undt andere Vertraute ſachen getrewlich verwahret, in der haushaltung der ſparſahmkeit befliſſen, unſer beſtes gewuſt, frommen geſucht, dargegen ſchaden, undt unheil ſtewren undt wunden helfen. Dahero wir wegen Ihrer Trewfleiſige undt Redliche aufwartung, dieſelbe an unſerm Tiſch, und Bette gewirdiget, auch in wehrend aufwartung mit derſelben eine Tochter mit nahmen Sophia gezeuget, vorſehen uns auch zu Ihr, ſie uns hinführe unterthänige Ehrbezeigung, Redliche Trew, zutregliche dienſt erweißen, undt Ihre auffwartung zu unſeren frommen gereichen laßen. Inbetrachtung un unſer Sterblichkeit, Ihrer Getrewen dienſte und fleißiger aufwartung, als haben wir aus wolbedachten muth freien willen, und Zu erhaltung eines guten gewißens, nicht umbgehen Können, Unſere obgemelte aufwartin, nebenſt unſerm Kinde, undt Tochter, in etwas zu verſorgen, und ſolchen unterhalt Zu machen, damit ſie nach unſerm abſterben Ihre Ehrliche nahrung haben, undt das Kindt Ehrlig erziehen werden möge. Undt weil wir in unſer Stadt Köping, ein Rew haus ſamt einem Stall auffbawen laßen, auch darzu ein Gartlein, undt ſtück Landes Deyr Oehe, oder die Oehe, darauf die Kaninchen geweſen gelegedt, und Vorordnet. Als thuen wir vor uns unſere Erben, wndt Erbnehmer Kraft dieſes in beſter Form des rechtens geſchehen kan, Solches Hauß mit zubehöriger ſtallung, Garten, undt obgemelte Ohe, unſer getrewen auf-

warterin, undt unſer Tochter Sophia Verehren, ſchenkene, undt vermachen, dergeſtalt das ſolches Hauß mit Specificirten pertinentien, und zu demſelben gegbenen haus geraht beweglich, undt unbeweglich Ihr und unſer Tochter Erblich undt eigenthümlich ſein ſoll, daßelbe Ihres gefallens nach zu beſitzen, gebrauchen und als mit Ihren andern gütern zu wallten und Schalten, Voll Kömliche macht und gewaldt haben, wie es Ihr undt der Tochter zum bequemligſten, Nützlichſten, undt fromſten ſein ſoll undt kan, ohn unſer und unſer Erben, undt nachkommen einiges einreden Perturbation Vndt Verhinderung, Wie dan auch von aller Schatzung Contribution aufflagen, Einquartierung, undt allen andern: Bürgerlichen beſchwere, Wie die immer Nahmen haben mögen, ſolches Hauß ſoll befreiet, und damit nicht beſchweret werden, Wir thuen auch Krafft dieſes, bey unſerm lebzeiten Unſer lieben getrwen aufwarterin, undt unſerm Kinde obgemeldtes Haus mit allen pertinentiis einreumen Undt den eigenthumb gäntzlich abtreten, undt übergeben, vndt wie daſſelbe anitzo Ihr undt unſer Tochter eigenthümlich geworden, als ſoll auch nach unſerm abſterben Ihnen beyderſeitz Erblich ſein undt verbleiben. Was wir auch ſonſten auß gnädiger Affection Wegen getrewfleißiger auffwartung unſer obgemelten auffwarterin, undt unſerm Kinde, undt Tochter bey lebezeiten anitzo geſhenket oder noch künftig Verehren werden, ſoll Ihr undt dem Kinde eigenthümlich ſein undt verbleiben, und diesfalls von Keinem beſprochen werden noch Jemand davor antwort zu geben ſchüldig ſein.

Zu mehrer ſicherheit haben die Hochgebohrnen Fürſten unſere freundliche liebe gebrüder, auf unſer freundtbrüderliches anhalten in dieſe Vermachung undt Diſpoſition Con-

ſentiret undt nebenſt uns zu Kräfftiger haltung mit Ihren fürſtlichen Handzeichen, undt angebohrnen ſiegel Confirmiren undt beſtetigen wollen.

Actum Gragenſtein d. 14 Novbr. Anno 1629.

(L. S.) Chriſtian H. z. S. Holſtein.

(L. S.) Friederich Hertzog zu Schw. Holſtein.

(L. S.) Philippus Hertzog zu S. Holſtein.

(L. S.) Joachim Ernſt Hertzog zu Schleswig-Holſtein.

(L. S.) J. Chriſtian.

Concordat cum Originali.
A. B. Hakeberg.

Herr. H. Chriſtian z. S. Holſtein auf Arrøe vermachet ſeiner Concubinen Chatarinen Griebels u. ſeiner Tochter ein Haus in Köping mit M obilien undt einer Inſul Ohe.

14 Novbr. 1629.

(Ordret efter Originalen.)

4.

(Af Raadſtue Protocollen).

Voris ganſke venlig Hielſen forſend med Gud allermegtt: Næſt vores villige och redeborn tjeneſt altid tilforn Kjere D. Hans Mikkelſen, ſønderlige thilforladendis goede Ven och kjere Hr. Biſkop. Konde Eders hæderlige och Hoilærdhed vy ikke forholde, ſom och eders Fromhed vil vitterligen, adt her tilforn i Byen ingen ſærdelis ſcholemeſter værit haffver, hvoroffver Vngdommen her enthil er bleffven møget forſømmit och icke førd thil Gudsfrycht ſom det ſig burde, hvilke vy Storligen ma beklage och efterdy Gud allermegtt: velſigner Byen med Folk och Ungdom, for hvis Skyld Vy gandſke gjerne, ville legge voris Flid og Formuffve thil, adt herefter matte thil Guds

Ære, Ungdommens Velfærd och ſalighed os forordenis en ſchole tjener ſom dageligen kunde optucte och lere Ungdommen udi deris ſalighedś Sag. och thil ſamme Perſons Underholdning for Almuffvens fattigdoms Skyld, dy ere aff dend ſkadelige ild och Brand Byen Uhr 1629 overgik ſauel aff ſtor indkortering udi Gerad, end icke uden en ringe Løn og Underholdning kunde affſtedkomme, hvorfor thil hæderlige, høilerde Dr. Hanß Mickelſen voriś gandſke venlige, och ydmyge Begjæringh adtt han ville paa ſin Embdiß Vegne, dett ſaa forordene, adt herefter motte, for det første idt aff dy Landsby Sæde-Degnekald, ſom ligge icke uden en halff fjerringuegs fraa Byen, efter Kongl. Maytt. Kirkeordinantz och derom udgiffn Mandater, thil forn Skolemeſters, Vnderholdning, leggis och forordniß och ſiden udi fremtid (om muligtt) dy andre thil Diſiplenis forbedring, hvilket formenendiß adt vere Kongl. Maytt. ordinantz och Mandater gemeß . . . . . Eders Hæderlige Høilærdehed ville och ſamtøcke, aff Landſens Kirkeniß indkomſt en Ringe ting thil forne Schole tjeners Vnderholdning enthil ſolænge der bliffver edt Degnekald ledige, hvilket Gud allermegtt vil Eders H. H. ſauel och alle ſom dervdi ſamtøcke, och Bevilge, Rigeligen och vel belønne, Wy aff voriß Ringe och yderſte formuffve vill det med voriß Redeborn tjenſt, Velvillighed och andet gott fortjene. Hvormed Eders H. H. med altt hvis hannem kjert Wy ville haffne, udi Guds Beſkermelſe, throligen befalendiß.

Aff Errißkjøbing den 6 May Anno 1631.

E. H. H. T. V. A.

Borgemeſter och Raad her ſammeſteds.

Hæderlige och Høilærde, Dr. Hanß Mickelſen, Su-

perintendent offver Fynß Sticht, Reſiderendiß Vdi Ottenſe, voris Sønderlige- thilfortroendiß gode Ven och kiere Her Biſkop udi Hende, ydmygeligen.

5.

Nachdem dem durchleütigen hochgeboren Fürſt und herr, herrn Philipus, Erben zu Norwegen pp. in Erfahrung iſt gekommen, aß ſolte nicht recht mit der maget thagaen ſin, ſo vor anderhalb und ein ferendell Jahrs in Chriſtian Bruns ſin hueß ein dodt Kind iß kigefunden, alß hebben na J. f. Drl. gnedigſte Befehl wir Bürgemeiſter und ratht ſolche Sache und Tücheniß der warheit zu erforſchen op dem rath hueße In by weſende der Stadt Voget Peter Lorentzen, Hans Schwenſen, Matz Erikſen, Chriſten Asmuſſen, Hans Jenſen, Nachfolgende Frauens citiret, ſo der Thidt bywesen Sint, dho dit dode Kindt gefunden iß. Erſtlich da Chriſtian Brun nebenſt Sin Fruwen etlichermalen Vormarkten, eß were mit der maget nicht recht ům de ſache, hebben ſe den bademôme baden ſchicket, ſe ſolle tho im Kommen, do ſe Quam hefft ſe er gefraget, off ſe ſchwanger were edder nicht, do hefft ſe flux neen ſecht, do heff Chriſtian Brun er dräuet ſe ſcholde de warheit bekennen edder ſe wolde wat anders darbi doen, dit heff de bademôme bekendt dat geſchehen iß, In erem allene bywesen, darna hefft Chriſtian Brun mehr fruwens baden ſchicket, Nämblich Paſtorß fruwe Claus Matzens fruwe, Jes Per Avmußens fruwe Nebenſt de bademôme. Do diße fruwens Quemen, hebben ſe er gefraget off ſe ein Kindt hedde edder nicht, da hefft ſe vor feſt benichtet dat ſe nicht ſchwanger iß, edder were ſchwanger geweſen, hebben ſe er wedder gefraget, da antworde ſe wedder, ſe

hedde idt noch by ſick, wie ein ander Ehrlich fruwen hebben ſe wedder geantwordet, it iß an di nich to ſeen, dat du idt heffſt wie ein Ehrlich fruwe; do heten ſe er opſtaaen, ſo wolden tho ſeen, wo idt mit er were hefft offtmals wedder verleüchent, da ginge ſe mit er in ein Kamre, do ſe darin quemen, nam disſe frauens Menſch mit nahmen Zitzell Hanß Dochter, dat Kindt op unner ere Kleder, Erſtlich ein Boet vth, darna de ander ſo gebunden waſ Under er ſchörtel bant de Böte bauen, vnd den Kop dal werts gehanget, waß im dook Ingewunden. Vnd de bademøme halp er Sülvige Kindt vth den Dock, vmme de Bäte ende been waß idt blant vnd effe idt ein Deeſſ Sack edder ein ander Doek waß, gawen ſe ſo Nau nicht acht, den ſe vorſchreckten ſo ſeer darauer dat ſe dit nicht acten konden idt waß ock ein Vollen Kamen Junglingk Kinden ock keine Mangell daran Seen, vthbenamen de Nagell was darvan, da fragenden ſe er wedder, warhen ſo darmit wolde, hefft ſe geantwortet, ſe wolde darmit tho er møm gangen Sin, dar Kark liggen vnd begraven laten. Dit hebben de dre fruwens Nämlig de bademöme Anna Thomeſis, Karina Claus Matzens, Anna Jes Pers by eren Selen Selicheidt mit uprachten finger geſchwaren, dat idt ſo in der warheit iß, datſülvige hefft ok bekrefftiget Karina Hr. Lorentz In byweſen 3 ehrliche Menner Matz Erikſen, Hans Schwenſen und Chriſten Sørenſen, vnd waß Selbige frauens Perſon thoer Stede, vnd bekente Sülveſt, dat it ſo in der warheit iß geſcheen, ok hefft ſe offentlich bekent, dat daß Kindes Vader nicht darvon gewuſt heff, heff ok nümmer em weten laten, dat ſe iß ſchwanger geweſen hirgegen iſt Asmuß Matzen citerit geweſen vnd nicht møtt, Chriſtian Brun ok citerit und møtt, hefft ok geſchworen er hedde ſolche Daedt J. f. Drl.

alles ſchriftlich und Mundtlich berichtet, dat it ſo in der warheit gegangen iß betügen wir bouven geſchreven mit unſerm Petjer herunder gedruket, geſchehen i Arroskøping den 6 July Anno 1636.

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

In tergo. Hierauf befehlen Ihr fürſtl. Gn. Bürgemeiſter und Rath inn Arroskøpingen und wollen, daß ſie dieſe Sache nochmals zur Dinge und Recht vornehmen und der Magd Verbrechung nach ein rechtmäßiges Uhrtheil und Dohm dem Law- und Landrecht gemäß darüber ſprechen, und ſolches Ihr fürſtl. Gn. einhändigen ſollen.

Signatum Glücksburg d. 10ten Juli 1636.

Af en Skrivelſe fra Hertug Philippus.

De dato 11te Aug. 1636.

"Was vors dritte die Magd betrifft, wollen wir, weil ſie durch das Büttels Verhör nicht anders als daß das Kindt todt zur Welt gekommen, bekennet, daß ſie der Gefangnus erlediget und Zeit ihres Lebens des Landes verwieſen werden ſolle. Es hatte aber denenjenige, bei welchen ſie ſolche Zeit gedient, undt ſo mit ihre umbgangen, auch unzweifelig umb ihre Beſchaffenheit Wiſſenſchaft gehabt, gebühren wollen, die Magd in beſſere Aufſicht haben nehmen ſollen. (vide pag. 130.)

6.

V. G. G. Thun kund hiemit, alß Uns die von J. K. M. d. 7 Novbr. 1682 gnädigſt publicirte Kirchenordnung wegen der Leichenbegängniſſe und der Beerdigung iſt produciert und vorgezeigt worden ſo mandiren und befehlen wir hiemit Unſerm Bürgermeiſter und Rath unſerer Stadt Arroskjøping gnädigſt, das Sie ſothaner Verordnung, ſo

viel ihnen concerniret allerdings ſollen nachleben, ingleichen auch dem von höchſtgedachte J. K. M. publicirten neuen Lovbuche, weil aber ſolche ſo fort nicht kann herbeigeſchafft werden ſo ſoll das alte in denen forkommenden gerichtl. Fallen bis nächſtkünftige Martini gültig ſein, nach Verfließung aber ſelbiges terminum abgeſchafft und das neue introduciret und in Ubung gebracht werden, wonach etc.

Gravenſtein den 4 Septb. 1683.

(vide pag. 114.)

7.

Hochgebohrne Fürſtinn freundliche liebe Baaſe.

In freundlicher antwort auf Ew. Lbd. werteſtes vom 3 dieſes verhalte nicht daß ich wegen dero Angelegenheit die von dem Priſter zu Arrøes-Cöpping prætendirte Verfeſtung einiges Land betreffend in faveur deroſelbigen auf daß nachdrücklichſte geſprochen und dieſe Sache auf daß beſte recommendirt habe. Ob nun zwar einige ſich finden welche ſich gar eifrig vor den Prieſter interesſiret hoffe ich doch daß keine Neuerung darinnen vorgenommen werde, ſondern in altem Stande wie es bey dem Hauſe geweſen verbleiben ſolle, wie ich dann ferner deshalber mit dennen Miniſtris reden laſſen will. Uebrigens Ew. Lbd. göttlichen Gnade-Schutz zu allem Wohlergehen treulichſt empfehlende verbleibe Ew. Liebde gantz freundwilligſte Muhme

Charlotte Amelie

Coppenhagen 20 Martz 1686.

An die Frau Hertzoginn Agnes Hedewig zu Holſtein.

8.

Til Hr. Helmuth Otto v. Winterfeld oc Dr. Thomas Kingo.

Chriſtianus Quintus

Vor ſynderlig Gunſt tilforn, Viide ma J, at i hvor-

vel Vi Eder dend 14 November udj neſt forleden Aar 1685 allernaadigſt hafver anbefalet at forunde Hr. Peder Solle Sognepræſt udj vor Kjøbſted Aretz Kjøbing, dend Jord paa Stockebye Mark, Aretz Kjøbing Kirke tilhørende i Feſte, imod dend deraf ſædvanlig aarlig Afgift til Kirken, ſaa have vj dog nu, formedelſt hans Kjærlighed voris Eſchelig kjere Vetters Hertug Chriſtians til Holſten Glücksborg underdanigſte, indſtendig Begjering, Naadigſt bevilget Velbemeldte Hans Kjerlighed fri Diſpoſition over ſamme Jord at bortfeſte, fremdeles maa nůde. Thi er vores allernaadigſte Villie oc Befaling, at J det Feſtebref ſom J fornefnde Hr. Peder Solle derpaa hafver gjort, ſtrax fra hannem imod hans Feſtepengis igjengifvelſe til Eder affordrer oc caſſerer. Dermed ꝛc.

Hafniæ d. 12 Juny 1686.

Concordat c. Originali

Margraf.

9.

Demnach Ich Holger v. Scheel, als p. t. beſtallter Kgl. Amtmann im Amte Norburg unterm 17 July jüngſthin bey J. Kgl. Maj. Ober Appellationsgericht zu Gottorf die allerunterth. Belehrung eingeholt habe, was für ein Geſetzbuch in dieſem Norburgiſchen Amte, ſo weit es aus den Alſiſchen u. Ærröiſchen Gütern incluſive beſteht, gebraucht u. pro norma in judicando angenommen werden ſollte, u. mir denn auch ſothane Vorfrage aus den Kgl. O. G. zu Gottorf sub dato den 27 July a. c. im Namen J. Kgl. Maj. der Kgl. Ausſpruch u. Beſcheid ertheilt worden, daß ſolcher Vorfrage halber ich mich nach der Landger. Ord. u. den darin benannten Rechten in vorkommenden Fällen zu richten

hätte, in welcher L. G. O. u. zwar P. 2 tit. 2 & 10 u. andern Orten mehr, mit dürren Worten exprimirt iſt, daß in Schleswigſchen Sachen die Urtheil nach Diſpoſition des vorgemeldeten Jüt. Lowbuchs u. den alten Gewohnheiten geſprochen werden ſollte. Nun aber außer allen Streit daß die zween Inſeln Alſen u. Arröe mit zum Herzogthum Schleswig gehören (conf. die der L. G. O. annektirte Landesmatrikel, benebſt der Jüt. Low in glossa ad lib. 1 cap. 4 in princip. pag. 15) folglich auch auf das Jüt. Lowrecht gewidmet ſey; als u. kraft dieſes zu Jedermanns Notice bekannt gemacht, daß in Conformitet höchſtgeb. Kgl. Beſcheides u. Ausſpruchs in dieſem ganzen Norburgiſchen Amte, incluſive die Arröiſche Geter a dato publicationis, das Jüt. Lowbuch einzig u. allein in judicandis & decidendis causis item in modo processus pro norma anzunehmen, u. darnach gegangen werden muß. Geben auf dem Kgl. Schloſſe Norburg den 13 Aug. 1731.

H. v. Scheel.

10.

Af Raadſtue Protocollen.

F. 4. Een half Rixdhl.

Elias Naur, Lector og Lingvæ Ebræe professor paa Odenſe Gymnaſio, Mathias Block Sognepræſt til St. Knuds Kirke og Provſt over Odenſe Herred, Tomas Birkerod, professor Eloqventiæ og Rector Scholæ, Lauritz Lüja, Philosophiæ professor, Erich Mule græcæ lingvæ professor, Friderich v. Haven, Sogne Præſt til vor Frue Menighed her udi Odenſe, gjøre vitterligt at Tamperdagen 1718 Hafve ſaaledis mellem Frants Andreas Oluſſen og Madamme Kirſten Liliens dömt: Det ſees af de i Rette lagte Atteſter og Beviisligheder, at Frantz Andreas Oluſſens Huſtrue Kirſten Liliens

har uden gifven Aarſag for 3 Aar ſiden modtvillig forladt ham og han iche har kundet opſpørge hende, hvor hun ſig imidlertid har opholdt, langt mindre hørt noget fra hende, han derimod har meget godt Skudsmaal om ſit chriſtelige Lefnet og Forholdt baade imod hende daa de vare ſamlede og ſiden i hans Enlighed efter hendis bort Reiſe, altſaa opløſes dette Ægteſkab ſom imellem dem været hafver og tilſtaais ham i et andet Egteſkab at indtræde. Denne reſpeetive Conſiſtorial Dom blef læſt och paaſkrefven och igjen med dens ganſke Agt Frantz Andreas Oluff tilſtillet.

11.

Fortegnelſe over de Criminaltilfælde, der ere forekomne ved Stad= og Landretten i Ærøskjøbing i Aarene 1821—1830.

Meddeelt af Etatsraad, Landfoged Carſtens.

Jahr.	Zahl.	Art des Vergehens.	Strafe.
1821	1	Angeſchuldigte Veruntreuung von 16 Laſten Rocken .	Freigeſprochen.
	3	Wiederholte Diebſtähl	5jährige Zuchthausſtrafe.
		Begünſtigung der gedachten Diebſtähle durch Verkauf der geſtohlenen Sachen	4 Mal 5tägige Gefängnißſtrafe bei Waſſer u. Brod.
	4	Diebſtähle.	4 Mal 5 Tage.
	5	Begünſtigung der gedachten Diebſtähle	1 Mal 5 Tage.
	6	Gewaltſamer Diebſtahl	Jeder halbjährige Zuchthausſtrafe
	7		
	8	Nächtlicher Einbruch u. thätliche Miſhandlung	8jährige Zuchthausſtrafe für jeden.
	9		

Jahr.	Zahl.	Art des Vergehens.	Strafe.
1821	10	Zum dritten Male verübte Dieberei	1jährige Zuchthausstrafe.
	11	Dieberei	5tägige Gefängnißstrafe bei Wasser u. Brod.
1822	12	Furtum qvalificatum . . .	8 Mal 5 Tage.
	13	Wiederholter, groser u. qvalificirter Diebstahl	8jährige Zuchthausstrafe.
	14	Diebstahl . . .	2mal 5tägige Gefängnißstrafe
	15	Dieberei	2 mal 5 Tage.
	16	Wiederholter Diebstahl	6jährige Zuchthausstrafe.
	17	Dieberei	Einfache Gefängnißstrafe bei gewöhnlicher Gefangenkost in 40 Tagen.
	18	Dieberei	4 mal 5 Tage Gefängniß.
1823	19	Wiederholte Diebstähle	Jährige Zuchthausstrafe.
	20	Vagabundiren und getriebener Unfug	Auf unbestimte Zeit u. bis zur erfolgten Besserung ins Zuchth[illegible]
	21	Diebstahl	4 mal 5 Tage [illegible]
	22	Dieberei	2 mal 5 Tage [illegible]
1824	23	Diebstahl	4 mal 5tägiges G[illegible]
1825	24	Zum dritten Mal begangene Unzucht	Halbjähriges Zuchthaus.
	25	Dritte ausserehe-liche Schwängerung	Halbjähriges Zuchthaus.
	26	Zum erstenmahle verübte Diebereien	4 mal 5 Tage Gefängniß.
	27	Wiederholt verübte Diebereien . .	3 mal 5 Tage.

Jahr.	Zahl.	Art des Vergehens.	Strafe.
1825	28	Verdacht wegen eines gestohlnen Stück Leinwands	Absolutio ab instantia unter Erstattung der Untersuchungskosten.
1826	29	Qualificirte Diebstähle	15jährige Zuchthausstrafe.
	30	Theilnahme an diesen Diebstählen	8jährige Zuchthausstrafe.
	31	Leichter Diebstahl	5tägige Gefängnißstrafe.
	32	Diebisches Scheren an Schafen auf dem Felde . .	Halbjährige Zuchthausstrafe.
1827	33	Vermittelst Einsteigens verübter Diebstahl . .	Einjährige Zuchthausstrafe.
	34	Zum drittenmahl erfolgte außereheliche Schwängerung	Halbjährige Zuchthausstrafe.
	35	Entwendung . .	8tägige Gefängnißstrafe bei gewöhnlicher Gefangenkost u. Züchtigung mit Ruthen beim Anfang, so wie nach Beendigung der Gefängnißstrafe.
	36	Erster kleiner Diebstahl u. betriegerische Taüschung.	4 mal 5 Tage Gefängniß.
	37	Wiederholte Diebstähle	8 mal 5 Tage.
	38	Begünstigung und	

Jahr.	Zahl.	Art des Vergehens.	Strafe.
1827		Beförderung mehrer Diebstähle durch den Verkauf der gestohlnen Sachen.	2 mal 5 Tage.
	39	Ausgestoßene Drohungen .	Gefängliche Haft von 2 mal 5 Tage unter Anrechnung des erlittenen Detentionsarrestes.
1828	40	Mehre kleine Diebstähle	3 mal 5 Tage Gefängniß.
	41	Kleine Diebstähle.	2 mal 5 Tage.
	42	Diebstähle . . .	4 mal 5 Tage.
	43	Schafdiebstahl .	Zuchthausstrafe.
1829	44	Diebstahl	3 mal 5 Tage Gefängniß.
	45	Fälschung . . .	6 mal 5 Tage
	46	Wiederholte kleine Diebstähle . .	6 mal 5 Tage.
	47	Melcken einer fremden Kuh . . .	Beruhet auf sich.
	48	Diebstähle nach bereits erlittener Bestrafung wegen Diebstahls	2jähriges Zuchthaus.
1830	49	Widerholter 2ter Diebstahl vom Felde	Anderthalbjährige Zuchthausstrafe.
	50	Gravirende Umstände hinsichtlich dieses Vergehens	4 mal 5 Tage Gefängniß.
	51	Erster kleiner Diebstahl	2 mal 5 Tage Gefängniß.
	52		4 mal 5 Tage.
	53	Geringfügiger Diebstahl an gestrandeten Sachen	4 mal 5 Tage.
	54		4 mal 5 Tage.
	55	Begünstigung der Entwendung	2 mal 24stündige Gefängnisstrafe bei gewöhnlicher Gefangenkost.

Fødte, Døde og Viede paa Frø i 1816—1830.

	Fødte.			Døde.															Viede.
	Sum.	Mdk.	Ndk.	Sum.	Mdk.	Ndk.	Dødfødte	under 3 Aar	Fra 3-10	Fra 10-20	Fra 20-30	Fra 30-40	Fra 40-50	Fra 50-60	Fra 60-70	Fra 70-80	Fra 80-90	Fra 90-100.	Par.
1816.	306	147	159	149	70	79	14	45	6	9	9	8	9	9	16	23	12	1	78.
1817.	294	136	158	147	75	72	10	37	15	11	7	11	17	13	9	18	6	0	65.
1818.	270	138	132	133	68	65	7	39	9	4	8	8	8	12	13	17	14	0	62.
1819.	289	146	143	157	75	82	12	44	11	6	8	11	10	13	18	23	9	0	58.
1820.	302	158	144	212	111	101	10	46	23	15	13	13	18	8	29	28	12	3	73.
1821.	274	124	150	165	90	75	11	51	16	6	9	15	9	11	18	15	11	1	58.
1822.	272	142	130	142	79	63	8	40	10	6	13	9	7	14	18	9	13	1	58.
1823.	296	143	153	157	77	80	10	33	15	9	8	12	14	8	20	22	11	0	59.
1824.	278	144	134	150	75	75	11	43	11	4	8	6	12	16	9	19	15	1	61.
1825.	286	139	147	184	91	93	11	55	20	7	8	11	14	12	20	22	11	0	82.
1826.	284	147	137	212	107	105	12	64	24	15	11	7	14	18	17	24	17	0	70.
1827.	293	148	145	215	116	99	13	43	26	12	10	11	13	23	16	39	16	1	51.
1828.	289	150	139	290	162	128	14	76	20	9	11	19	23	37	37	33	16	3	65.
1829.	238	131	107	232	110	122	7	44	24	15	10	12	24	32	37	22	10	1	66.
1830.	273	145	128	227	119	108	16	51	25	24	11	14	15	16	17	35	14	2	80.
Sum.	4244	2138	2106	2772	1425	1347	166.	711.	255.	152.	144.	167.	207.	242.	294.	349.	187.	14.	986.

Fødte, Døde og Viede i Frøskjøbing fra 1816—1830.

Aarene.	Fødte.			Døde.															Viede Par.
	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Dødfødte	under 3 Aar	3-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-100	
1816	44	20	24	30	11	19	0	4	2	1	=	=	6	6	3	5	2	1	17.
1817	39	20	19	27	14	13	1	7	=	=	=	3	4	5	2	4	1	=	15.
1818	48	29	19	20	9	11	1	3	=	1	1	2	1	1	4	1	5	=	13.
1819	41	20	21	26	10	16	2	5	=	=	1	2	2	2	3	5	4	=	6.
1820	54	26	28	28	14	14	2	4	1	2	=	2	3	2	7	2	1	2	7.
1821	33	19	14	25	13	12	1	3	3	3	3	=	1	2	5	4	=	=	9.
1822	33	21	12	19	10	9	1	3	=	2	1	1	=	3	5	1	2	=	8.
1823	51	23	28	20	6	14	5	1	1	=	=	1	1	2	2	6	1	=	6.
1824	43	23	20	20	8	12	2	4	=	1	2	1	1	3	3	2	1	=	13.
1825	45	19	26	33	15	18	2	8	4	3	=	3	2	3	2	4	2	=	15.
1826	35	16	19	24	12	12	1	2	1	1	1	1	2	4	3	4	4	=	9.
1827	41	19	22	36	16	20	1	5	5	3	=	3	6	5	4	2	2	=	10.
1828	47	24	23	30	17	13	2	6	1	=	3	2	3	2	6	3	1	1	13.
1829	43	20	23	35	12	23	1	7	2	1	3	1	6	4	3	7	=	=	10.
1830	43	26	17	27	16	11	1	8	=	1	3	1	3	3	3	3	1	=	7.

Fødte, Døde og Viede i Marstal Sogn fra 1816—1830.

Aarene.	Fødte			Døde														Viede Par.
	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Dødfødte	under 3 Aar	fra 3 til 10	10=20	20=30	30=40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-100	
1816	87	38	49	42	19	23	7	18	=	3	2	5	2	2	2	4	4	=	22
1817	101	41	60	50	28	22	1	13	7	2	6	2	6	2	5	4	3	=	15
1818	86	44	42	32	21	11	2	10	2	1	4	1	1	4	4	3	2	=	15
1819	91	44	47	43	22	21	2	17	1	5	2	1	2	2	3	8	2	=	23
1820	102	55	47	58	28	30	3	13	6	3	2	4	3	4	10	7	6	=	26
1821	92	43	49	51	32	19	3	18	2	2	3	5	3	3	7	3	4	1	18
1822	79	41	38	35	21	14	2	12	2	2	2	1	1	2	5	3	4	1	14
1823	102	56	46	47	24	23	1	10	4	5	3	3	6	2	5	7	2	=	21
1824	101	51	50	46	24	22	1	16	3	1	3	2	4	4	2	4	7	=	22
1825	86	41	45	48	27	21	3	14	4	1	=	3	4	6	7	7	2	=	25
1826	108	55	53	68	28	40	8	27	7	3	5	1	6	6	5	3	5	=	30
1827	106	57	49	71	36	35	7	15	7	2	4	5	3	8	6	17	3	1	18
1828	96	54	42	112	61	51	3	37	14	1	4	4	9	15	13	8	6	1	17
1829	92	53	39	62	28	34	5	15	9	6	=	1	1	9	10	4	6	1	21
1830	100	55	45	48	27	21	8	12	6	6	3	3	2	2	2	6	5	1	25

Fødte, Døde og Viede i Riſe Sogn fra 1816—1830.

Aarene.	Fødte.			Døde.															Viede Par.
	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Dødfødte	under 3 Aar	3-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-100.	
1816	63	37	26	30	15	15	2	5	1	1	3	1	1	1	6	7	2	0	16.
1817	61	30	31	26	12	14	2	4	7	4	1	1	4	2	0	1	1	0	18.
1818	56	32	24	35	18	17	0	8	6	1	0	1	3	4	5	4	3	0	13.
1819	68	36	32	33	15	18	2	7	6	0	0	5	3	7	3	0	0	0	14.
1820	65	32	33	49	25	24	2	12	11	4	4	1	4	1	3	7	0	0	12.
1821	54	22	32	39	18	21	2	17	7	0	3	2	3	2	2	0	1	0	9.
1822	67	35	32	35	20	15	1	9	6	0	5	2	5	4	2	1	0	0	12.
1823	61	27	34	27	14	13	0	9	4	1	1	2	0	2	1	3	4	0	14.
1824	46	25	21	36	22	14	4	11	2	1	1	0	4	4	1	5	3	0	4.
1825	71	38	33	45	20	25	2	18	2	1	3	5	4	0	5	3	2	0	16.
1826	58	31	27	37	22	15	0	8	6	0	1	4	2	2	3	7	4	0	9.
1827	57	23	34	55	33	22	4	10	10	4	3	2	2	6	2	7	5	0	9.
1828	64	27	37	65	32	33	4	18	1	5	1	1	6	6	8	10	5	0	12.
1829	39	22	17	48	21	27	0	7	3	4	3	5	7	11	7	0	1	0	12.
1830	57	28	29	62	32	30	2	17	8	5	2	6	2	4	6	7	2	1	21.

Fødte, Døde og Viede i Tranderup Sogn fra 1816—1830.

Aarene.	Fødte.			Døde.															Viede Par.
	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Dødfødte	Under 3 Aar.	Fra 3 til 10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-100	
1816	27	12	15	9	4	5	3	2	=	=	1	1	=	=	2	2	1	=	7
1817	29	10	19	10	5	5	1	6	=	2	=	=	1	1	=	=	=	=	4
1818	20	8	12	9	3	6	2	3	1	1	=	1	=	1	=	=	2	=	8
1819	28	15	13	14	9	5	3	2	=	1	1	=	=	1	3	5	1	=	3
1820	24	18	6	21	13	8	2	5	1	2	1	1	2	1	1	5	2	=	5
1821	25	12	13	19	12	7	=	4	1	=	=	4	2	1	1	3	3	=	7
1822	31	18	13	15	9	6	2	4	1	=	3	1	=	2	3	=	1	=	6
1823	23	13	10	14	8	6	=	1	2	1	=	1	3	1	3	2	=	=	2
1824	24	13	11	20	8	12	1	3	4	=	1	2	3	2	1	3	1	=	7
1825	24	12	12	16	9	7	2	3	4	=	3	=	1	=	2	1	2	=	8
1826	38	21	17	21	10	11	1	8	2	1	1	1	=	4	1	3	=	=	9
1827	20	9	11	9	6	3	=	2	1	=	1	=	1	1	1	1	1	=	8
1828	29	18	11	25	15	10	=	5	=	=	1	4	1	6	4	4	=	=	7
1829	15	7	8	23	17	6	=	1	2	2	1	2	5	3	6	1	=	=	4
1830	17	9	8	33	14	19	3	5	8	5	1	1	3	1	4	5	=	=	7

Fødte, Døde og Viede i Bregninge Sogn fra 1816—1830.

Aarene.	Fødte.			Døde.														Viede Par.
	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Dødfødte	under 3 Aar	fra 3 til 10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-100	
1816	52	25	27	22	14	8	1	10	2	3	2	1	=	=	1	2	1	=	9
1817	40	21	19	22	10	12	5	7	=	1	=	3	2	1	1	7	=	=	13
1818	45	20	25	27	10	17	=	11	=	=	3	2	3	2	=	5	1	=	11
1819	35	16	19	27	14	13	=	9	3	=	3	3	2	=	3	3	1	=	7
1820	34	16	18	35	20	15	1	6	2	3	3	4	5	=	4	5	2	1	15
1821	51	20	31	24	10	14	1	8	3	1	=	2	=	1	2	5	2	=	9
1822	36	14	22	25	12	13	2	9	1	=	1	3	1	1	2	4	3	=	15
1823	31	13	18	32	13	19	3	9	3	1	2	5	3	=	4	4	1	=	9
1824	43	20	23	18	8	10	2	6	2	1	1	1	=	3	1	1	2	=	8
1825	37	17	20	25	10	15	1	9	5	1	1	=	1	3	2	3	=	=	14
1826	27	15	12	37	22	15	2	11	5	5	3	=	2	1	4	3	3	=	8
1827	42	24	18	27	13	14	=	7	2	2	2	=	=	=	2	9	3	=	5
1828	36	19	17	31	19	12	4	2	2	=	2	4	2	6	4	6	2	1	11
1829	34	22	12	41	23	18	=	13	2	=	1	2	3	3	7	7	3	=	11
1830	39	17	22	34	17	17	2	6	1	5	1	1	3	3	1	10	3	=	17

Fødte, Døde og Viede i Søby Sogn, fra 1816—1830.

Aarene.	Fødte.			Døde.															Viede Par.
	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Sum.	Mdk.	Qvdk.	Dødfødte.	under 3 Aar	fra 3 til 10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-100	
1816	33	15	18	16	7	9	1	6	1	1	1	=	=	=	2	3	2	=	7
1817	24	14	10	12	6	6	=	=	1	2	1	2	=	2	1	2	1	=	=
1818	15	5	10	10	7	3	2	4	=	=	=	1	=	=	=	4	1	=	2
1819	26	15	11	14	5	9	3	4	1	=	1	=	1	1	3	2	1	=	5
1820	23	11	12	21	11	10	=	6	2	1	3	1	1	=	4	2	1	=	8
1821	19	8	11	7	5	2	4	1	=	=	=	2	=	2	1	=	1	=	6
1822	26	13	13	13	7	6	=	3	=	2	1	1	=	2	1	=	3	=	3
1823	28	11	17	17	12	5	1	3	1	1	2	=	1	1	5	=	3	=	7
1824	21	12	9	10	5	5	1	3	=	=	=	=	=	=	1	4	1	1	7
1825	23	12	11	17	10	7	1	3	1	1	1	=	2	=	2	4	3	=	4
1826	18	9	9	25	13	12	=	8	3	5	=	=	2	1	1	4	1	=	5
1827	27	16	11	17	12	5	1	4	1	1	=	1	1	3	1	3	2	=	1
1828	17	8	9	27	18	9	1	8	2	3	=	4	2	2	2	2	2	=	5
1829	15	7	8	23	9	14	1	1	6	2	2	1	2	2	4	3	1	=	8
1830	17	10	7	23	13	10	=	3	2	2	1	2	2	3	1	4	3	=	3

Uægte Fødsler paa Ærø i Aarene 1800—1830.

Aar.	Ærøskjøbing.	Marstal.	Rise.	Trandrup.	Bregninge.	Søby.	Sum.
1800	2	=	1	1	=	=	4
1801	=	1	3	1	=	=	5
1802	2	1	=	=	1	1	5
1803	1	=	=	1	1	1	4
1804	=	=	=	1	2	=	3
1805	1	=	1	=	=	=	2
1806	=	1	=	2	=	=	3
1807	1	2	3	1	=	1	8
1808	=	3	3	=	=	=	6
1809	4	5	1	3	3	=	16
1810	3	3	5	1	2	1	15
1811	10	4	3	1	3	1	22
1812	4	1	10	1	1	=	18
1813	1	3	3	1	2	=	10
1814	2	2	3	=	=	=	7
1815	=	=	=	1	1	1	3
1816	4	1	2	3	2	=	12
1817	1	=	4	1	2	1	9
1818	2	1	=	1	1	=	5
1819	4	2	4	=	1	2	13
1820	1	4	3	=	1	2	11
1821	=	2	=	1	2	2	7
1822	1	1	2	=	1	2	7
1823	=	2	2	=	1	2	7
1824	3	1	1	3	1	2	11
1825	=	=	3	1	3	2	9
1826	3	1	2	2	=	2	10
1827	1	2	3	1	1	=	8
1828	=	2	3	1	2	=	8
1829	=	3	2	1	1	3	10
1830	2	1	1	=	=	1	5
Total Sum.	53	49	68	30	35	28	263

Rettelser:

Pag. 1 Lin. 18 Arroi læs Arroë. Pag. 11 Lin. 16 1818 læs 1811. Pag. 20 Lin. 9 640 Fod læs 240 Fod. Pag. 21 Lin. 17 er forglemt et Comma foran Kongehøi. Pag. 30 Lin. 24 Witzlef læs Witzlaf. Pag. 32 Lin. 6 i Arre læs Arre. Lin. 10 Vectge l. Vedege. Lin. 14 Verlo læs Verle. Pag. 34 Lin. 10 Sum læs Sone. Pag. 37 Lin. 1 Forbund læs Forbed. Pag. 38 Lin. 24 Paaſtand læs Paaſkud. Pag. 40 Lin. 20 nirgens læs nirgends. Lin. 24 voderliche læs vederliche. Lin. 28 lobehörigen læs tobehöringen. Pag. 44 Lin. 22 Broſe læs Brahe. Pag. 46 Lin. 10 Luft læs Liff. Pag. 49 Lin. 4 Statens læs Stadens. Lin. 14 Hoy læs Hay. Lin. 16 Morgrefiſche læs Margrafiſche. Lin. 22, 25 og 29 Hans Braadt læs Hans Brandt. Pag. 54 Lin. 18 1719 læs 1729. Lin. 25 Budvig læs Budurp. Pag. 55 Lin. 18 Port læs Part. Pag. 58 Lin. 15 Kieble læs Krabbe. Pag. 63 Lin. 17 1571 læs 1671. Lin. 29 frem læs hen. Pag. 78 Lin. 14 1434 læs 1437. Pag. 83 Lin. 11 1692 læs 1629. Pag. 94 Lin. 17 5½ læs ½ ß. Pag. 95 Lin. 18 1820 læs 1830. Pag. 114 Lin. 6 1642 læs 1682. Pag. 121 Lin. 1 1773 læs 1673. Pag. 129 Lin. 17 epidemiſke læs endemiſke. Pag. 161 Lin. 7 F. B. læs F. N. Pag. 162 Lin. 8 Vaaninger taxerede til flyttes bag 1180. Pag. 178 Lin. 19 med læs mod. Pag. 179 Lin. 15 med læs ved. Pag. 181 Lin. 3 er læs der. Lin. 27 regnes de læs regnedes. Pag. 198 Lin. 6 561 læs 322. Lin. 30 Slot læs Stol. Pag. 205 Lin. 9. 1677 læs 1678. Pag. 211 Lin. 11, 13, 16, 17 og 21 Rbdr. læs Rdr. Pag. 213 Lin. 1, 1747 læs 1746. Pag. 215 Lin. 28 Rbdr. læs Rdr. Ct. Pag. 216 Lin. 1 Rbdr. læs Rdr. Pag. 220 Lin. 10 Banker læs Brinker. Pag. 273 Lin. 23 Hølla læs Holle — Sløife læs Sløiſa. Pag. 282 Lin. 3 ind læs ned.

☞ Det er paa rette Sted forglemt at bemærkes, at i Planteforteguelſen Pag. 232 følg. ere alle de Planter, hvis Exiſtents paa Øre er tvivlſom, betegnede med en Stjerne.

Følgende Bøger, bestemte til almindelig Læsning, og derfor nsatte under sædvanlig Bogladepriis, faaes i den Gyldendalske Boghandling, Klareboderne No. 8.

De vigtigste historiske Personer og Begivenheder fra Reformations- til Revolutionstiden, fremstillede i Sammenhæng, af W. Wachsmuth, Professor i Historien ved Universitetet Leipzig. Fra det Tydske ved Cand. juris F. Klee. 3 Dele. 7 Ark, 8. 1833—34. 3 Rbdlr. Indb. 3 Rbdlr. 48 ß.

Betragtninger over de christelige Troeslærdomme, af Confessionarius Dr. Mynster. 2 Dele. 8. 52 Ark. 1834. 2 Rbdlr. Indb. 2 Rbdlr. 64 ß.

Prædikener af Samme. Første Bind. 3die Oplag. 1826. Andet Bind. 2det Oplag. 1832. Omtrent 40 Ark. 8. 2 Rbdlr. Indb. 2 Rbdlr. 32 ß.

Prædikener paa alle Søn- og Helligdage i Aaret. Af Samme. Andet Oplag med Forfatterens Portrait. 2 Dele. 54 Ark. smed. 8. 1832. 4 Rbdlr.

Holbergs Peder Paars, udgivet af A. C. Boye. Andet Oplag forøget med endeel bag i tilføiede oplysende Anmærkninger, og en saakaldet Nøgle til Peder Paars, m. M., endelig en Udsigt over de forskjellige Udgaver af Peder Paars ved C. Molbech. 22 Ark. Bred 8. 1832. Heftet 64 ß.

Betragtninger over Himlen, efter Gelpkes populäre Himmelskund, af Professor Ursin. 21 Ark. 8, og 5 Kobbertavler, hvriblandt et Maanekort, i 4. 1834. I stift Hefte 1 Rbdlr. 14 ß.

Lykksalighedslære for Menneskets physiske Liv, eller Kunsten at benytte Livet, derhos vedligeholde og uddanne Sundhed, Skionhed, Legems- og Sielsstyrke af Dr. ph. C. Hartmann. Oversat af Dr. F. V. Mansa. 21 Ark. 8. 1833. Heftet 1 Rbdlr.

Diætetik, eller praktisk Anviisning til at forebygge og helbrede de Sygdomme, der opstaae af Uorden i Fordøielsen, af Dr. J. A. Paris. Oversat af Engelsk, forøget med Tillæg, og med specielt Hensyn paa Danmarks National- og Local-Forskiellighed bearbeidet af Dr. F. V. Mansa. 23 Ark. Bred 8. 1832. Heftet 1 Rbdlr. 48 ß. (Originalen koster 5 Rbdlr. 24 ß. r. S.)

Veiledning til Kogekunsten af J. König, bearbeidet og udgivet af C. F. von Rumohr. Oversat ved Dr. F. V. Mansa. Bred 8. 1832. Heftet 84 ß.

Europa. En letfattelig Naturskildring. (Forsøg til en physisk Geographie.) Af Professor J. Fr. Schouw. 8. 1832. Indb. 48 ß.

Atlas hertil. 8 Blade Imperial 4. 1 Rbdlr. 48 ß.

Anviisning til Sygepleie af Professor Dieffenbach. Overſat af Cand. Witthe. Med en Fortale af Professor Bang. Bred 8. 1832. Heftet 56 ß.

Sædelæren fremſtillet i efterlignelsesværdige Exempler af Fædrenelands-, Verdens- og Menneskehiſtorien. Af J. Nissen. 8 Ark. 8. 1832. 32 ß. Indb. 40 ß.

Middelalderens og den nyere Hiſtorie, ethnographiſk udarbeidet af C. P. Andersen, Adjunct ved denlærde Skole i Slagelse. 2 Dele. 70 Ark. St. 8. 4 Rbdlr. Heftet 4 Rbdlr. 24 ß.

Danmarks Hiſtorie i Udtog. En Læsebog for Almueſtanden ved J. Nissen, Skolelærer. Med en Fortale af Overbibliothekar, Professor Werlauff. 8½ Ark. 8. 1834. Indb. 40 ß.

Danſk Ugeſkrift. Udgivet af et Selſkab; redigeret af Professor Schouw. 1—5 Bind ſt. 8. 1831—1834. Fortsættes. Qvartalet af 12 Nummere med Kobbere 1 Rbdlr. Subscriptionen forbinder kun for et Qvartal Af de udkomne ni Qvartaler er endnu en Beholdning, som overlades tiltrædende Subscribenter, der maatte ønſe Ugeſkriftet complet fra Begyndelsen, for 48 ß. (iſtedetfor 1 Rbdlr.) hvert Qvartal.

Et Messing Bakken i Dobefonden i Rise Kirke. —— *Tab I.*

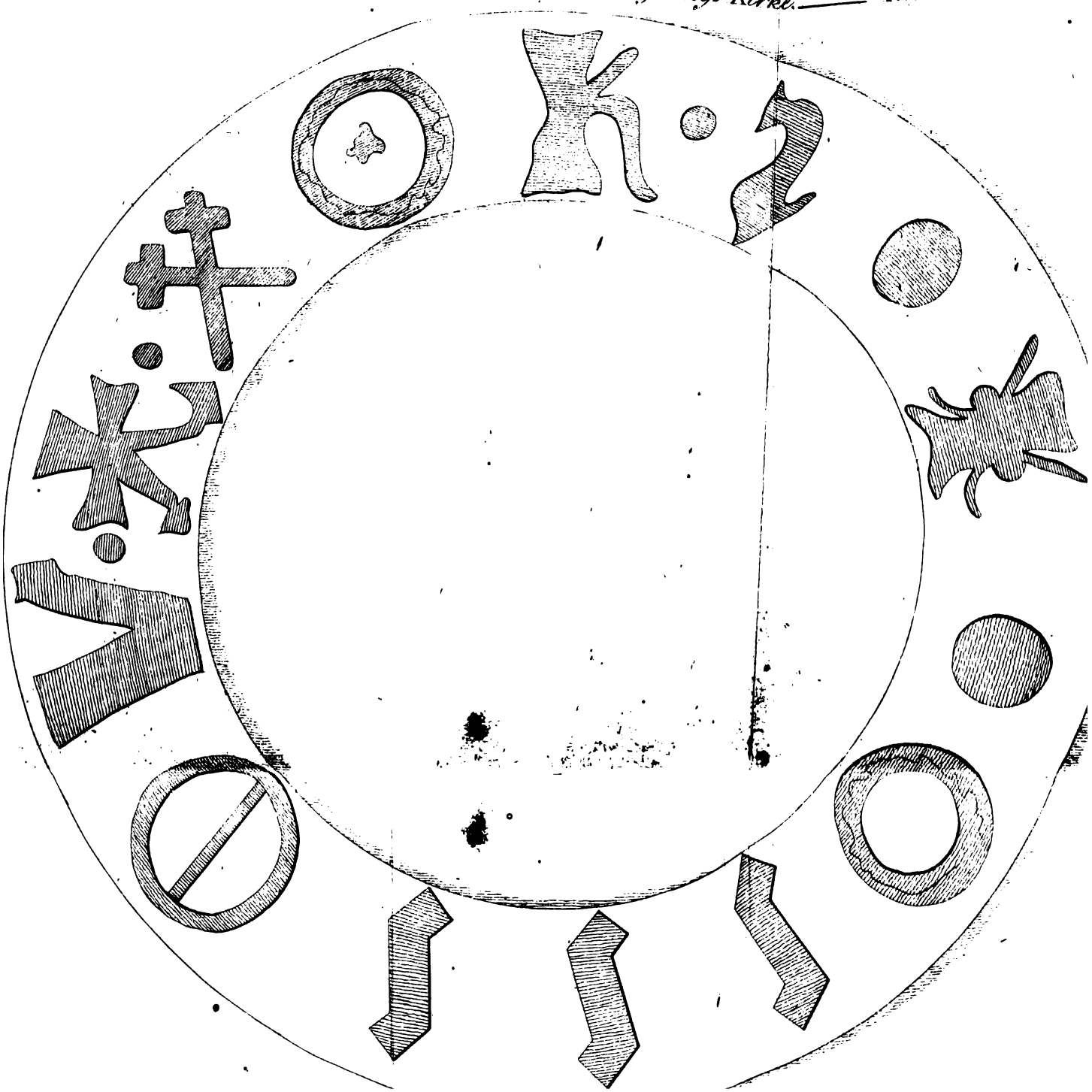

Paa Siden af den store Klokke i Æröskjöbing Kirke.

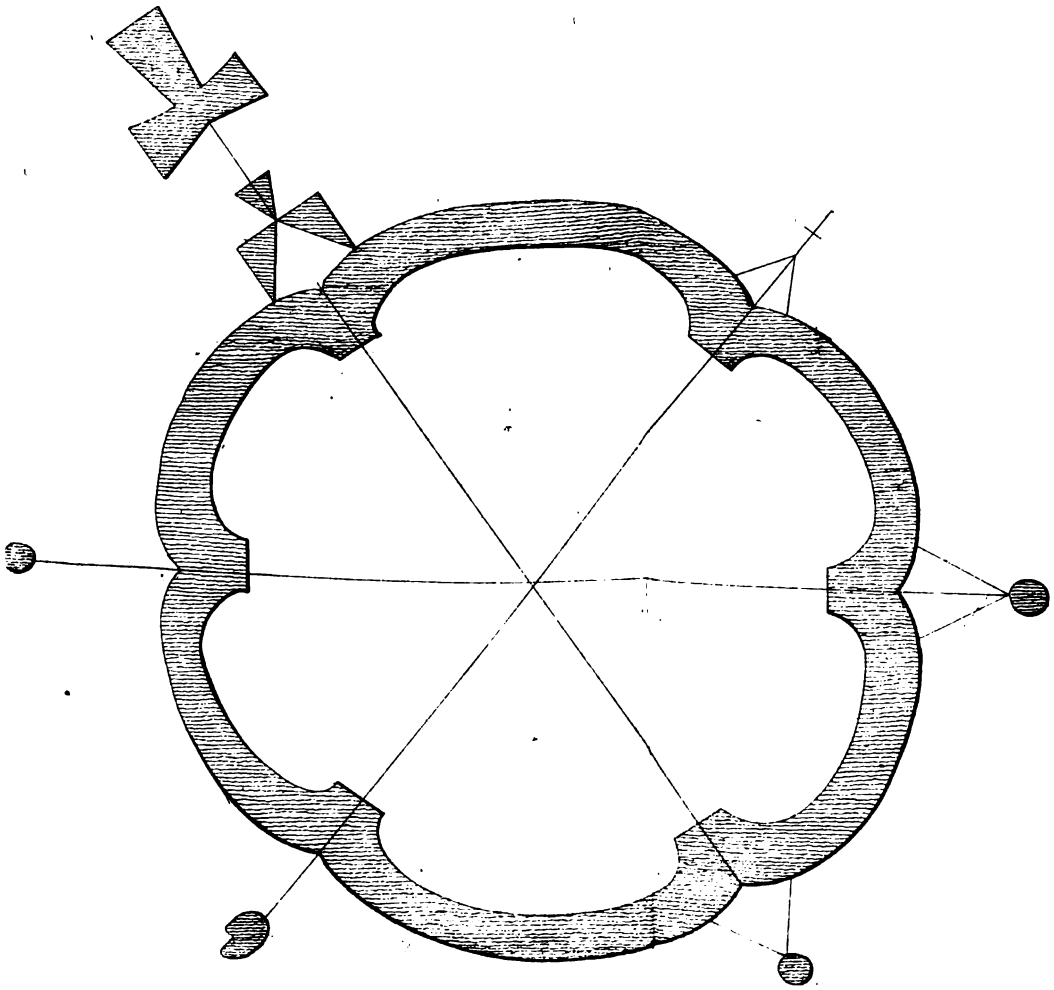

Drevohe
Schúdsandts
Birck holm
Schifsbrúgke
Seeby
MARIS
BALTH
Wisewad
Fuerhouet
Egsholm
Geometrisch Grundtriss Von der Insull ARROE
Anno 1648
Borg
Wid See
Sóby gård
Warburg
Schoenbúy
Rode mol
Lebúy
Lindholz
Vmelshouet
Halmöhe
Stilte berg
Bren ing
W. Wade rup
Borg
Kop ing
Deirohe
ki réhsbeck
Noor
Lildöhe
Vmmel
Klewd
Waderáp
Wind balle
AR
kragnis holm
Stocke búy
Reffwel
Brandnis
Tranerup
ROE
Ryes
Ille
kragnis
Dreibiholz
Maer stedt
Torup
wal
Ryess
Graweñ stein
Gottesgabe
Ezrhs hale
Düenker
Pgehouet
LARS
Viro Generoso, Strenuo ac Splendido Domino Friderico Von Buchwalde, Equiti aurato, Hæreditario in Preisforth, siue Brúcke, Seeckamp etc. Legato militari supremo fortissimo Fautori suo Tabulam hanc Chorographicam officiosissime dedic. Author: Johannes Meyer Regr Mtis Mathematic.
Einer ½ Teutschen Meilla
480 Ruten
Weisnis
Weisnis Nack
40 min. longit. 45 50 55

ÆRÖSKJÖBING
1831.